

BEHEERSPLAN

333 INTERIEUR KAPEL EN APOTHEEK SINT-ELISABETHGASTHUIS

Koning Albertstraat 12-16 | 3290 Diest

Opgemaakt door **ARAT ■ architecten**
Fraikinstraat 71 | 2200 Herentals | W www.arat.be
T 014 24 86 90 | E info@arat.be

Opgemaakt te Herentals | juni 2017

Opdrachtgevend bestuur | **Stad Diest**
Grote Markt 1 | 3290 Diest
Contactpersoon | Guido Sannen

INHOUDSTAFEL

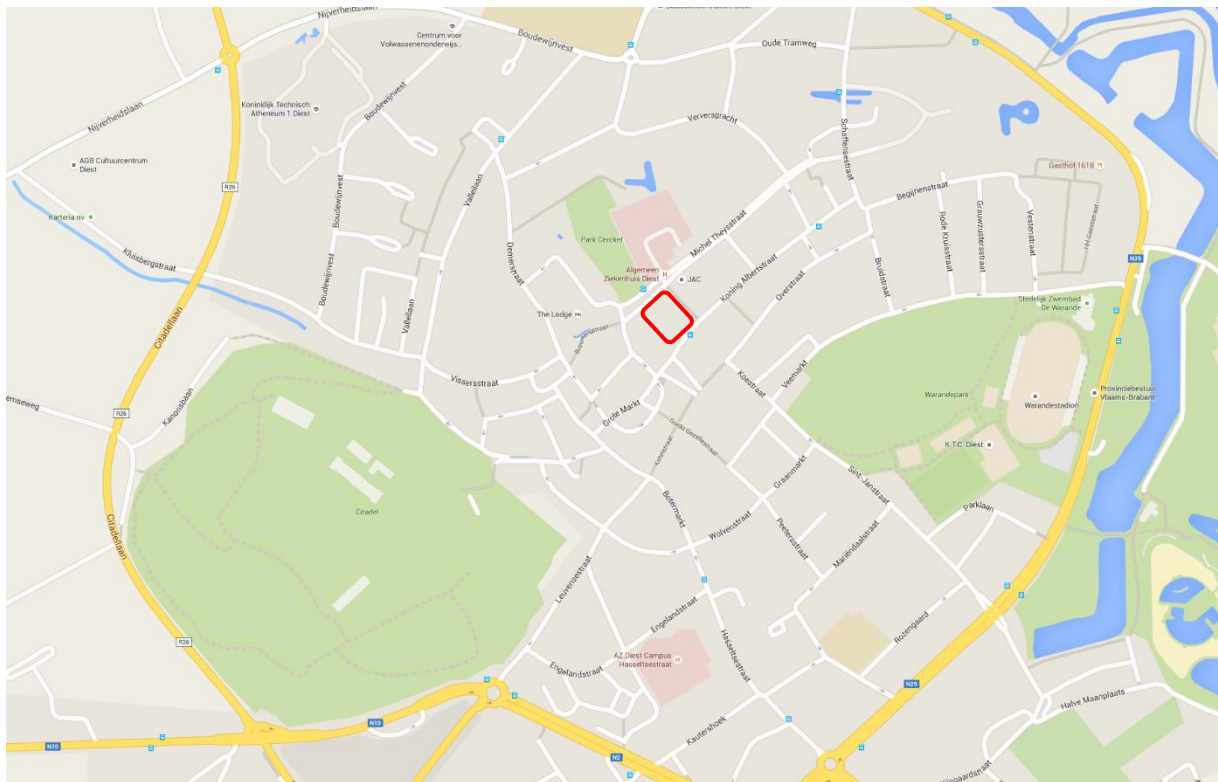
HOOFDSTUK 01	IDENTIFICATIE.....	FOUT! BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
01.01	Inleiding	4
01.02	Gegevens.....	4
01.03	Eigenaar	6
01.04	Algemene beschrijving	7
01.05	Bescherming.....	8
01.06	Afbakening beheersplan	9
HOOFDSTUK 02	HISTORISCHE SITUERING	10
02.01	Chronologisch overzicht	10
02.02	Geschiedenis van het Sint-Elisabethgasthuis volgens M. Van der Eycken	10
02.03	Overzicht kaartmateriaal	12
02.04	Bouwhistorische analyse	16
02.04.01	Beginperiode	18
02.04.02	Vijftiende eeuw	20
02.04.03	Zestiende eeuw	23
02.04.04	Periode 1619-1648	28
02.04.05	Periode 1663-1700	31
02.04.06	Periode 1710-1780	33
02.04.07	Wederopbouw van de kapel 1780.....	35
02.04.08	Negentiende eeuw.....	39
02.04.09	Twintigste eeuw	45
02.04.10	Conclusie.....	47
HOOFDSTUK 03	INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND.....	48
03.01	Situering.....	48
03.02	Kapel en oksaal	50
03.02.01	Overzicht verbouwingen.....	50
03.02.02	Fotoreportage	51
03.02.03	Bespreking van de kapel	55
03.03	Apotheek en zijkamers	66
03.03.01	Overzicht verbouwingen.....	66
03.03.02	Fotoreportage	67
03.03.03	Snedes over de opkamer.....	69
03.03.04	Bespreking apotheek.....	70
03.03.05	Gebruik zijkamers, opkamer en kelder.....	83
03.03.06	Specialiteit	86
03.03.07	Apotheekinrichting	88
03.04	Inventaris erfgoedkenmerken en erfgoedelementen	89
03.04.01	Kapel.....	89

03.04.02	Apotheek	93
03.05	Bouwhistorische waarde interieurelementen	96
HOOFDSTUK 04	ERFGOEDWAARDEN	99
04.01	Erfgoedwaarden Kapel	100
04.02	Erfgoedwaarden Apotheek	101
HOOFDSTUK 05	VISIE OP BEHEER EN BEHEERSDOELSTELLINGEN	102
05.01	Inleiding	102
05.02	Visie op de herbestemming van de kapel en apotheek	102
05.03	Beheersdoelstellingen	104
05.03.01	Behoud van het archeologisch materiaal	104
05.03.02	Behoud van het bouwkundige geheel.....	104
05.03.03	Behoud van eigen sfeer	104
05.03.04	Verbeteren erfgoedwaarde	104
05.03.05	Herstellen erfgoedwaarde	104
05.03.06	Voorzien van regelmatig en aangepast onderhoud en toezicht.....	106
HOOFDSTUK 06	RICHTLIJNEN, MAATREGELEN EN WERKZAAMHEDEN	107
06.01	Ontwerpmaatregelen: circulatie en zichten	107
06.01.01	Invulling van bestaande lokalen	107
06.01.02	Probleempunten.....	108
06.01.03	Voorstellen en suggesties	109
06.02	Behouds- en verbeteringsmaatregelen	110
06.02.01	Diagnosenota	110
06.02.02	Daken	111
06.02.03	Buitenmuren	111
06.02.04	Interieurelementen kapel	111
06.02.05	Interieurelementen apotheek	118
06.03	Onderhoudsmaatregelen.....	121
HOOFDSTUK 07	VOORSTEL OPVOLGING EN EVALUATIE BEHEERSDOELSTELLINGEN.....	122
HOOFDSTUK 08	BIJLAGES	123
08.01	Perimeter van het gebied waarvoor het beheersplan werd opgemaakt	123
08.02	Lijst der werken.....	124
08.03	Krantenartikels.....	125
HOOFDSTUK 09	BIBLIOGRAFIE	126
HOOFDSTUK 10	ILLUSTRATIELIJST	127

01.01 INLEIDING

De opmaak van dit beheersplan kadert in de restauratie van de kapel en de apotheek, die deel uitmaken van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest. Het exterieur van het complex werd reeds in 2004 gerestaureerd volgens het ontwerp van ARAT Architecten. De restauratie van de interieurs werd voltooid in 2011, met uitzondering van de kapel en de apotheek. Deze twee wachten nog op een restauratie. Omdat de kapel en de apotheek onlosmakelijk verbonden zijn met de gasthuissite wordt er hier een identificatie en historische situering opgemaakt voor het geheel. De beheersdoelstellingen zelf zullen beperkt worden tot de kapel en apotheek.

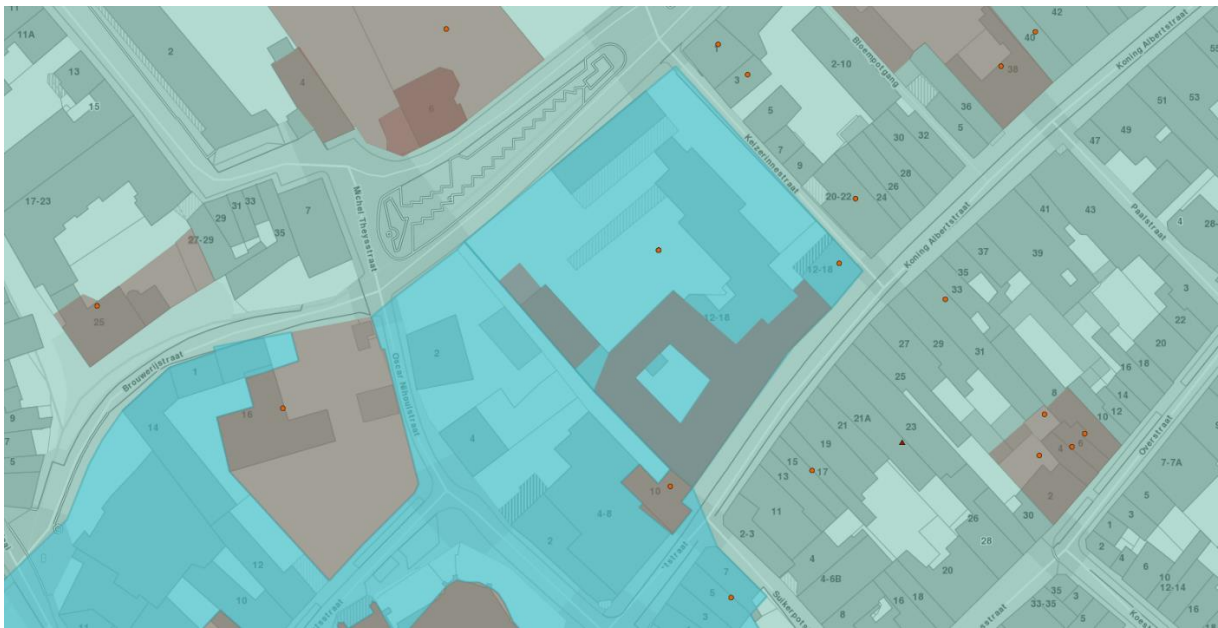
01.02 GEGEVENS

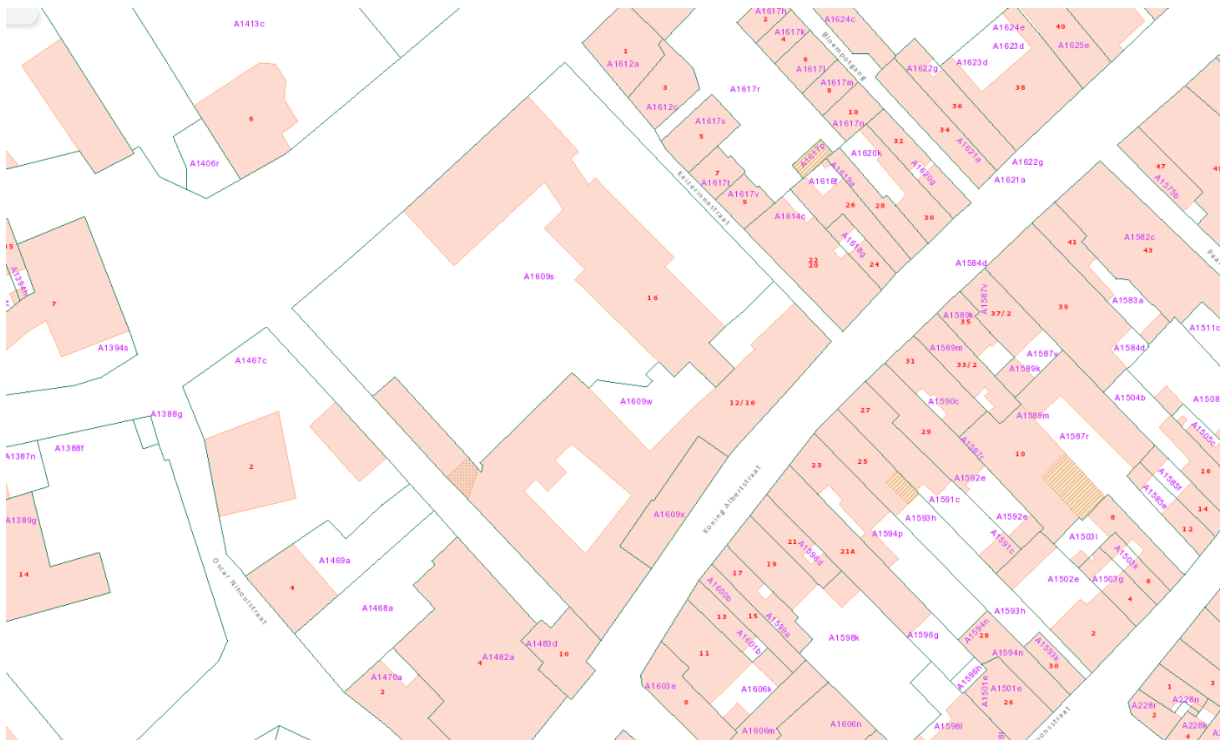
Afbeelding 1: Stadsplan van Diest (2015) met aanduiding van het Sint-Elisabethgasthuis (rood)¹

Naam	Sint-Elisabethgasthuiscomplex, kloostervleugel, apotheek met historische uitrusting, kapel en hoevegebouwen met poort
Ligging	Koning Albertstraat 12-14-16, 3290 Diest
Kadaster	1 ^e afdeling Diest, sectie A, perceelnummer 1609k (deel) 1609s (deel) 1609w (deel) en 1609x (deel)
Datering	16 ^{de} , 17 ^{de} , 18 ^{de} , 19 ^{de} eeuw
Bescherming	Als monument OB000220 en stadsgezicht OB001428 (1986), besluitnummer 2210.
Geïventariseerd	Inventarisnummer 41641 (01-01-1969 - 31-12-1969)

¹ <https://www.google.be/maps>, geraadpleegd op 16 oktober 2015

Afbeelding 2: GRB kaart van het Sint-Elisabethgasthuis met de aanduiding van de bescherming als monument (rood ingekleurd) en als stadsgezicht (blauw ingekleurd) volgens het Geoportaal. Aangrenzend de bescherming van stadshuis De Helle (nummer 10).² De hele zone is ook opgenomen als archeologische zone (groene inkleuring).

Afbeelding 3: kadasterkaart van de site, plan van 2015, © FOD Financiën.

² Geokaart Onroerend Erfgoed, (<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), geraadpleegd op 16 oktober 2015

01.03

EIGENAAR

Het exterieur van de hele site werd in 2004 gerestaureerd in opdracht van de eigenaar, de Regie der Gebouwen. De interieurrestauratie van het volledige gasthuiscomplex werd in 2011 afgerond, met uitzondering van het interieur van de kapel en apotheek, die door de Regie in erfpacht werden gegeven aan de stad Diest. De stad heeft voor 40 jaar de erfpacht van de apotheek en kapel overgenomen met het doel deze toeristisch te ontsluiten. De apotheek krijgt een museale functie als onderdeel van dit open erfgoed, de kapel zal dienst doen als belevingscentrum voor bezoekers en toeristen, met in de voormalige pastorij een regionaal toerismekantoor.

Onderstaande grondplannen geven een beeld van het huidige gebruik van het gebouw: de blauwe delen worden gebruikt door de stad Diest, het rode gedeelte wordt gebruikt door de Federale overheidsdienst WASO, het gele deel door het Vrederegerecht en de groene delen zijn gemeenschappelijke circulatie. Het oranje gebouw is een nieuwbouw, eigendom van het Ministerie van Financiën. De opdeling van dit gebouw tussen verschillende besturen is in eerste instantie begrijpelijk maar blijft te betreuren, omdat men de organische samenhang verbreekt. In het afgelopen restauratiedossier werd daarom getracht alle zichtbare verbindingen te respecteren, ook al moest er een strikte scheiding tussen verschillende zones doorgevoerd worden. Het is belangrijk dat, ondanks het feit dat het gebruik van het complex versnipperd is, de beheersvisie des te meer een geheel vormt.

Plan met aanduiding gebruik gelijkvloerse verdieping

Plan met aanduiding gebruik eerste verdieping

01.04

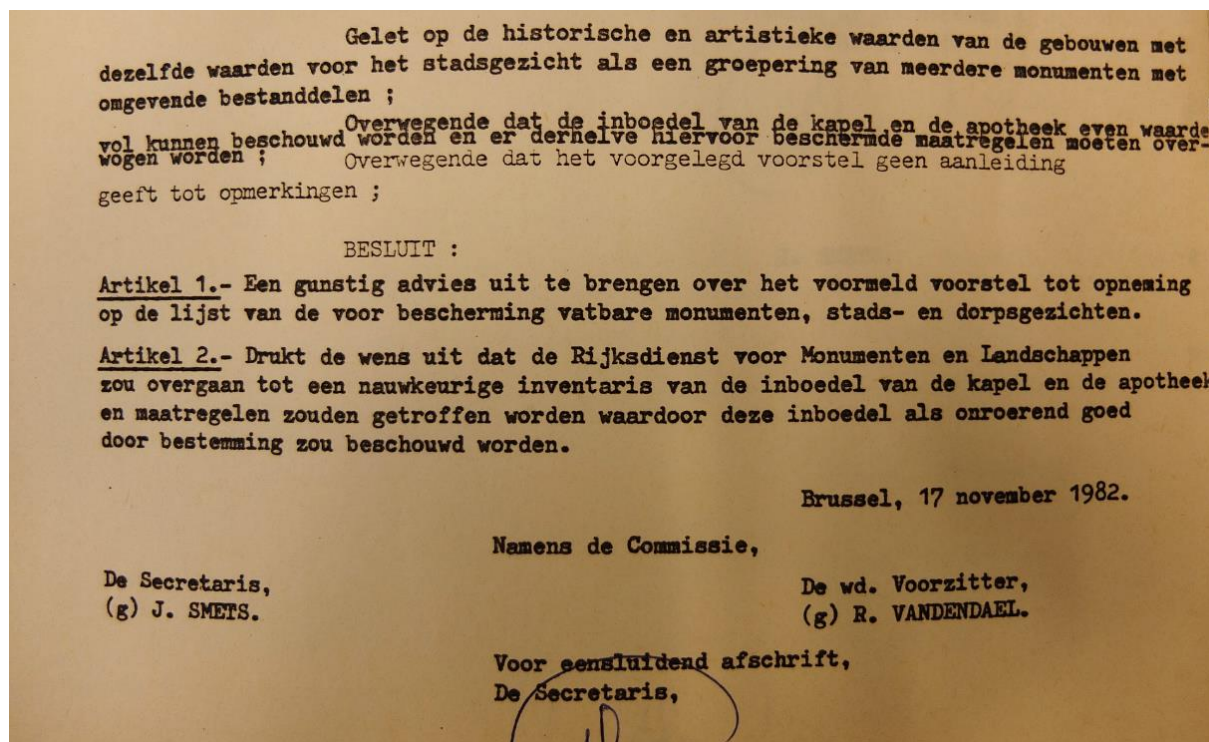
ALGEMENE BESCHRIJVING

Het Sint-Elisabethgasthuis is een historisch gegroeid geheel waarbij stelselmatig gebouwen werden aangekocht, verbouwd, vleugels werden aangebouwd en verder vergroot. Hierdoor is het gasthuis een complex samengesteld uit verschillende bouwonderdelen, maar vormt het toch een groter geheel. Belangrijk voor het begrijpen van de geschiedenis van het gebouw is de visualisering van de verschillende onderdelen. De bouwgeschiedenis van deze delen wordt per bouwperiode toegelicht in volgend hoofdstuk. (*hoofdstuk 02.04*)

	Vleugel A (met kapel en apotheek)
	Vleugel B
	Vleugel C
	Vleugel D
	Vleugel E
	Vleugel F
	Vleugel G
	Doorrit
	Nieuwbouw ministerie van financiën

Het Sint-Elisabethgasthuiscomplex, met hierbij de kloostervleugel, de apotheek met inbegrip van de historische uitrusting, de kapel en de hoevegebouwen met poort, zijn beschermd als monument en stadsgezicht omwille van hun historische en artistieke waarde.³ Het beschermingsdossier omtrent de bescherming van het Sint-Elisabethcomplex spreekt over de bescherming van de inboedel van de kapel en apotheek als onroerend goed door bestemming.⁴ Dit laatste werd enkel voltrokken voor het meubilair. De inboedel van kapel en apotheek werd helaas niet beschermd, in 1983 werden de waardevolle achttiende- en negentiende-eeuwse cultuurgoederen geveild.⁵

³ Onroerend Erfgoed, beschermingsbesluit 2210: Koning Albertstraat 12, 14 en 16: voormalig St.Elisabethgasthuiscomplex (meer bepaald: kloostervleugel, apotheek met historische uitrusting, kapel en hoevegebouwen met poort) (Gewijzigd bij MB van 19/12/2014, BSB 13/02/2015) en Koning Albertstraat + M. Theysstraat en Gasthuisstraat: bouwblok met omgevende bestanddelen

⁴ Onroerend Erfgoed, beschermingsdossier Sint-Elisabethgasthuiscomplex

⁵ R.H. Marijnissen, *Zuinig schenden kost het meest*, De Standaard, 13 december 1983

01.06

AFBAKENING BEHEERSPLAN

Normaal gezien moet een beheersplan steeds voor het gehele complex worden opgesteld, ook bij het gasthuis zou dit een ideale situatie zijn. Helaas is het complex in het verleden versnipperd geraakt tussen verschillende gebruikers. Er werd een geheel historisch- en herbestemmingsonderzoek uitgevoerd voor het complex, waarna het volledige exterieur en interieur tussen 2004 en 2011 werden gerestaureerd. Tijdens deze restauratie was er geen budget om de kapel en apotheek te restaureren, dus deze blijven tot op vandaag in vervallen toestand bewaard. Hoewel de kapel en apotheek in de negentiende eeuw onder hetzelfde dak werden gebracht zijn ze toch opzichzelfstaande gehelen binnen de grote site van het Sint-Elisabethgasthuis. Ze worden ook expliciet apart vermeld in het beschermingsbesluit.

In hoofdstuk 2 wordt een uitgebreide historische situering voor het gehele complex opgemaakt. Vervolgens wordt toegespitst op de kapel en apotheek. In hoofdstuk 3 worden ze meer in detail besproken, waarna in hoofdstuk 4 en 5 hun erfgoedkenmerken, erfgoedelementen en erfgoedwaarde worden toegelicht. Tenslotte worden beheersdoelstellingen en een toekomstvisie opgesteld voor de kapel en apotheek, die toch twee opzichzelfstaande gehelen zijn.

HOOFDSTUK 02 HISTORISCHE SITUERING

In dit hoofdstuk wordt de algemene geschiedenis van het gasthuiscomplex besproken. Als overzicht wordt eerst een korte chronologie geven, waarna de algemene geschiedenis van de site wordt besproken. Tenslotte wordt de geschiedenis per belangrijke bouwfase getoetst aan de bouwsporen om een evolutie in het gebouw duidelijk te maken.

02.01 CHRONOLOGISCH OVERZICHT

- 1205** Eerste vermelding van het *O.L.Vrouw Gasthuis*, wel op een andere site (nl. op de Kloosterberg) Gesticht met hulp van Arnold II, heer van Diest, onder bescherming van paus Innocentius IV.
- 1250** Verhuis naar de *Lange Steenweg* (huidige Koning Albertstraat), onder toezicht van de abdij van Tongerlo
- 1262** Het gasthuis wordt aan Sint-Elooi gewijd. De Diestse smeden krijgen toestemming om een beeld van hun beschermheilige in de kapel van het gasthuis te plaatsen
- 1444** Het bestuur van het Gasthuis wordt overgenomen door de stad Diest
- 1528** Eerste grote verbouwing: uitbreiding met ziekenzalen
- 1619** Het bestuur wordt overgenomen door de Augustinessen of Ziekenhuiszusters van Tienen
Naamwijziging: Sint-Elisabethgasthuis.
Start van de grote verbouwingswerken: ontstaan van de vierkante binnentuin
- 1663** Aankoop van het naastliggende Heilige Geestgasthuis en twee woningen, waardoor het complex uitbreidde tot op de hoek van het Keizerinnestraatje
- 1710** Oprichting van apotheek met publiek karakter
- 1780** Volledige wederopbouw van de kapel
- 1798** Het gasthuis komt onder bestuur van de stad Diest gedurende Frans Bewind
- 1820** Uitbreiding in tuin achter het H.Geesthuis
- 1910** Verdere uitbreiding van achterliggend hospitaal
- 1982** Stopzetting van het ziekenhuis op die site
- 1986** Bescherming als monument én stadszicht

02.02 GESCHIEDENIS VAN HET SINT-ELISABETHGASTHUIS volgens M. Van der Eycken

‘Het Groot Gasthuis of het Groot Gasthuis der Armen, het latere Sint-Elisabethgasthuis, was de oudste verpleeginrichting in Diest. In 1205, of misschien zelfs iets vroeger, stichtten enkele vrome leken met de hulp van Arnold II, heer van Diest, langs de huidige Papenbroekstraat, op de grens met Webbekom, het Onze-Lieve-Vrouwgasthuis. Zoals het in deze periode normaal was, lag de hoofdfunctie ervan in het herbergen van reizigers en pelgrims. Soms kon het ook gebeuren dat toevallig iemand wegens ziekte langer in het gasthuis verbleef. Het bestuur en de werking gebeurden door lekenbroeders en -zusters, zoals we kunnen opmaken uit een oorkonde van paus Innocentius IV uit 1218, waarbij hij zijn bescherming aan de instelling verleende.’

‘Lang bleef het Onze-Lieve-Vrouwgasthuis buiten de stad niet bestaan want al in 1250 verhuisde de instelling naar de Lange Steenweg. Wat met de oude gebouwen gebeurde, is niet geweten. Waarschijnlijk bleven zij nog geruime tijd bestaan, zoals bleek uit veertiende- en vijftiende-eeuwse vermeldingen. Mogelijk werden zij later als stal of als bergplaats voor landbouw materiaal gebruikt. Het gasthuis had immers de gronden rondom het oude gebouw in gebruik. De verhuis in 1250

gaf aanleiding tot moeilijkheden met de abdij van Tongerlo die het geestelijk bestuur over de stad superviseerde. De plaatselijke geestelijkheid vreesde dat het gasthuis een gedeelte van de parochiale inkomsten naar zich toe zou trekken. Om hieraan te verhelfen werd een overeenkomst gesloten waarin bepaald werd dat de instelling wel een kapelaan mocht hebben, maar dat deze geen missen mocht opdragen voor de Diestenaars die onderhorig waren aan hun eigen parochiale geestelijkheid.'

'In 1262 kregen die Diestse smeden van het stadsbestuur de toelating om een beeld van Sint-Elooi, hun patroon, in de kapel van het gasthuis te plaatsen. Tevens werden twee bedden in de instelling permanent voor behoeftige leden van het ambacht gereserveerd. In de overeenkomst met de smeden was al sprake van een gasthuismeester en van vier momboren of voogden, aangesteld door het stadsbestuur. Op dat ogenblik oefenden de schepenen dus al controle uit over het Groot Gasthuis, zoals het in de bronnen genoemd werd. In de loop der volgende jaren nam dit stedelijk toezicht nog verder toe. Dit werd nog vergemakkelijkt door het feit dat de lekenbroeders en -zusters, die oorspronkelijk het gasthuis bedienden, stilaan verdwenen en vervangen werden door bezoldigd personeel. Wanneer deze overgang juist plaatsvond, is bij gebrek aan bronnen niet geweten. In elk geval waren de leken in 1444 verdwenen, zoals bleek uit de oudst bewaarde rekening. In dat jaar had het gasthuis een gasthuismeester, een wagenknaap of voerman, een varkenshoeder, een keukenmeid, een melkmeisje, een ziekenmeid en een andere dienstmeid op de loonlijst staan. Voor de administratie werd beroep gedaan op een klerk, terwijl ook occasioneel van de diensten van een grafdelver en een brouwer gebruik gemaakt werd. In de loop der jaren wijzigde de samenstelling van dit personeel weinig of niets. Wel werd, indien nodig, een extra kracht voor één of andere taak aangeworven, vooral dan in het patrimoniumbeheer. Het Groot Gasthuis beschikte over een vrij aanzienlijk patrimonium bestaande uit gronden, cijzen en renten. Dit vermogen kwam voort uit schenkingen van vrome Diestenaars die dikwijls de instelling in hun testament opnamen.'

'Aan het hoofd stond de gasthuismeester. Hij was verantwoordelijk voor het beheer van de goederen, voor het innen van cijzen en renten, het verhuren van de landerijen, bossen en weilanden en voor het uitvoeren van alle betalingen. Ingeval het nodig was, mocht hij een beroep doen op gerechtelijke bijstand van de schepenen. In principe was zijn aanstelling van onbepaalde duur en uitsluitend afhankelijk van de wil van het stadsbestuur. Als betaling ontving hij kost en woonst voor hem en zijn gezin, plus een vaste vergoeding, deels in geld en deel in natura. Zo werden hem onder andere jaarlijks een tabbaard, twee paar schoenen, een paar pantoffels, een muts en een paar hemden geschonken. Ook de overige personeelsleden werden volgens hetzelfde systeem, deels in geld, deels in giften in natura, betaald.'

'Middeleeuwse afbeeldingen van het gasthuis zijn niet bewaard. Er bestaan enkel twee tekeningen uit de zestiende eeuw van enerzijds het Gasthuisstraatje en anderzijds de voorzijde van de instelling. Uit de personeelsbezetting tijdens de middeleeuwen bleek duidelijk het belang van de eigen landbouwexploitatie. In het Gasthuisstraatje en achteraan tegen de Demer bevonden zich hoevegebouwen met schaapskooien, varkensstallen, koe- en paardenstallen, schuren en graanzolders. Vooraan op de Lange Steenweg, vertrekkend van het Gasthuisstraatje, stonden achtereenvolgens de woning van de gasthuismeester en de ziekenzaal of *beyaert*, zoals hij in de oude teksten wordt genoemd. Daarnaast lag de kapel op de plaats waar ze zich nu nog bevindt. Iets meer naar achter waren er enkele kamers die gebruikt werden door bejaarden. De beide woningen tussen de kapel en het Keizerinnenstraatje behoren niet tot het gasthuiscomplex. De eerste was vanaf 1532 de zetel van de Heilige Geesttafel en de andere was de woning van de lombard. Aan de straatzijde was er eveneens een grote poort die toegang verleende tot de binnenplaats, waar trouwens ook een moestuin was. Tegen de Verversgracht lag een kleine brouwerij en een washuis. Om het wassen te vergemakkelijken was er een waterschap of een kleine overdekte steiger langs de rivier gebouwd. Het hele complex was, zoals vroeger gebruikelijk, wit gekalkt.'

'De mensen die in het gasthuis verbleven, kan men in twee groepen verdelen. Eerst waren er ouderlingen, die hier tegen vergoeding hun laatste levensjaren sleten. Daarnaast waren er natuurlijk de zieken. Deze werden vanaf het einde van de veertiende eeuw door de cellebroeders en -zusters verzorgd. De ziekenmaarte had meer tot taak deze geestelijken bij te staan. Bovendien kon men steeds een beroep doen op de diensten van de stadschirurgijn. Als geneesmiddelen werden hoofdzakelijk kruiden gebruikt, zoals bleek uit de oudste gasthuisrekening. Bovendien kon men ook teruggrijpen naar het alom beproefde systeem van aderlatingen. Stierf de patiënt ondanks al deze goede zorgen, dan werden zijn bezittingen verkocht ten bate van het gasthuis. Sterfgevallen waren geen zeldzaamheid als men de hygiënische omstandigheden bekijkt. Zo was er helemaal geen scheiding van de patiënten. Mensen met breuken konden zelfs een bed delen met besmettelijke zieken.'

'In de periode 1526-1528 werden belangrijke werken uitgevoerd. Hierbij werd onder andere het meubilair van de ziekenzaal totaal vernieuwd. Ondanks de verbouwingen en aanpassingen voldeed het gasthuis na enkele decennia niet meer aan de noden van de bevolking. In 1562 richtten enkele Diestenaars een verzoekschrift aan het stadsbestuur om een nieuw

ziekenhuis te doen bouwen. Het stadsbestuur vond deze wens terecht en gin op zoek naar een geschikte plaats. Zes jaar later, in 1568, kwam men tot de conclusie dat men het nieuwe gasthuis best achter het bestaande tegen de Verversgracht zou oprichten. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) deed deze plannen echter in de archieven belanden.'

'Het Groot Gasthuis had weinig te lijden onder de oorlogsgebeurtenissen in de stad omdat het, wegens zijn humanitaire functie, van de meeste oorlogvoerende partijen een vrijgeleide kreeg. Wel hadden de goederen van het gasthuis op het platteland erg te lijden onder de plunderingen van de soldaten. Vele gronden lagen op het einde van de zestiende eeuw braak, bossen werden systematisch leeggehaald op zoek naar brandhout, de grachten van de beemden werden niet meer geruimd wat aanleiding gaf tot overstromingen. Dit alles had tot gevolg dat de inkomsten sterk verminderden, terwijl door de aanwezigheid van soldaten en hun gezinnen in de stad, de ziekenzaal regelmatig meer dan vol lag.'⁶

In de negentiende eeuw groeide het bewustzijn omtrent hygiëne, wat leidde tot een verbetering in de ziekenzorg. Het gasthuis werd verbouwd en verbeterd, nieuwe gebouwen werden aangebouwd. Tot in de vorige eeuw oefenden de gasthuiszusters - Augustinessen er hun apostolaat uit. Na 1945 richtten de zusters een nieuw Sint-Jozefziekenhuis op, op het voormalige terrein van het minderbroederklooster. Dit ziekenhuis heeft momenteel plaats moeten ruimen voor een modern ziekenhuis. Het Sint-Elisabethgasthuis deed in de jaren vijftig en zestig nog uitsluitend dienst als bejaardentehuis. De historische gebouwen, die in de loop der jaren uitgegroeid waren tot een indrukwekkend complex, werden op 3 april 1987 verworven door de Regie der Gebouwen. Een groot deel van de negentiende-eeuwse gebouwen werd afgebroken voor een nieuwbouw, de oudste kern van het gebouw bleef bewaard. De eenentwintigste eeuw bracht een restauratie van Gasthuis met zich mee. Op de kapel en apotheek na werd het volledige complex gerestaureerd en herbested. Sinds 2010 zijn het Toerisme Diest, de Preventiedienst Diest, het Vredegerecht en de FOD Waso in het Gasthuis gevestigd.

02.03 OVERZICHT KAARTMATERIAAL

Bovenstaande panoramische prent werd getekend door de Diestse schilder Jan de Haen omstreeks **1560-1565**. De prent geeft een mooi overzicht van Diest vóór de godsdienstoorlogen. De Demer en de aansluitende Verversgracht delen de stad in twee. Het Sint-Elisabethgasthuis is gelegen aan deze Verversgracht, op een perceel achter de Sint-Sulpitiuskerk. De ligging aan een waterloop is een typisch gegeven voor gasthuizen.

⁶ Geschiedenis van het gasthuis, overgenomen uit: M. Van der Eycken, *Diest, Het verhaal van een stad, deel 1*, Diest, 2015, pp. 206-209

Bovenstaande kaart werd getekend door landmeter Cornelis Louwis in 1669 en is meteen de vroegste gedetailleerde kaart die van Diest bewaard bleef.⁷ Het gasthuis is gelegen aan de Verversgracht, maar ook aan één van de belangrijke wegen in de stad: de Lange Steenweg, later de Koning Albertstraat.

De Fricxkaart dateert van 1712 en geeft een ruwe weergave van Diest.⁸ Op de kaart werden maar enkele details getekend, binnen de stad werden geen gebouwen aangeduid. Wel is het stroomgebied van de Demer en de aftakking van de Verversgracht goed te zien.

⁷ Algemeen rijksarchief, overgenomen uit: M. Nuytens, *De keuze van de archivaris – Uitzonderlijke ancien régimestukken uit de Belgische Rijksarchieven*, Brussel, 2010, p. 115

⁸ <https://geo.onroerenderfgoed.be/>, geraadpleegd op 23 oktober 2015

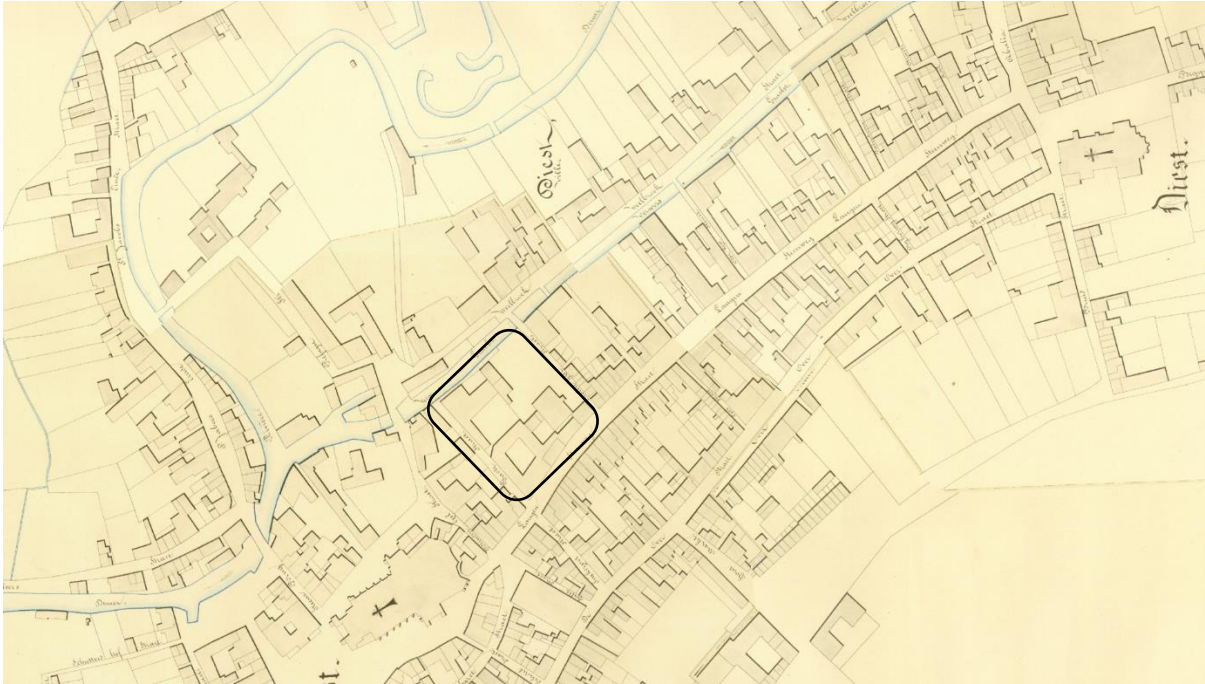
De De Ferrariskaart van 1771 toont de eerste gedetailleerde kaart van Diest en geeft de gasthuissite weer (witte kader).⁹ Het complex had reeds een volledig aaneengesloten gevel aan de Lang Steenweg. Achteraan zijn de stallingen en tuin zichtbaar. De twee woningen rechts van de kapel werden aangekocht door het gasthuis en bij het complex gevoegd. Hierdoor was het perceel dat begrensd werd door het Gasthuisstraatje, de Verversgracht, het Keizerinnenstraatje en de Lange Steenweg volledige eigendom van het Gasthuis. Opvallend is dat de vleugels C en D, die gebouwd werden in de loop van de zeventiende eeuw, niet getekend werden.

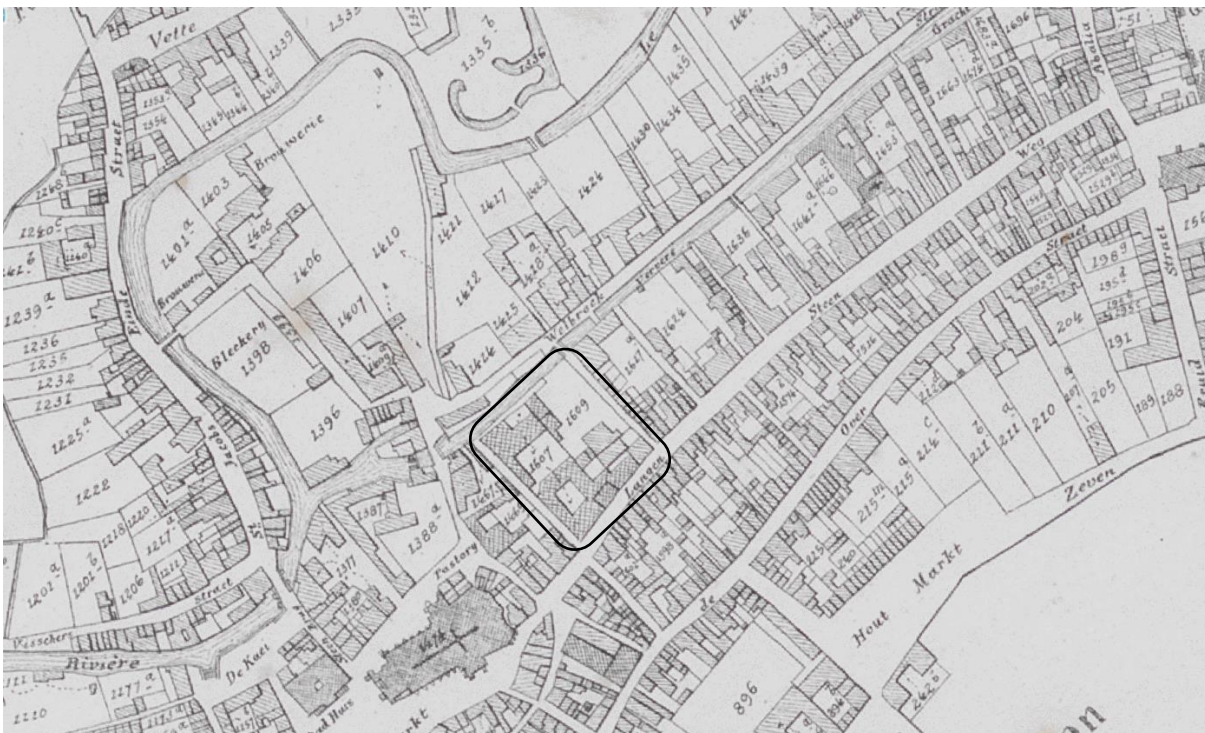
Het stadsplan van Diest, in 1786 opgemaakt door landmeter Albert Meulemans, toont het gasthuis.¹⁰ Enkel de kapel en de oudste kern van het gebouw werden getekend.

⁹ <https://geo.onroerenderfgoed.be/>, geraadpleegd op 23 oktober 2015

¹⁰ Algemeen Rijksarchief, weergegeven in M. Van der Eycken, o.c., Diest, 2015, p. X

Op de Atlas der Buurtwegen (1841)¹¹ is de vierkante binnentuin wel goed zichtbaar. De uitbreidingen van het gasthuis, die werden gebouwd aan het begin van de negentiende eeuw, zijn duidelijk zichtbaar. Er is werd nog geen verbindinggang gemaakt tussen vleugel E en het nieuwe gebouw erachter. De kapel is apart aangeduid.

Op de kadasterkaart van Popp (1857) is dezelfde indeling zichtbaar.¹² Er werd nog steeds geen verbinding gemaakt tussen vleugel E en achterliggende gebouwen. Ook hier blijft de kapel apart afgebeeld.

¹¹ <https://geo.onroerendergoed.be/>, geraadpleegd op 23 oktober 2015

¹² <https://geo.onroerendergoed.be/>, geraadpleegd op 23 oktober 2015

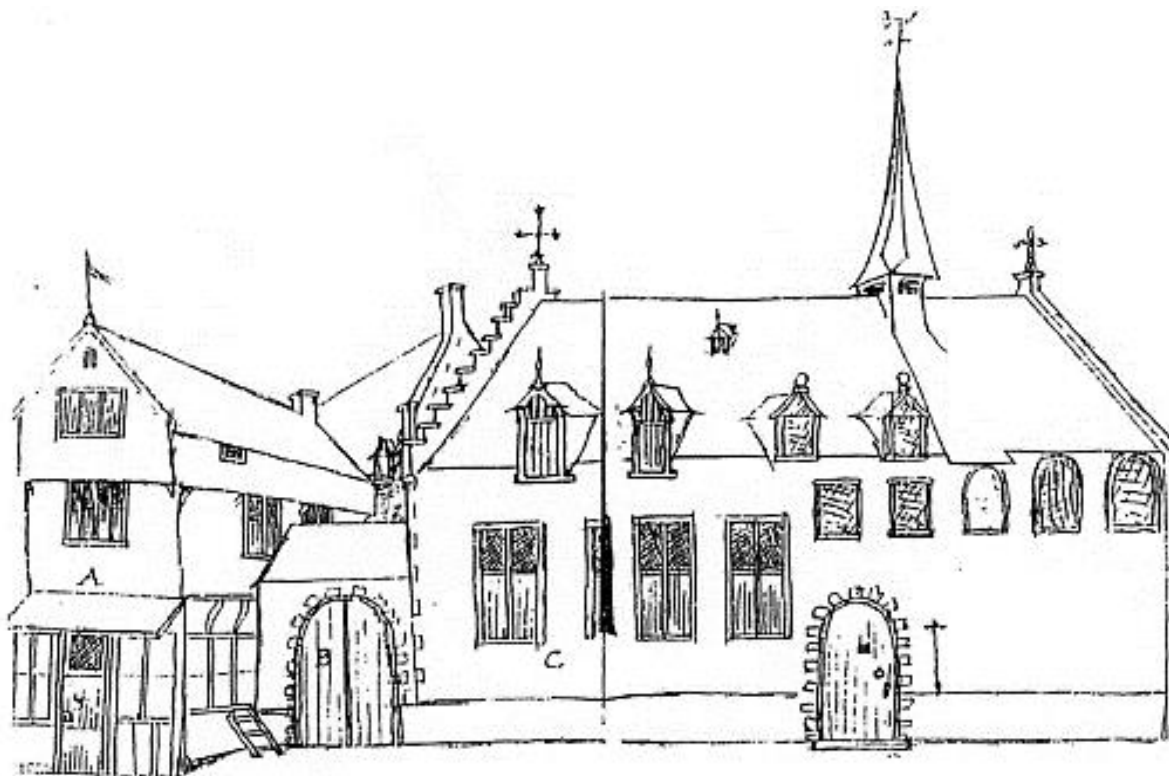
Op de zeventiende-eeuwse pentekening van het gasthuis die in het stadarchief wordt bewaard, kunnen nog een aantal bouwonderdelen herkend worden die tot vandaag bewaard of herkenbaar bleven. Hierbij horen:

- de drie ramen aan de straatzijde, weliswaar met halfcirkelvormige waaier;
- de kleine ingesnoerde torenspits, uitgebouwd in leien van op het dak, met galmgaten in twee richtingen;
- de vrijstaande buitengevel, langs de zijde van het altaar. De doorlopende gevel was evenwijdig aan de daklijn afgeschuind en in de top bekroond met een kruisje;
- de kleine rechthoekige ramen tussen de inkompoort en de kapel: het dicht gemetste rechtse raam is nog duidelijk zichtbaar in de gevel en werd op dezelfde wijze gepositioneerd ten opzichte van het kerkraam;
- boven de kleine ramen bevond zich een dakkapel. Deze is noch op exact dezelfde plaats aanwezig, ook al gaat het om een latere versie;

Tijdens de restauratie van het gasthuis zijn overigens sporen vrijgekomen die de vormgeving van de kapel, zoals getekend op de schets, ondersteunen:

- aan de tuinzijde kon aan de buitenzijde van de muur worden vastgesteld dat de dicht gemetste nissen eigenlijk dicht gemetste ramen te zijn met de nog oudere boogvorm;
- achter het altaar was een nis zichtbaar: na verwijderen van de bepleistering op de nevenliggende verdieping bleek dit ook een dicht gemetst raam te zijn. Het metselwerk is ook duidelijk opgevoegd als gevelparament. *(afbeelding 3)*

Uiteraard moeten dergelijke tekeningen altijd wel gerelativeerd worden qua verhoudingen en zijn ze niet steeds honderd procent correct. Zo is de verhouding tussen de lengte en de hoogte van de kapel wat geforceerd in de hoogte en lijken de kapelramen wel wat hoog te zitten. De positie en de grootte van de inkompoort klopt ook niet helemaal. Waarschijnlijk was ze minder imposant en zat ze iets meer naar links, namelijk op de plaats van de huidige inkomdeur. Er zijn immers geen sporen zichtbaar in het parament onder het dicht gemetste raam en de ijzerstenen plint is op die plaats niet verstoord.

A. 1' lichte glazen raam
 B. de poort van 1' galgloof in quader
 C. lichte raam van 1' galgloof

Afbeelding 2: dicht gemetst raam kapel in de kopse gevel

Afbeelding 3: voegwerk van het parament van de vroegere zijgevel van de kapel

Afbeelding 4 : gerestaureerde achtergevel

Afbeelding 5: dicht gemetst raam achtergevel kapel

Afbeelding 6: dicht gemetst raam achtergevel kapel

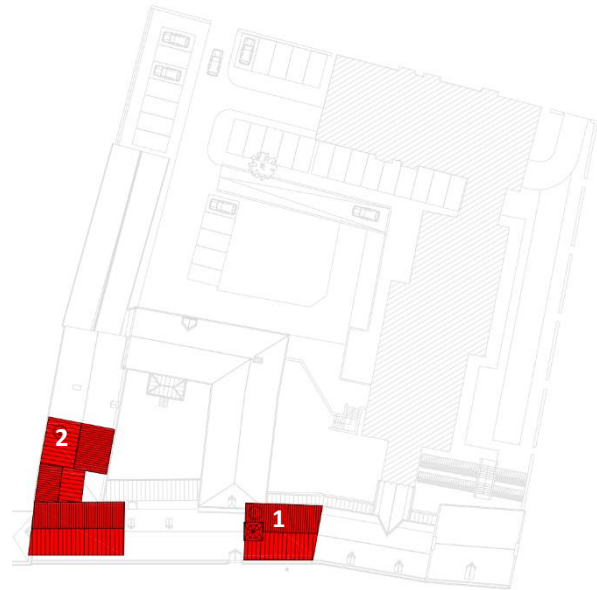

02.04.01

BEGINPERIODE

Vanaf 1250 is er sprake van een kapel aan het gasthuis die werd opgericht door de abdi van Tongerlo. Er zijn geen archivalische documenten die de aard van het gebouw in de beginperiode verduidelijken. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat er bovengronds nog restanten van deze oorspronkelijke kapel terug zijn te vinden. Wat wel vast lijkt te staan is de huidige plaats en benaderende omvang, ongeacht of het oorspronkelijke gebouw in de loop van de veertiende en vijftiende eeuw werd herbouwd.

Zo zijn er in het gebouw nog steeds sporen die er op wijzen dat de kapel aanvankelijk volledig vrij stond en dus niet vanaf het begin was verbonden met het gasthuis. Deze kapel was beperkt tot het volume rechts van het oksaal. Dit kan men veronderstellen aan de hand van diverse aanduidingen:

- op de pentekening staat een duidelijke lijn op het dakvlak gelijk met de linkerkant van het torentje. Dit wijst op een hernemingsnaad, aan de voorgevel is er immers geen knik ten gevolge van een verdraaiing van de buitenmuren;
- de spanten boven de kapel verschillen van deze van het oksaal. Dit zou natuurlijk het gevolg kunnen zijn van een systematische vervanging bij de uitbouw van de hospitaalvleugel. Het is dan wél opvallend dat er twee soorten spanten vlak naast mekaar staan op de overgangsnad. Het dak werd in ieder geval in twee fasen gebouwd, want anders had men de toren uitgebouwd van op één spant.
- de gevel aan de Koning Albertstraat vertoont een duidelijke overgangsnad tussen twee verschillende muurmassieven, die bovendien wordt geaccentueerd door een ketting hoekstenen in ijzersteen. Dit was enkel gebruikelijk voor buitenhoeken van gebouwen. Deze stenen werden deels behouden en ingewerkt in het metselwerk van de aangebouwde uitbreiding naar links. (afbeelding 7)
- een gelijkaardige naad is terug te vinden in de achtergevel: in de onderstaande foto (afbeelding 8) is deze duidelijk zichtbaar links oplopend van de balkkop (randbalk van het oksaal): het metselwerk langs de linkerkant van de zichtbare balkkop is afgewerkt en als parament opgevoegd; (afbeelding 9)
- het metselwerk rechts van de naad verschilt qua steenformaten en verband en werd in ieder geval nooit afgewerkt als parament. De kans dat het om naderhand beschadigd parament zou gaan is erg onwaarschijnlijk: het metselwerk van dit deel is pas vrijgekomen na afbraak van een gemetste voorzetwand. Men zou dus mogen aannemen dat hij op die wijze dus juist intact zou bewaard zijn gebleven.

1STE HELFT 15DE EEUW (AANWEZIG SINDS 1250)
1 KAPEL
2 GASTHUISMEESTERSWONING

Afbeelding 7: overgangsnad in de voorgevel, sporen van de hoekstenen in ijzersteen

Afbeelding 8: overgangsnad in de achtergevel

Afbeelding 9: balkkop

- De moerbalk van het oksaal zou nooit gelijk zitten met de buitenzijde indien het om een buitenmuur zou hebben gegaan;
- de dikte van de buitenmuren verspringt qua dikte langs de binnenzijde;
- overigens zijn er voldoende aanduidingen dat de achtergevel van de kapel ouder is dan de huidige voorgevel;
- de gevel was voorzien van steunberen, deze werden in 1910 afgekapt, (afbeelding 10) aan de voorgevel zijn hiervan geen sporen terug gevonden;
- het metselwerk van de achtergevel vertoont ingewerkte metselwerktekens. (afbeelding 11) Dit doet vermoeden dat dit metselwerk dateert van vóór de grote verbouwing van de kapel in 1780;
- er zijn restanten van een lemen wandinvulling in de zijgevel op de zolder (linkerzijde van de toren). Natuurlijk kan dit ook altijd een invulling zijn die werd aangebracht bij de aanpassing van het oksaal om de opening tussen zolder en kerkgewelf te dichten. Maar het is dan wel vreemd dat dit niet gewoon met pleisterwerk op latwerk werd gedaan zoals het gewelf? (afbeelding 12)

Afbeelding 10: sporen van de steunberen die in 1910 werden afgekapt

Afbeelding 11: metselwerktekens in de achtergevel

Afbeelding 12: restanten van een lemen wandinvulling

- De achtergevel had maar twee ramen en deze zijn in plan niet uitgelijnd met deze van de voorgevel;
- het valt bovendien op dat de spanten aan de voorgevel in het midden tussen de ramen op de muur steunen, maar aan de achtergevel niet. Het is duidelijk dat men de ramen langs die zijde niet wenste aan te passen in overeenstemming met de voorgevel: men heeft ze dicht gemetst en aangepast tot beeldnissen. Aanvankelijk moet de voorgevel dus ook maar twee ramen hebben gehad;
- overigens bevat ook hier de pentekening een duidelijke aanwijzing: op het eerste zicht gaat het om drie ramen, maar bij nader toezien zijn het er slechts twee en is het uiterst linkse raam géén raam maar een kleinere blindnis (geen arcering van glas-in-lood). Mogelijk heeft hier een beeld gestaan (bijvoorbeeld Sint-Elooi) wat de plaatselijke uitkraging van het dak boven de nis verklaart. (afbeelding 13)

Afbeelding 13: de ramen op de pentekening. Links een blindnis en de overkraging van het dak. De twee rechtse gevelopeningen zijn ingevuld met glas-in-lood

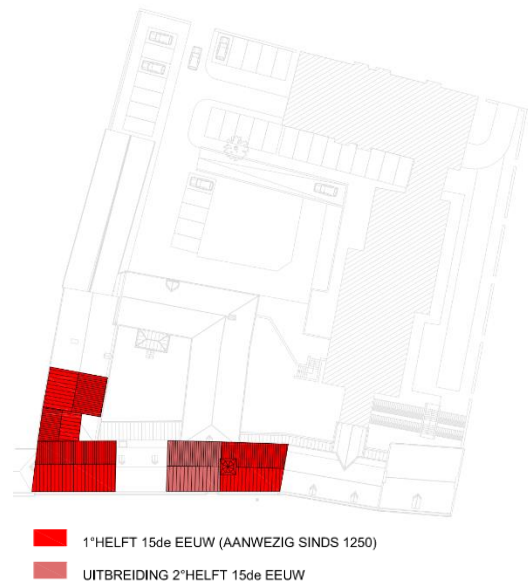
02.04.02

VIJFTIENDE EEUW

Van de beginfase van de ziekenzaal zijn helemaal geen gegevens gekend. De enige gegevens betreffen rekeningen, de oudste dateert van 1444, die duidelijk maken welk personeel er in het gasthuis werkte en dat de achterliggende gronden noodzakelijk bleken voor het levensonderhoud. Op basis van rekeningen weet men ook dat de gebouwen op dat moment al wit gekalkt werden.

Men weet zeker dat de woning van de gasthuismeester en de ziekenzaal zich langs de zijde van de Gasthuisstraat bevonden en toen nog niet aansloten waren met de kapel, want er was sprake van een grote poort langs de straat die uitgaf op een binnenkoer.

Er zijn tijdens de werken in de straatvleugel verschillende sporen terug gevonden die deze oorspronkelijke inplanting bevestigen en die meer duidelijkheid geven over het volume. Dit werd reeds aangetoond in het vooronderzoek van de vorige fase.

- Er werden bij opgravingen in het gebouw resten van een vloer terug gevonden in het lokaal vlak naast het Gasthuisstraatje. Volgens archeoloog D. Weyns betreft het restanten van de gasthuismeesterwoning: 'Vijftiende-eeuwse vloerrestanten (terracotta, aangestampte leem) en funderingen (ijzerzandsteen). Volgens de archeologica in gebruik gebleven tot begin zeventiende eeuw.¹³ De woning raakte allicht in verval tussen 1619 en 1640-45?' (afbeelding 14-15)
- Onder de vloer werden tevens restanten van de oude funderingsmuur in ijzerzandsteen teruggevonden. Het valt op dat deze tot op meer dan een halve meter achter de huidige binnenzijde van de voorgevel werden terug gevonden én dat het om een bovengronds muurdeel ging, gezien het om rechte geprofileerde stenen gaat in plaats van om brokstukken zoals gebruikelijk bij funderingen. (afbeelding 16)
- Deze muur maakte geen deel uit van de funderingsmuur onder de huidige vloergevel: de binnenzijde van die muur stak slechts 10 centimeter. We weten dus met zekerheid dat het oorspronkelijke gebouw smaller was en niet op één lijn stond met de kapel zoals dat momenteel het geval is.

Afbeelding 14 en 15 (links): vijftiende-eeuwse vloerrestanten
Afbeelding 16 (rechts): oude funderingsmuur in ijzerzandsteen

¹³ D. Wijns, *rapport Archeologische gegevens inzake St-Elisabethgasthuis Diest*, 9 oktober 2002, overgemaakt aan de Regie der Gebouwen

Een andere opmerkelijke vondst is een funderingsmassief dwars op de voorgevel. Het gaat hier over een zuilfundering in stortwerk (kalkmortel en ijzerzandsteenpuin). Op basis van beperkte archeologica in de funderings sleuf werd de structuur gedateerd als vijftiende-eeuws.¹⁴ Het dun en licht noord-zuid-verlopend funderingsmuurtje in gerecupereerde ijzerzandsteen kan een soort stenen basis voor een houten of lemen wand zijn, maar is verder niet dateerbaar wegens beperkte archeologische gegevens. (afbeelding 17)

Deze muur is de enige aanduiding van een mogelijke kopse begrenzing van het gebouw.

Afbeelding 17: funderingsmuurtje in gerecupereerde ijzersteen

In het licht van de vorige vaststelling met betrekking tot een mogelijke dwarse gevel is het misschien niet zo toevallig dat bij nazicht van de spantstructuren van de straatvleugel het spant (met inscriptie VII) ook een afwijking vertoont op de plaats van die mogelijke eindmuur.

Het bovenste spantdeel op de zolder (afbeelding 18) is van een ander type en is duidelijk een restant van een vakwerkstructuur, analoog aan andere exemplaren die elders in het gebouw werden teruggevonden. (afbeelding 19)

Afbeelding 18: bovenste spantdeel op zolder restant is van een vakwerkstructuur

Afbeelding 19: ander voorbeeld restant vakwerkstructuur

---

¹⁴ D. Wijns, *rapport Archeologische gegevens inzake St-Elisabethgasthuis Diest*, 9 oktober 2002, overgemaakt aan de Regie der Gebouwen

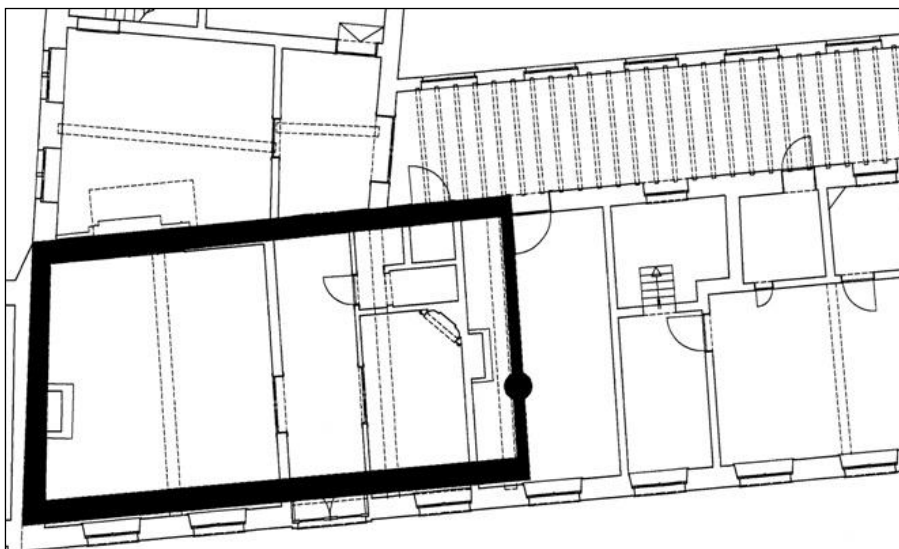
Bovendien is dit het enige spant waar de kromhouten spantbenen werden vervangen door een eerder recent grenen exemplaar opgevuld met een houten scheidingswand naar analogie met een vakwerkwand.

De knoop van spant 7 vertoont aan de onderzijde echter geen uitsparing die zou kunnen overeenstemmen met deze van een verdwenen korbeel die in geval van een normaal spant wél zichtbaar zou zijn geweest.

Afbeelding 20: (linksboven) spant 7 en 8
Afbeelding 21: (rechtsboven) spanten 8-11
Afbeelding 22: knoop spant 7
Afbeelding 23: knoop spant 8

Spant 7 bevat overduidelijk onderdelen van een vroegere vakwerkgevel die door de jaren heen werd aangepast en hergebruikt. Samen met de funderingsmassieven van een vakwerkwand, is er dus een sterke aanduiding van de omvang van de vijftiende-eeuwse woning en het gasthuis. (afbeelding 24)

Afbeelding 24: omvang van de vijftiende-eeuwse woning en het gasthuis

De eerste grote verbouwing van het complex gebeurde tussen 1526 en 1528. Hierbij verbouwde men de ziekenhuiszaal (of *beyaert*), waarbij melding gemaakt werd van nieuwe *coetsen* of slaapkooien. Diverse verbouwingswerken aan de achterliggende dienstgebouwen (oven, brouwerij,...) en een muur tussen kerkhof en moestuin werden uitgevoerd. In de vleugel (nummer 3) bevonden zich de dienstlokalen op weg naar de stallen en schuur (nummer 1). Op de verdieping mogelijk dienstvertrekken voor het dienstpersoneel (wagenknaap, varkenshoeder, keukenmeid, melkmeisje, grafdelver enz). De ziekenzorg gebeurde door de Diestse Celzusters en – broeder die dus niet inwoonden.

Het gasthuis voldeed echter niet aan de verzorgingseisen en in 1568 besliste men om een volledig nieuw gebouw op te trekken achter het bestaande complex, tegen de Demer. Door de Tachtigjarige Oorlog werden deze plannen echter nooit gerealiseerd.

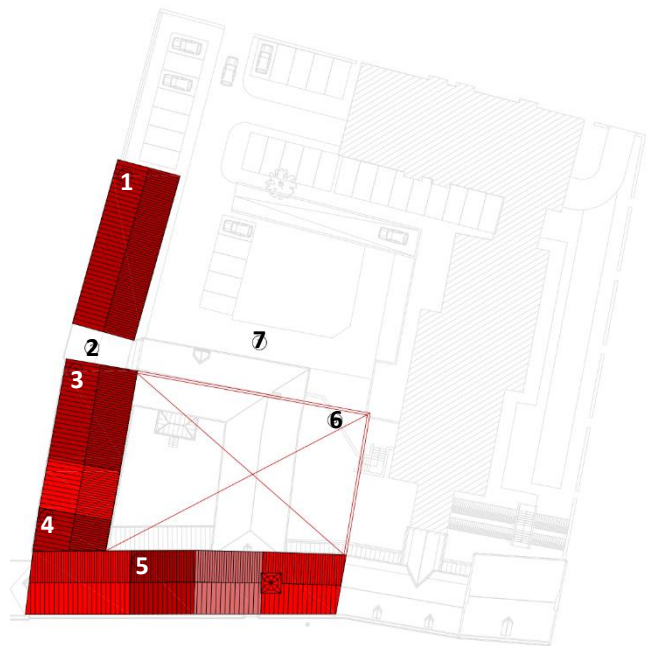
Het lijkt vreemd dat er nergens melding wordt gemaakt van het dicht bouwen van de vrije ruimte tussen kapel en gasthuis en hoe die juist werd ingevuld. In ieder geval zijn er verschillende tussenstappen geweest: er werd volgens ons eerst een volume tegen de linkse zijgevel van de kapel aangebouwd. Wij baseren ons hiervoor op de volgende punten:

- de structuur van de vakwerkwand achter het oksaal werd doorgetrokken tot op de zolder: het ging dus niet om een plaatselijke invulling als binnenwand maar als een volledige wandstructuur die samen met het dak werd opgebouwd. Het spant boven deze wand is het enige van dat type op de zolder.
- Bovendien was er vroeger een toegangsdeur op een andere plaats: de aanslag en de ingewerkte scharnierduimen zijn nog intact. (afbeelding 25)
- Er zijn weliswaar geen sporen meer terug te vinden van teen- en leemwerk dus honderd procent zekerheid dat het om een buitenwand ging heeft men niet. Anderzijds is er een opvallende gelijkenis met een gelijkaardige tussenwand in de achterliggende vleugel naast het Gasthuisstraatje waar het leem nog wel aanwezig is en waarvan we wél zeker zijn dat het om een vroegere kopse buitengevel ging. (afbeelding 26 en 27)

Afbeelding 25: scharnierduim als spoor van een vroegere toegangsdeur

Afbeelding 26: Zicht op vakwerkwand tussen oksaal en zolder met links, achter de huidige deur, de vroegere deuropening

Afbeelding 27: Ter vergelijking: vroegere kopse buitengevel in achterliggende vleugel naast het Gasthuisstraatje, na de verlenging van het gebouw als binnenmuur bewaard gebleven

1 1STE HELFT 15DE EEUW (AANWEZIG SINDS 1250)
 2 UITBREIDING 2DE HELFT 15DE EEUW
 3 16DE EEUW

1	schuur
2	open doorgang
3	uitbreiding dienstgebouwen
4	vergroting tussengebouw
5	uitbreiding gasthuiszaal
6	kerkhof
7	moestuin en erf

De huidige trap naar de zolder is samengesteld uit twee delen: de steektrap in het bovenste deel is veel ouder dan het onderste deel, dat pas werd toegevoegd nadat de oorspronkelijke zoldervloer werd verlaagd om een bijkomende verdieping te bekomen. De steunpaal tussen beide trappen is overduidelijk de as van een spiltrap, de inkepingen zijn nog aanwezig.

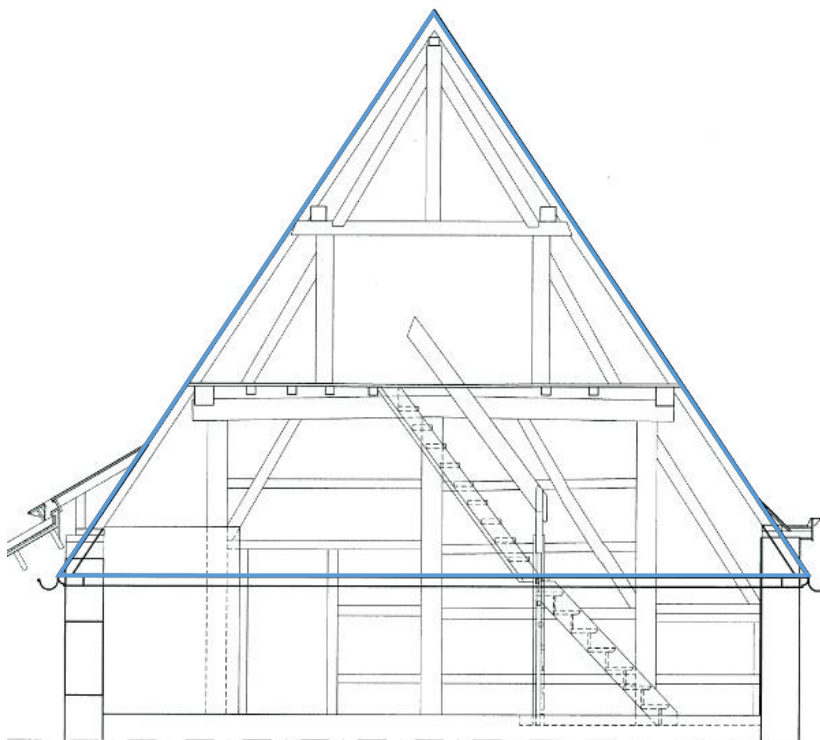

Afbeelding 28: as van de vroegere spiltrap

Afbeelding 29: twee delen van de trap

De trap eindigde op de vroegere zoldervloer: het niveau stemt perfect overeen met het snijpunt van de naar beneden doorgetrokken daklijn en de buitengevel (blauwe driehoek). (afbeelding 30) Het vreemde is wel dat het niveau van deze zoldervloer niet klopt met de deuropening in de vakwerkwand. Dit wijst er op dat de uitbreiding van de ziekenzaal pas in een later stadium werd toegevoegd aan de vakwerkaanbouw.

Afbeelding 30: snede over de trap, met aanduiding van het vroegere zolderniveau

De buitenmuren van deze aanbouw zijn nog gedeeltelijk bewaard gebleven:

- Achtergevel: een massieve muur met ijzerzandstenen plint en fragmenten van speklagen tot aan de dakrand. Op het gelijkvloers was dit metselwerk goed bewaard omdat er een voorzetwand voorstond. (afbeelding 28)
- Er zijn ijzerzandstenen terug te vinden in de achtergevel tot aan de muur tussen gang en apotheek. (afbeelding 29)
- Voorgevel: hier is een restant van een gelijkaardige plint in ijzerzandsteen zichtbaar. Het metselwerk erboven bevat geen ingewerkte ijzersteen en werd waarschijnlijk later hermetst. (afbeelding 30)

Afbeelding 31 (links): achtergevel: muur in metselwerk met speklagen en een ijzerzandstenen plint

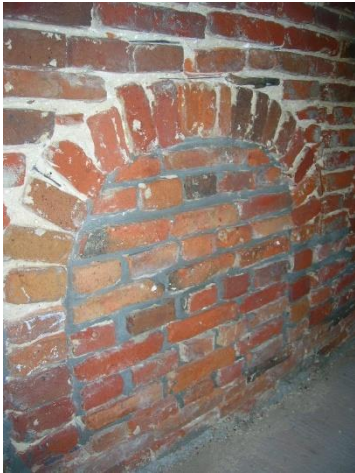
Afbeelding 32 (midden): muur tussen gang en apotheek

Afbeelding 33 (rechts): restant gelijkaardige ijzerzandstenen plint

In de rest van de achtergevel is geen enkel spoor van ijzerzandsteen zichtbaar, wat de fasering van de invulling tussen kapel en gasthuis bevestigt.

De grote vraag blijft wat de functie was van de 'vakwerkaanbouw' op de plaats van het huidige oksaal. Men kan veronderstellen dat de zijgevel van de kapel in die fase nog is blijven staan: een rechtstreekse verbinding tussen het gasthuis en de kapel was ongebruikelijk en op de verdieping was er op dat moment nog geen nood aan een oksaal omdat er op toen nog geen Ziekenzusters waren.

Er zijn toch diverse verschillen met de rest van de invulling. De kleine raamopeningen in vergelijking tot deze van de ziekenzaal en dit zowel in de voorgevel als in de achtergevel. (afbeelding 34 en 35)

34

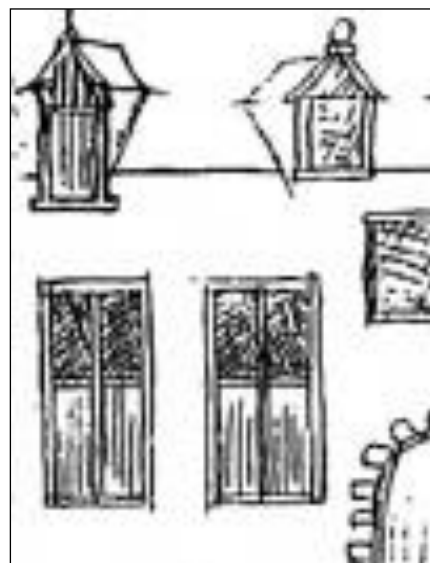
35

In de rest van de invulling, kan men aan de afmetingen van de ramen alleen al afleiden: dat het een ziekenzaal betrof. In de voorgevel is er van deze grote ramen, noch van de dakkapellen, geen enkel spoor meer, zelfs niet langs de vrijgemaakte binnenzijde: de gevel werd drastisch herbouwd in de negentiende-eeuw.

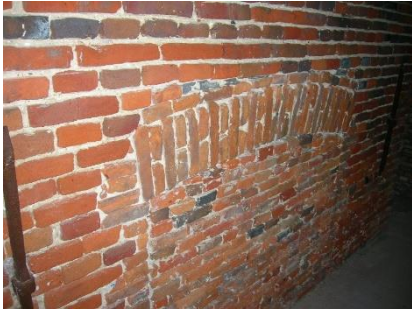
In de achtergevel zijn na het decaperen van het pleisterwerk restanten van drie grote raamopeningen zichtbaar geworden. De latei van die ramen bevindt zich boven de bestaande verdiepingsvloer. Het is niet zeker dat het nog om de oorspronkelijke openingen gaat omdat de openingen in de huidige versie slechts met één segmentboog worden overspannen in plaats van het gebruikelijke dubbele stel ontlastingsboogjes. Er zijn evenmin sporen of restanten van natuurstenen of houten lateien.

36

37

38

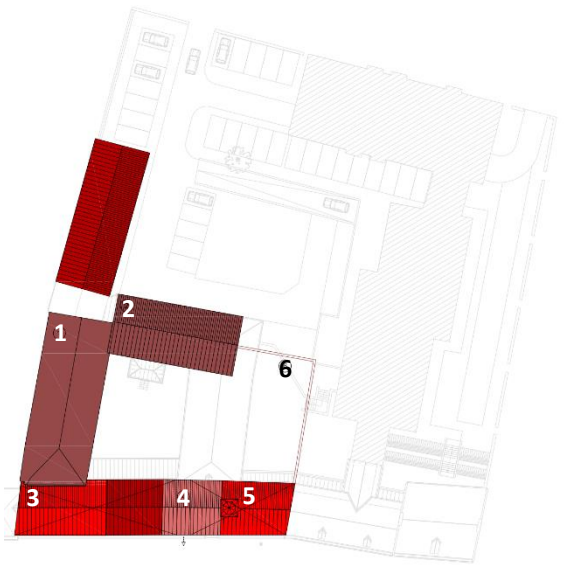
Het uiterst linkse raamopening werd verwerkt in het raam van de opkamer van de apotheek, de dorpel werd verlaagd tot op de vloer van de opkamer en de latei werd verlaagd in functie van de latere verlaging van de verdiepingsvloer. In de vakwerkaanbouw werd het peil van de vloer wél behouden, de positie van de dicht gemetste raamopeningen stemt nog steeds overeen met de huidige vloerpas van de verdieping.

Een ander opmerkelijk verschil zijn de dakkapellen (*afbeelding 37*) Er is op de zeventiende-eeuwse pentekening een duidelijk verschil tussen de dakkapellen onderling. Deze van het oksaal zijn beduidend kleiner, hadden een grotere borstwering ten opzichte van de zoldervloer, een duidelijk andere vorm en bekroning. Ze waren bovendien voorzien van beglaasde ramen in plaats van luikdeuren. Dit duidt op een verschil in gebruik, respectievelijk ging het hier om een bergzolder en anderzijds een bewoond vertrek.

Men kan op basis van al die verschillen toch veronderstellen dat de vakwerkuitbreiding eerder een woonfunctie had in plaats van een ziekenzaal. Op de gelijkvloerse verdieping moet er in elk geval een soort van inkomruimte geweest zijn om de kapel te kunnen bereiken.

Het is onwaarschijnlijk dat men op de verdieping ook een ziekenzaal zou hebben ingericht. De meest aannemelijke optie is dat men de woning van de gasthuismeester verplaatst heeft om meer plaats vrij te kunnen maken voor de zaal.

Het gasthuis wordt in 1619 overgenomen door de Augustinessen van Tienen. Aanvankelijk waren er slechts twee zusters, tien jaar later waren ze met acht, vijftig jaar later met vijftien. Als we dit vergelijken met de fasering der werken (men is pas begonnen met de grote werken in 1640) mag men veronderstellen dat de eerste twee zusters de woning van de gasthuismeester hebben gebruikt en de zusters in het begin waarschijnlijk de vertrekken van het dienstpersoneel hebben ingepalmd. Aangezien de overname aan de stad Diest werd opgelegd door de Aartsbisschop omwille van de wantoestanden in het gasthuis, mocht er niet lang gewacht worden om de dienstverstrekking te verbeteren. Er moesten dus dringend ziekenzalen bijkomen.

Vanaf 1640 werden grotere verbouwingswerken doorgedreven. Het complex werd vooral naar achteren toe uitgebreid: de gebouwen rondom de binnenkoer werden tussen 1644 en 1648 gebouwd. Vóór die grote uitbreidingsfase werd eerst de staatvleugel uitgebreid of intern aangepast:

- er was geen nood meer aan een woning voor de gasthuismeester;
- er was allicht behoefte aan een afsluitbare ruimte in de kerk exclusief voor de zusters;
- er zal zeker nood geweest zijn aan meer plaats voor de zieken. De zusters hadden qua ziekenzorg in elke geval een veel betere reputatie dan hun voorgangers. Naar verluid kon men voor de komst van de Augustinessen beter niet in het gasthuis belanden, want je overlevingskansen waren er door slechte hygiëne beduidend lager dan buiten het gasthuis.
- vleugel A en B werden verbonden. Er werd een keuken bijgemaakt voor het ziekenhuis terwijl de vorige in vleugel B waarschijnlijk door de zusters werd gebruikt
- De verdieping van vleugel B was ingericht met de andere vertrekken voor de zusters en werd nog uitgebreid met drie extra kamers door de aanbouw tegen vleugel A
- Een tweede trap werd geplaatst in vleugel B. Het dienstpersoneel was waarschijnlijk op zolder gehuisvest

Samen met de verbouwing van vleugel B werd vleugel C in 1640 aangebouwd, en nog later vleugel D (zie latere fase). Het is niet duidelijk of men van in het begin twee vleugels wilde bijbouwen of dat men gaandeweg de plannen heeft gewijzigd en vleugel C achteraf heeft verlengd in functie van de laatste vleugel D.

- De dienstlokalen bevonden zich eerste op het niveau van de tuin (kelderkamers) omdat vleugel B te klein was geworden.
- Op de gelijkvloerse verdieping heeft men van in het begin één grote zaal en een afzonderlijke kamer voorzien. De kamer werd door de zusters gebruikt. De grote zaal kan een ziekenzaal zijn geweest, doch gezien de ligging en de nog ontbrekende verbinding naar vleugel A lijkt het eerder zo dat de zusters daar hun gemeenschappelijke zaal hadden? De marmeren vloer heeft een legpatroon dat toch typisch voor die periode is. Het is ook typisch dat men op deze laag grote ramen had en op de verdieping enkel de smalle versie, ook lang de zijde van de binnentuin. Vermoed kan worden dat de ziekenzaal op de eerste verdieping gevestigd was.

De volgende werken werden waarschijnlijk in die periode uitgevoerd:

Aanpassing vloerpeilen in gasthuisvleugel

In afwachting van de uitbreiding naar achteren toe was een aanpassing van de bestaande ziekenzaal de enige mogelijkheid om meer plaats voor ziekenverzorging vrij te maken. Dit kon bijvoorbeeld door het verlagen van de zoldervloer, wat

- EERSTE HELFT 15de EEUW (AANWEZIG SINDS 1250)
  - UITBREIDING TWEEDE HELFT 15de EEUW
  - 16de EEUW
(bijgebouwen boerderij en brouwerij; exacte inplanting niet gekend)
  - EERSTE HELFT 17de EEUW
- 1 verbouwing en aanpassing dak (1644)
  - 2 uitbreiding 1648
  - 3 vergroting ziekenzaal
  - 4 doorgang
  - 5 interne uitbreiding van de kapel met oksaal
  - 6 kerkhof

onvermijdelijk moest samengaan met aanpassingen aan de spanten en daken. Men kan dit niet met zekerheid bewijzen: het is nauwelijks te achterhalen wanneer deze ingreep gebeurde.

Trap naar het oksaal

Aangezien de achterliggende vleugel die dwars aansluit op het oksaal pas in 1648 werd uitgevoerd, is het de vraag hoe de zusters op het oksaal geraakten. Het meest aangewezen lijkt uiteraard de reeds bestaande trap, maar die kwam waarschijnlijk uit in de ziekenzaal. Hier is geen spoor meer van terug gevonden, maar gezien de deur in de zijgevel met vakwerk (op de verdieping) mag men veronderstellen dat er vlak achter deze deur ofwel een steektrap zat ofwel reeds een spiltrap.

Nochtans zijn er een sterke aanduidingen dat de huidige spiltrap werd geplaatst (of aangepast) bij de overname door de zusters:

- Na de afbraak van de aanbouw tegen de achtergevel is een kleine raam vrijgekomen dat langs de zijde van de huidige spiltraphal is dicht gemetst. Het raam werd omkaderd met witsteen en is qua niveau afgestemd op de trap en niet op de vloerpas van de verdieping.
- Verder valt het op dat er drie verschillende muurdelen rondom het raam zitten (*afbeelding 39*)
  - o links van het raam is duidelijk een verticale hernemingsnaad over de gehele hoogte: dit is de overgang tussen de woning en gasthuiszaal
  - o onder en rechts van het raam is het parament ongeschonden, tot vlak naast de witstenen omkadering
  - o er is een horizontale hernemingsnaad vlak boven de latei
- Het lijkt er op dat het raampje werd uitgekapt en ingepast in de achtergevel van de zaal en dit samen met de plaatsing van een spiltrap. (*afbeelding 39 en 40*)
- De spiltrap is zo ingeplant dat de laatste trede nog nipt een driehoekig bordes open laat voor de doorgang naar het oksaal. Dit was enkel nodig als men de bestaande deur in de vakwerkwand had gedicht en een andere vlak naast de achtergevel had bijgemaakt.
- De aanzet van spiltrap op de begane grond houdt ook rekening met een deuropening naar buiten. Van deze deur zijn er ten gevolge van latere negentiende-eeuwse aanpassingen geen relevante aanduidingen meer die een exacte datering mogelijk maken. In ieder geval was een dergelijke *achterdeur* de enige mogelijkheid voor de zusters om een rechtstreekse doorgang naar het oksaal te bekomen buiten de ziekenzaal om.
- Het metselwerk van de trapkoker verschilt zowel qua baksteen als bepleistering van de rest van de apotheek. Het gaat om een ander formaat en verband en om een zeer dunne bepleistering in plaats van de klassieke tweelagige bepleistering. (*afbeelding 41 en 42*)

Afbeelding 39 en 40: raam ter hoogte van de spiltrap (links en midden)

Afbeelding 41 en 42: metselwerk trapkoker (rechts)

Dakkapellen

Een van de twee dakkapellen van de tekening (*afbeelding 43*) werd behouden of naderhand verbouwd, ze stemt qua situering, afmetingen en vormgeving goed overeen met de huidige dakkapel van het oksaal. (*afbeelding 44*) Stilistisch is de bekroning van de dakkapel niet in overeenstemming met de latere verbouwing van de kapel (1780). Het lijkt er sterk op dat bij de verbouwing van het oksaal de dakkapellen werden verbouwd en dat de linkse werd weggelaten om plaats te maken voor het gestoelte van de zusters.

Afbeelding 43: zeventiende-eeuwse tekening van de dakkapel

Afbeelding 44: foto huidige dakkapel

In de achtergevel zijn aan de binnen- en buitenzijde ook nog aanwijzingen van een gelijkaardige dakkapel (*afbeelding 45 en 46*). De dorpel werd later verhoogd omwille van het dak boven de verbindingsgang omdat de ganse dakkapel op dat moment hermetst werd. Enkel de oorspronkelijke dorpel in witte steen en de aanzet van de raambreedte is nog authentiek. In elk geval is het zeker dat deze dakkapellen werden opgericht samen met het dak, want de driehoekige zijstukken worden ondersteund door de dakstructuur, men kon ze dus onmogelijk behouden bij de aanpassingen van de spanten.

Afbeelding 45: sporen van een dakkapel in het oksaal

Afbeelding 46: sporen van een dakkapel in de achtergevel

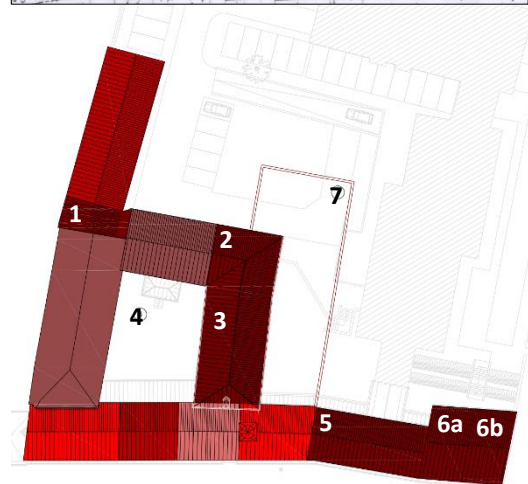
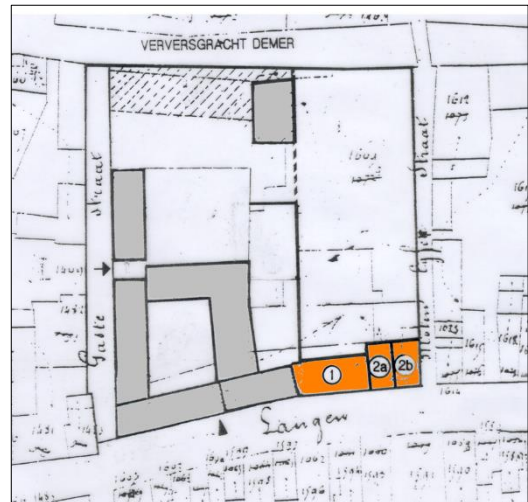
02.04.05

PERIODE 1663-1700

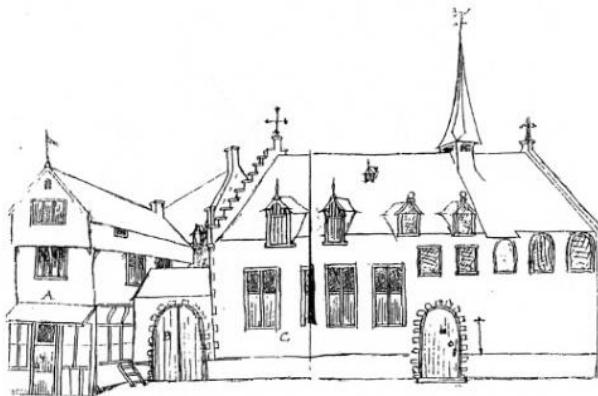
Aankoop van nevenliggend Heilige Geest-Gasthuis ① en twee woningen ② tot hoek van Keizerinnestraat.

Het H. Geest gasthuis is nog vrij gaaf bewaard als volume. De voorgevel is weliswaar verbouwd in de negentiende eeuw doch de sporen van vroegere ramen en deur zijn nog overduidelijk aanwezig. De huidige "binnenmuur" ten opzichte van de vroegere inkomhoek van het negentiende-eeuwse hospitaal is de achterste gevelmuur die de dakspanten ondersteunt. Het gevelparameent en de gevelankers zijn zichtbaar ondanks de binnenbepleistering. De dicht gemetste ramen zijn zichtbaar verwerkt tot muurnis. De kelder is nog aanwezig doch het gewelf werd doorboord voor een nieuwe toegangstrap: de klassieke toegang via een buitentrapp (zoals alle andere kelders van het complex) werd dicht gemetst bij de uitbreiding in de achterliggende tuin. (dicht gemetste opening is nog zichtbaar)

De twee woningen werden aanvankelijk gewoon in gebruik genomen door de zusters en verhuurd. Buiten de nog volledig gescheiden kelders is er nergens in de woning nog een restant merkbaar van deze tweeledige structuur. Het lijkt er sterk op dat men alles gelijk heeft gemaakt met de grond om een volledig nieuwe woning te voorzien. Stilistisch kan men de gevels (tenminste de achtergevel) eindzeventiende-eeuws noemen. Enkel in verband met de huidige inplanting van de trap naar de verdieping bestaan er nog twijfels over de authenticiteit.

- 1ste HELFT 15° EEUW (AANWEZIG SINDS 1250)
  - UITBREIDING 2de HELFT 15° EEUW
  - 16° EEUW
(bijgebouwen boerderij en brouwerij; exacte inplanting niet gekend)
  - 1ste HELFT 17° EEUW
  - 2de HELFT 17° EEUW
- 1   aanpassing doorgang 1667
  - 2   aanpassing dak
  - 3   uitbreiding 1682
  - 4   binnentuin
  - 5   aankoop H. Geestgasthuis 1663
  - 6   aankoop van 2 woningen ca.1663?
  - 7   kerkhof

Op basis van de pentekening weten we hoe de voorgevel van het gebouw er in het begin van de zeventiende eeuw ongeveer moet hebben uitgezien. Op die tekening staan aan de linkerzijde alle nevenliggende gebouwen gedetailleerd uitgewerkt terwijl de rechterzijde blanco blijft. We mogen dan ook veronderstellen dat de zeventiende-eeuwse schets dateert van het begin van die eeuw, want het nevenliggende Heilig Geestgasthuis werd reeds in 1663 door de Gasthuiszusters aangekocht.

Van die uitbreiding maakt enkel de linkse ruimte op het gelijkvloers deel uit van dit project. Op dat moment was dit echter geen afzonderlijk lokaal: de tussenmuur werd later onder de moerbalk geplaatst.

Het metselwerk van zowel voor- als achtergevel is nog integraal zeventiende-eeuws en bevat nog steeds de plint en speklagen in ijzersteen, metselwerktekens in de achtergevel en dicht gemetste raamopeningen. Ook de moerbalken, opgelegd op ijzerstenen consoles, zijn nog aanwezig, net als de vloerstructuur met wit bepleisterde kinderbalken. Deze zijn niet meer zichtbaar door de latere uitvlakking van het plafond.

De deuropening in de achtergevel werd waarschijnlijk reeds kort na de aankoop uitgekapt, om een aansluiting te bekomen met het Sint-Elisabeth gasthuis. Boven deze deur zijn de sporen van een gemetste aanbouw zichtbaar, die dateert van vóór de latere grote aanbouw bij de heropbouw van de kapel.

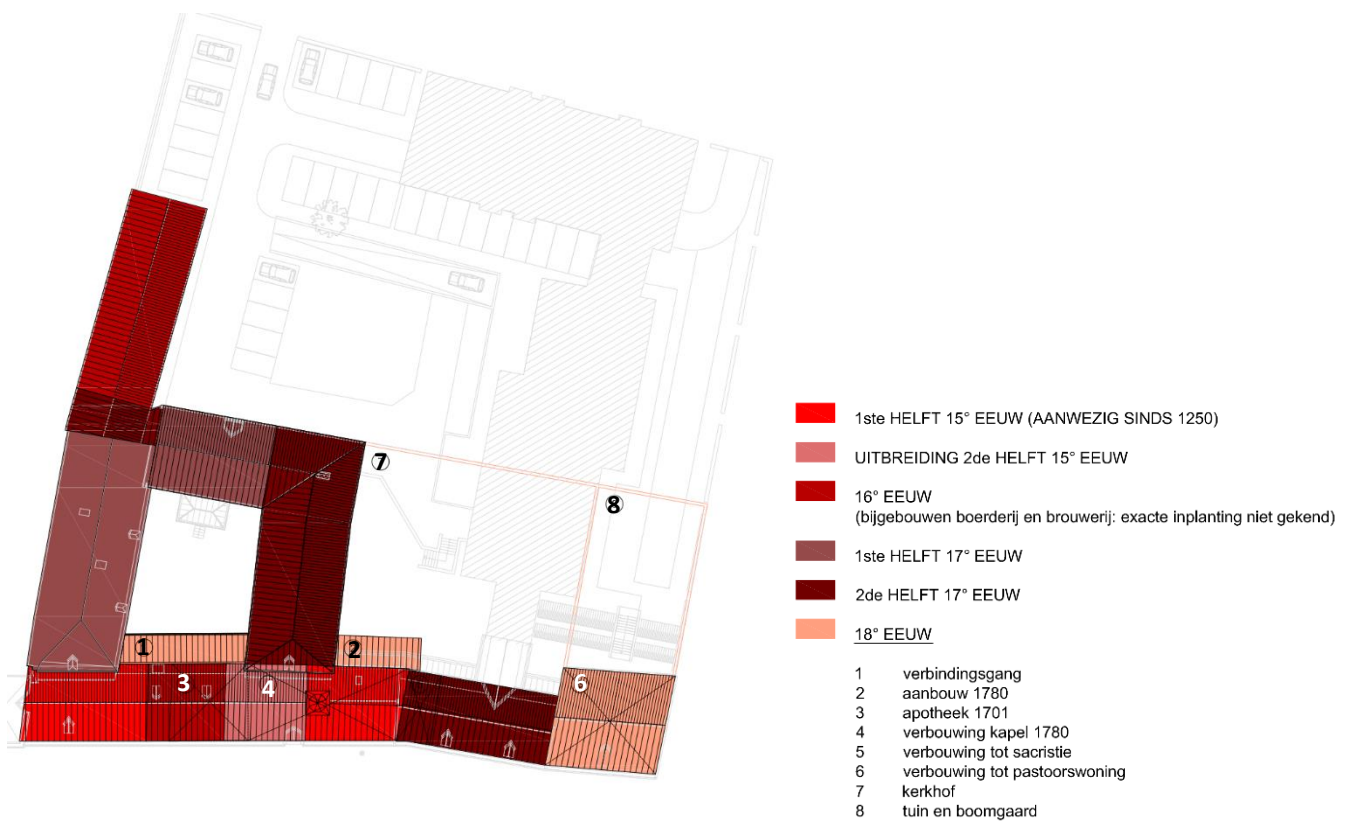
Na het voltooien van vleugel C begon men met de bouw van vleugel D en waarschijnlijk eerst met de trap op het uiteinde, om de circulatie naar buiten te verbeteren en om een scheiding tussen de delen voor de zusters en de zieken te verkrijgen. Vleugel D sloot op het gelijkvloers met een gang aan op de as van de hoofdingang, waardoor men uiteindelijk een praktische toegang tot de nieuwe uitbreiding verkreeg. Waarschijnlijk werd er toen ook al een verbindingsgang naar vleugel B aangebouwd tegen de achtergevel van vleugel A, vooral om de keuken bereikbaar te houden.

Ondertussen hadden de zusters wel een huisvestigingsprobleem. Omdat de bouwwerken van vleugel D hun tijd nodig hadden werd het bestaande Heilige Geestgasthuis aangekocht en de twee nevenliggende woningen. Men kwam hiermee blijkbaar voorlopig toe want één van de twee woningen werd in het begin nog verhuurd.

De verdieping van vleugel D was vervolgens bestemd voor de kamers van de zusters: vandaar de grotere ramen in plaats van de smalle ramen van vleugel C. Of er toen al een verbinding was met het oksaal is niet zeker geweten.

Nadat vleugel C werd voltooid, heeft men de zolder van vleugel B langs de zijde van de binnentuin verhoogd om meer dienstlokalen bij te krijgen.

De apotheek werd opgericht in 1710, links van de kapel. Men mag veronderstellen dat de locatie van de apotheek in 1710 overeenstemt met de huidige locatie. De oorspronkelijke gasthuysaal was ondertussen waarschijnlijk opgeschoven naar de achterliggende vleugels en er kwam plaats vrij naast de hoofdingang. Er werd vanaf de oprichting van de apotheek al een kelder voorzien. Het feit dat de trap niet vlak achter de achtergevel is voorzien kan erop wijzen dat er toen al een verbindingsgang (al dan niet overdekt) was naast de binnentuin om vleugel B en D te verbinden. De spiltrap die samengaat met deze fase gaf toegang tot de verdieping en op dat moment werd het oksaal waarschijnlijk ook uitgebreid.

De huidige indeling en inrichting zijn echter niet volledig oorspronkelijk. De trap werd behouden, het deurtje naar de apotheek werd waarschijnlijk later toegevoegd. Het deurtje was eerst breder dan nu, het deurblad zelf werd later versmald in functie van de negentiende-eeuwse kastindeling met leggers. De kasten en toonbank zijn negentiende-eeuwse aanvullingen.

Afbeelding 47: deurtje naar apotheek

Het valt op dat een aantal binnenmuren gemetst zijn in eenzelfde verband en formaat: muur tussen apotheek en zijkamers, en de muur tussen opkamer en zijkamer. Deze muren zijn negentiende-eeuw. De muur ten opzichte van de gang wijkt van dit metsverband af, baksteen en verband zijn identiek aan de muur tussen gang en kapel. Deze muren hebben hun oorsprong in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De zijmuren van de spiltrap zijn eveneens gemetst in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Afbeelding 48: Metselwerk tussen apotheek en zijkamer

Afbeelding 49: Metselwerk tussen centrale gang en apotheek

Afbeelding 50: Metselwerk tussen kapel en centrale gang

De **kelder** was aanvankelijk beperkt tot deze onder de opkamer: de tweede diepere gewelfde kelder is later toegevoegd bij de aanbouw van de grote verbindingsgang tegen de achtergevel. De doorsteek met het trapje naar de onderste kelder is een aanpassing van de nis van een kleine buitenraampje dat naderhand werd dicht gemetst maar noch steeds zichtbaar is langs de zijde van de gang.

Afbeelding 51: dicht gemetst kelderraam apotheek (zijde gang)

Afbeelding 52: dicht gemetst kelderraam apotheek (zijde kelder)

Omdat men uitbreidingsmogelijkheden had in beide richtingen kon men de kapel naar behoren verbouwen. Er werd een lokaal geannexeerd van woning nr. 16 als sacristie en het oksaal werd heringericht. Op dat moment werd de achtergevel helemaal gedicht, één raam was al dicht gemetst bij het aanbouwen van vleugel D. De twee andere ramen werden gedicht om stilistische redenen en om de preekstoel te kunnen inplanten.

De kapel werd in 1780 grondig verbouwd waardoor de oorspronkelijke gotische structuur volledig werd vervangen door een rococo-interieur (stucwerk, altaar, oksaalmeubilair). Het klokkentorentje bleef behouden. Gezien in de rococo-lambrisering een deurpaneel is verwerkt naar het nevenliggend gebouw mag men veronderstellen dat er een kamer werd ingenomen van het H. Geestgasthuis om te fungeren als sacristie. Het is nog niet duidelijk op welke wijze men de tegen de achtergevel opgehangen preekstoel kon bereiken.

In de vorige hoofdstukken werd reeds duidelijk gemaakt dat het zeker geen volledige heropbouw kan geweest zijn. Hieronder wordt geuid welke delen van de kapel bewaard werden en in welke mate ze werden aangepast.

Gevels

Aan achtergevel werd het hoge muurdeel naast het oksaal met 50 centimeter verhoogd, dit is merkbaar aan het kleurverschil in de baksteen. Er werden ook stellinggaten toegevoegd. De twee ramen werden aan de binnenzijde aangepast. De spitsboog werd langs de binnenzijde aangepast in een halfcirkelvormige boog. Dit wijst er op dat de ramen op dat moment tevens werden dicht gemetst. Er was een aanbouw met een hoog lessenaarsdak nodig tegen de achtergevel om te preekstoel te kunnen betreden. De asymmetrische inplanting van het deurtje van de preekstoel ten opzichte van de raamnissen wijst er op dat de steunberen nog stonden op het moment dat de deuropening werd gemaakt.

De kopse zijgevel (achter het altaar) werd volledig bewaard. De bovenzijde werd aangepast in functie van het gewijzigd dakprofiel of omwille van de aanbouw van het nevenliggende gebouw. In ieder geval ligt de opgaande brandmuur in het dak niet langer in de lijn van de zijgevel en werd hij terugspringend op het gevelvlak heropgemetst. Langs de binnenzijde werd het bovenste deel van de muur ook uitgelijnd met de basis, dit gebeurde door een bepleistering op lat- en stijlwerk in plaats van metselwerk. Er werd ook een deuropening gemaakt naar het achterliggende lokaal, dat vanaf dan als sacristie werd ingericht. Het raam achter het altaar was sinds de aanbouw van het H. Geestgasthuis al dicht gemetst. De muurnis werd vanaf dan aan het oog onttrokken door het monumentale altaar.

Van de voorgevel werd enkel het muurdeel onder het oksaal werd behouden, de rest van de gevel werd volledig hermetst, met inbegrip van de ijzerstenen plint en werd eveneens met 50 centimeter verhoogd. Er werden drie volledig nieuwe ramen voorzien met segmentboog en klare glas-in-lood-beglazing.

Dak

Het dak werd qua vorm behouden maar het profiel werd opgehoogd, de spanten werden vervangen in functie van het nieuwe tongewelf en werden ingeplant in functie van de ramen van de voorgevel.

Omtrent de torenspits is er onzekerheid. Het lijkt aangewezen dat men deze ook zou hebben aangepast omdat het helemaal niet evident is om deze te laten staan terwijl de spanten werden aangepast. Desondanks denken wij dat men de spits bewaard heeft, want de vorm is nog exact identiek aan de versie van de pentekening. Als men de kapel om stilistische redenen heeft verbouwd zou men ook voor een andere type hebben geopteerd indien men een volledig nieuwe spits had voorzien. Verder staat de toren vreemd genoeg niet in de as van het nieuwe dak, ook hierdoor kan gesteld worden dat het een oude toren is. In geval van een volledige vernieuwing had men de toren wél op de aslijn ingeplant.

De torenconstructie bleek in zéér slechte staat te zijn en het hout was in vergelijking tot de spanten en de hoofdbalken van de kapel duidelijk ouder als men tenminste afgaat op de graad van verwerking. Er waren ook duidelijk aanduidingen van diverse aanpassingen en vervangingen. Het zou technisch moeilijk maar wél mogelijk zijn om de toren recht te houden terwijl men de spanten aanpaste. De hele spits steunt eigenlijk maar op twee balken die op de trekkers van de twee spanten werden gelegd. Het is mogelijk dat men deze steunbalken eerst heeft opgevangen met één nieuw spant voor het bestaande werd afgebroken en dat men het eerste spant gewoon heeft behouden. Dit spant verschilt namelijk van de drie andere boven de kapel.

Binnenmuren

De vakwerkwand achterin het oksaal bleef behouden op de verdieping. Er werd wel een bepleistering op latwerk aangebracht in samenhang met de nieuwe stucwerken aan de plafonds. Er is geen uitsluitsel over de afbraak van de verdwenen tussenmuren tussen oksaal en de kerk, zijnde de oorspronkelijke kopse zijgevel. Als deze nog niet vroeger zou zijn uitgebroken gebeurde dit in elk geval in het kader van deze verbouwing.

Aan het op maat gemaakte stucwerk van het plafond is te zien dat de muur tussen gang en kapel allicht ook tijdens deze verbouwing werd voorzien. Men heeft de reeds aanwezige tussenbalk van het oksaal ingewerkt in een verlaagd plafonddeel. Indien men deze balk langs beide zijden zichtbaar zou hebben gelaten was de resterende strook tussen balk en muur te smal geworden om nog te voorzien van een geometrische tekening voor het stucwerk. Om die reden werd de breedte van de balk toegevoegd aan het tussenveld. Dit wijst er op dat de muur er reeds stond en niet later werd toegevoegd. De huidige deuropening werd later aangepast, aanvankelijk was de ingang centraal. Dit is zichtbaar aan een duidelijke aftekening van verticale scheuren en aan de nis langs de binnenzijde.

De zijmuur in het nevenliggende lokaal werd ook gebouwd tijdens deze verbouwing, men had een sacristie nodig en om die reden werd een deel van het H.Geestgasthuis ingepalmd.

Vloeren

De houten ribben en hoofdbalken van het oksaal werden hergebruikt. De plaatsing van de moerbalken stemt overeen met de modulatie van de spanten en aangezien de moerbalken van het oksaal boven op de vlieringzolder niet lijken te verschillen van de andere moerbalken, kan men stellen dat deze werden behouden en hergebruikt.

Het is hoogst onwaarschijnlijk dat de bestaande natuurstenen bevoering werd hergebruikt. Zowel het materiaalgebruik als de tekening van de natuurstenen vloer sluiten aan bij de stijl van de verbouwing. Blijft de vraag of er nog oudere vloeren aanwezig zijn of alles werd uitgegraven bij de heropbouw. Er werd op de plaats van een bestaande leemte tegen de achtergevel een vloer in gebakken aarde teruggevonden op circa 10 centimeter onder de natuursteen. Het gaat hier niet om tegels maar om plat gelegde bakstenen. (afbeelding 53)

Er moet zeker nog verder onderzocht worden of deze baksteen ook voorkomt onder de andere leemtes. Het materiaalgebruik en de leggingwijze wijst eerder op een ondervloer in plaats van op een veel oudere vloer zoals in de gasthuismeesterwoning. Het gebruik van een ondervloer is niet courant te noemen (in de rest van het gasthuis werd dit nergens toegepast). Anderzijds waren juist de vloeren in kerken dikwijls onderhevig aan verzakkingen ten gevolge van de bewogen ondergrond door de talrijke grafzerken. Om het wegzakken van de bedding van fijn wit zand te voorkomen is dergelijke ondervloer efficiënt.

En er hebben zich zeker ook grafzerken in de kapel bevonden. De enige die noch in een van de kelders achteraan in het klooster werd teruggevonden is de gezamenlijke zerk van kloosteroversten, overleden tussen 1729 en 1762. (afbeelding 54)

Afbeelding 53: ondervloer kapel in baksteen

Afbeelding 54: grafzerk zuster-oversten

Afbeelding 55: vloer kapel (altaar)

Afbeelding 56: vloer kapel (schip)

Wat betreft de bevoering in natuursteen zelf wordt in het rapport van archeoloog D. Weyns verondersteld dat de vloer van het altaarpodium nog origineel is uit 1780 en de rest negentiende-eeuw. Er wordt gewezen op verschillen qua formaat en tekening en op mogelijke restanten van een lager liggende vloer in gebakken aarde in de lager gelegen zone van de kapel. Dit argument lijkt echter niet helemaal correct te zijn. De tegels hebben immers wél identieke afmetingen en een verschil qua tekening was helemaal niet abnormaal. Beide vloerdelen hebben bovendien dezelfde patine. (afbeelding 55 en 56)

Er zijn een aantal leemten in de vloer. De leemten tegen de langse muren wijzen op vaste zitbanken en werden na verwijdering van dit meubilair ingevuld met recentere agglomeratetegels (15 bij 15 centimeter). Het lijkt aannemelijk om te veronderstellen dat deze sokkels werden ingevuld toen men de banken uitbrak. Dezelfde werkwijze is terug te vinden bij de invulling op de plaats van de biechtstoel, die zich bevindt op de plaats van de oorspronkelijke toegangsdeur. Het is evident dat op die plaats oorspronkelijk natuursteen lag. Blijkbaar heeft men de moeite genomen om deze selectief uit te breken op maat van het meubel. Dit alles lijkt er op te wijzen dat de vloer van het lager deel nog wel degelijk bestaat uit het origineel materiaal, maar in de negentiende eeuw werd herlegd in functie van de gewijzigde circulatie. Het is niet zeker of dit systematisch gebeurde of het maar om plaatselijke aanpassingen ging. Het laatste lijkt het meest aannemelijke, het lijkt eerder onwaarschijnlijk dat men de vrij ingewikkelde vloertekening minutieus zou herlegd hebben. Bovendien zijn juist de aanvullingen aan de randen en de hoger vermelde leemtes slordig en stemmen ze niet echt aan bij de tekening.

Wandafwerking

De bepleistering werd met kalkverf beschilderd. Het kleurenpalet was oorspronkelijk totaal verschillend van het huidige wit met lichtblauw-grijs. Er werd reeds een gedetailleerd en gespecialiseerd kunsthistorisch onderzoek uitgevoerd waarvan de grote lijnen hieronder worden toegelicht.

De lambrisering was oorspronkelijke okerkleurig met een rode afboording en lijnen in bruin, geel, donkerbruin en zwart. (afbeelding 57) De muurvlakken waren lichtgeel beschilderd, het lijstwerk rondom de nissen mosgroen. Het lijstwerk van de kroonlijst en plafondbogen van het oksaal was lichtgeel en oker beschilderd, het lijstwerk en ornamenten van het gewelf was verschillende gradaties groen.

Afbeelding 57: onderliggende schildering lambrisering

Stucplafonds

De gewelfbepleistering in de kapel en het oksaal dateert van de verbouwingen uit 1780. (afbeelding 59 en 60) In de inkomhal is er nog een oudere bepleistering van de kinderbalken zichtbaar. (afbeelding 58) Deze verschilt qua uitvoering van de bepleistering in de resterende vleugels, hier werden troggewelven gemaakt in plaats van een strakke bepleistering volgens de omtrek van de kinderbalkjes. In de kapel, de andere zijde van de muur van de inkomhal, is er nog rechtstreekse bepleistering aanwezig op de kepers. Waarschijnlijk vond men dergelijke extra afwerking in de gang niet nodig en volstond het herstellen en retoucheren op die plaats.

Afbelding 58: plafond inkomgang kapel

Afbelding 59: stucwerk op gewelf kapel

Afbelding 60: stucwerk op gewelf kapel

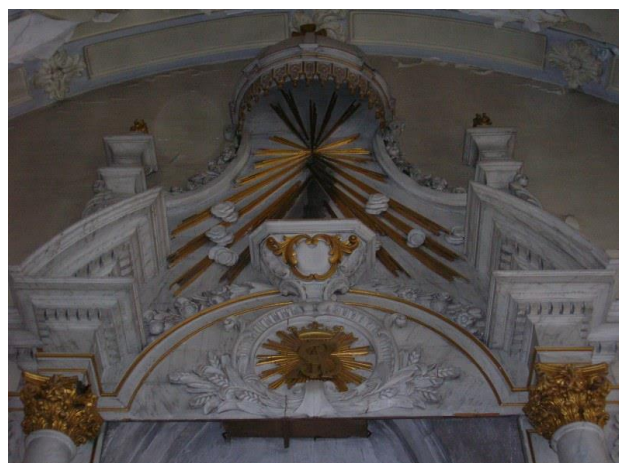
Meubilering

Samen met het stucwerk is vooral het altaar de meest in het oog springende ingreep van deze heropbouw. Uit het stratigrafisch onderzoek is echter gebleken dat het altaar aangevuld en vernieuwd werd. Het oorspronkelijk geheel was in een donkere marmerimitatie beschilderd en werd pas later overschilderd met een wit-grijs geaderde marmerimitatie. De lambrisering met ingewerkte deur naar sacristie is enkel in deze laatste kleur geschilderd, wat op een latere toevoeging wijst. Ook de frontale vlakken onder de altaarsteen werden vernieuwd. Daarom kan vermoed worden dat het altaarblad samen met de sarcofaag eronder later werd toegevoegd. (afbeelding 61 en 62)

Ook de zitbanken op het oksaal werden waarschijnlijk tijdens de verbouwingen in 1780 geplaatst, maar zijn waarschijnlijk ouder. Vermoedelijk werd het koorgestoelte verplaatst van de kapel naar het oksaal (afbeelding 63) De preekstoel is verdwenen. Het baldakijn en het toegangsdeurtje zijn van latere datum.

Afbelding 61: altaar

Afbelding 62: altaar

Afbelding 63: koorgestoelte oksaal

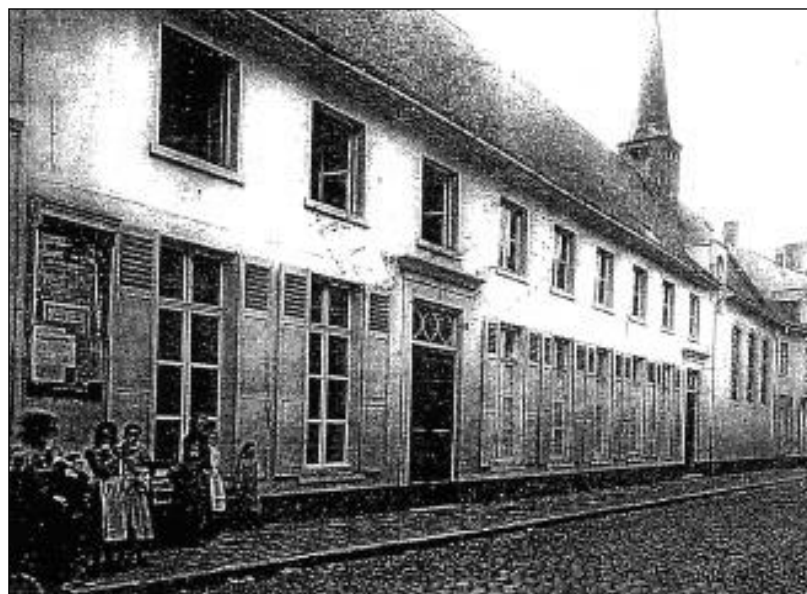

Het zwaartepunt van het hospitaal werd verlegd naar nieuwe gebouwen in de tuin achter het vroegere Heilige Geestgasthuis. De hoofdingang van het hospitaal voor het ziekenbezoek werd verplaatst naar de hoofdas van het nieuwe complex. (huidige inkom van Ministerie van Financiën) Dit nieuw gebouw, dat reeds in 1822 op plannen van de landmeter J.Voncken voorkwam, stond los van de straatvleugel met een tussenliggende smalle patio-koer. Rond 1877 werd een verbinding gemaakt naar de kloostervleugel, achter de ingesloten begraafplaats van de zusters.

Dit wijzigde uiteraard ingrijpend het gebruik en dus ook inrichting van het oude gasthuis. De oudste kern was op het moment van de nieuwbouw wellicht bouwfysisch in een bedenkelijke staat en werd dan ook drastisch gesaneerd met inbegrip van een volledige facelift langs de Koning Albertstraat. Zoals gebruikelijk in de negentiende eeuw, werden de verschillende voorgevels van het complex samengevoegd en geüniformiseerd. (afbeelding 65)

Afbeelding 64: gevel 2015

Afbeelding 65: geüniformiseerde gevel in de negentiende eeuw

Op de plaats van de oude ziekenzaal werd een tweede dienstingang voorzien met ontvangstlokalen. De vroegere hoofdingang bleef in gebruik voor de kapel en de apotheek en het achterliggende klooster. Er was ook een nieuwe verbinding nodig tussen de verschillende kloostervleugels. Omdat de vleugel langs het Gasthuisstraatje eigenlijk een samenvoeging was van verschillende woningen met elk een eigen vloerpeil, was er achteraan een niveauverschil tussen deze vleugel en de tuin vleugel (waar de grote refter was gelegen). De verbinding tussen de verschillende bouwdelen was omwille van het niveauverschil zeker niet praktisch. Daarom werd op de binnenkoer een verbindingsgalerij gebouwd tegen de achtergevel van de straatvleugel, om de twee kloostervleugels te verbinden.

VERBINDINGSGALERIJ

Ter hoogte van de verbindingsgalerij werd het raam van de opkamer in de apotheek in de hoogte aangepast. Het kleine raam van apotheekkelder werd dicht gemetst. De hoge raamopeningen en kleine deuropeningen van de oude gasthuiszaal werden gedicht. De deur naar de hoofdingang tussen kapel en apotheek werd versierd met een halfcirkelvormige deurwaaier, naar analogie met de vormgeving van het negentiende-eeuwse hospitaal. In de deurwaaier werd fijn smeedwerk geplaatst met pijlenmotief in een neo-empirestijl.

AANPASSINGEN APOTHEEK

Afbeelding 66: negentiende-eeuwse inrichting apotheek (foto midden twintigste eeuw)

Indeling

De huidige indeling werd rond de reeds bestaande koker van de spiltrap ingevuld. Enkele muren die reeds aanwezig waren in de negentiende eeuw:

- de muur t.o.v. de gang met inbegrip van de deuropening: het negentiende-eeuwse meubilair werd duidelijk aangepast aan deze opening.

- deel van de scheidingsmuur t.o.v. de ziekenzaal boven de kelder. Het andere deel is in dezelfde baksteen gemetst als de andere nieuwe tussenmuren die de rechthoekige winkelruimte vormden, samen met de twee bijkomende nevenlokalen. De achterste linkse hoek van de rechthoekige winkelruimte overlapte met de reeds aanwezige kelder doch kreeg voorrang en werd doorgetrokken.

Het klein lokaaltje kreeg een halfcirkelvormige nis in de hoek voor de plaatsing van een cilindrische kachel, waarvan de schouw hogerop werd ingewerkt in het bestaande muurmassief.

Uiteraard werden ook de raamopeningen aangepast bij de verbouwing van de hele gevel. Aangezien de inplanting bepaald werd door het ritme van alle andere ramen, moest ook hier het meubilair wat geforceerd aangepast worden in functie van één van de dagkanten die niet juist uitkwam.

Plafonds

Met uitzondering van de opkamer werden de bepleisterde kepers aan de onderzijde met een bepleistering op latwerk uitgevlakt. Er werden geen lijsten voorzien omdat het accent werd gelegd op de kroonlijst van het apotheekmeubilair.

Vloeren

In de grote zijkamer liggen nog de negentiende-eeuwse gekleurde cementtegels met siermotieven en boorden. In de winkel en het nevenlokaal liggen momenteel agglomeraattegels (geel, blauw en grijs). Er is tot op heden nog geen aanduiding van het oorspronkelijke vloermateriaal, tenzij er onder het podium nog restanten aanwezig zouden zijn. Dit werd tot op heden nog niet gecontroleerd. Op de opkamer ligt nog een originele plankenvloer.

Beschildering

Er werd reeds een gedetailleerd vooronderzoek door een kunsthistoricus uitgevoerd. Hieruit weten we dat de muren en plafonds van de apotheek met glanzende olieverf beschilderd waren, steeds in samenhang met de meubilering. In de kleine nevenkamer was de lambrisering oorspronkelijk voorzien van een marmerimitatieschildering in rood-bruine kleur. De huidige houtimitatieschildering is recentier. In de opkamer is de oorspronkelijke kalkverf nog aanwezig onder de latere olieverf.

Binnenschrijnwerk

De neoclassicistische wandmeubilering in winkel en opkamer is nog in grote lijnen bewaard gebleven. De meubels werden voorzien van schuifladen, leggers en vitrinekasten. De lades waren allemaal voorzien van een ingewerkte zinken doos met deksel, verluchtingsgaas en een vastgesoldeerde *capsule* met daarin rijstkorrels om de poeders droog te houden. Er is nog maar één exemplaar van deze zinken dozen bewaard gebleven ter plekke. (Deze wordt in bewaring gehouden op bureel ontwerpers).

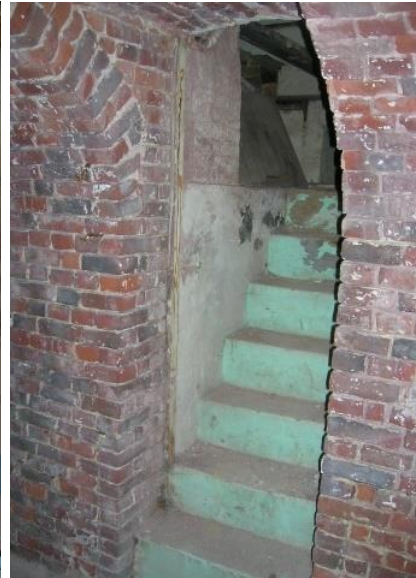
De wandmeubilering vormt één geheel met de bedieningstoog op het podium en de binnendeuren. Het oorspronkelijke kleurenpalet was eerder turkoois en lichtgroen in plaats van wit en hemelsblauw. (afbeelding 67)

Afbeelding 67: Kleursondering waar de oorspronkelijke kleurstelling en bovenliggende lagen worden blootgelegd

Afbeelding 68: Huidige Inrichting apotheek

Afbeelding 69: Keldertrap naar tweede kelder

Kelder

De kelder werd door de nieuwe verbindingsgang afgesloten van de binnenkoer. Er werd een tweede dieper gelegen kelder toegevoegd onder de verbindingsgang. De nieuwe binnentrap werd ingeplant op de plaats van de aangezette nis rondom het buitenraampje.

INKOMHAL

Samen met de vervanging van de inkomdeur had men blijkbaar de bedoeling om een tochtsas te vormen en werd er daarom een tussenmuur met halfcirkelvormige bovenwaaier geplaatst. Waarschijnlijk was het de bedoeling om een gelijkaardig geheel te plaatsen als de deur op het einde van deze gang, maar de deur werd blijkbaar nooit geplaatst.

Wél werd de ingangdeur van de kapel verplaatst naar de straatzijde en werd de centrale deur dicht gemetst. De bevoering is van hetzelfde type als de apotheek (gekleurde agglomeraattegels).

AANPASSINGEN KAPEL

Indeling

De toegangsdeur naar de inkomhal werd opgeschoven tot tegen de voorgevel. De oorspronkelijke deur werd gedicht, er werd een nis gelaten voor de biechtstoel. De biechtstoel is momenteel uit de kapel verwijderd. (afbeelding 70 en 71)

Afbeelding 70: nis op plaats oorspronkelijke deur

Afbeelding 71: baksteeninvulling op plaats van verdwenen biechtstoel

Vloeren

De oorspronkelijke bevoering werd behouden maar moest op verschillende plaatsen hersteld of aangepast worden. De ondervloer kwam vrij op de plaats van de nieuwe deur na het wegnemen van de zitbank. Er werden bestaande tegels bij gezocht die niet zichtbaar meer zouden zijn door de plaatsing van de biechtstoel. Waarschijnlijk waren er niet voldoende tegels van de juiste kleur meer aanwezig om de tekening correct te vervolledigen en daarom oogt die nogal stuntelig. Dit is ook duidelijk aan andere herstellingen waar men versneden tegels moest gebruiken en het voegenpatroon niet kon respecteren.

Meubilering

Het altaar is een barok altaar met rococo stijlelementen. De lambriseringspanelen werden later dan het altaar toegevoegd, waarbij de reeds aanwezige deuropening verdoken werd geïntegreerd.

De marmerschikering op het altaar werd aangepast tot witgrijze geaderde *carrara-imitatie* met verguldingen. (afbeelding 73) Bij diverse sonderingen is een zwarte roetlaag teruggevonden, wellicht veroorzaakt door een brand(je), waardoor een overschildering nodig was. Het natuurstenen blad op het altaar werd waarschijnlijk gedemonteerd en herplaatst om de zwevende witte marmeren sarcofaag eronder te kunnen monteren. De lambriseringspanelen onder het altaarblad zijn ook niet en de bevoering onder de sarcofaag is van een ander formaat. Er is geen duidelijkheid omtrent deze sarcofaag, waarschijnlijk is er een verband met de leemte onder de houten invulling van het podium. (afbeelding 72) Er kan verwezen worden naar de bevindingen van archeoloog D. Weyns die eerder op die plaats vruchteloos heeft gepeild naar een grafkelder van de zusteroversten of naar een anoniem priestergraf dat in de kapel zou hebben gelegen.

Afbeelding 72: zwevende sarcofaag

Afbeelding 73: lambrisering naast altaar

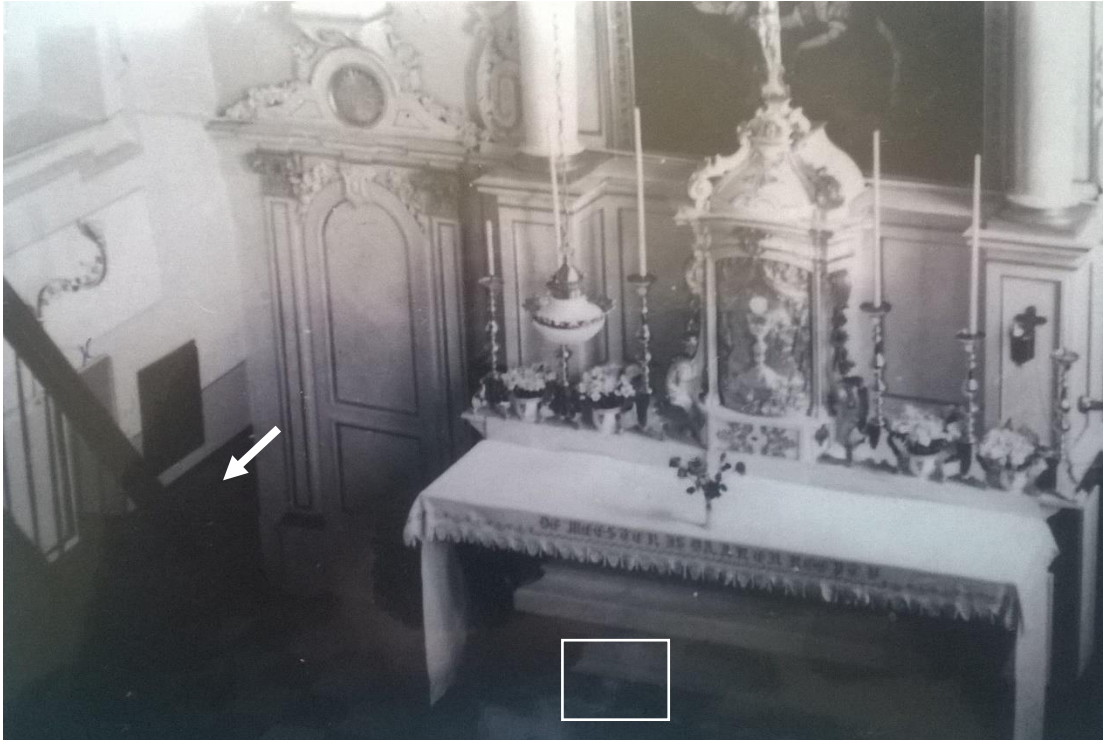
De preekstoel werd gedeeltelijk verwijderd en zou volgens getuigenissen 'elders' in Diest staan. Het deurtje en het baldakijn zijn de enige restanten. (afbeelding 74 en 75) De afwerking, vormgeving en het kleurgebruik zijn neoclassicistisch en gaan meer samen met de toevoegingen aan het altaargeheel. Op dat moment was er langs de andere zijde van de muur nog steeds een aanbouw die verbonden was met de sacristie.

Afbeelding 74: deur en baldakijn van preekstoel

Afbeelding 75: onderaanzicht baldakijn

Afbeelding 76: oude foto waarop de trap naar de preekstoel nog zichtbaar is. Een foto van de preekstoel zelf werd niet bewaard. Verder is het zichtbaar dat de sarcofaag op bolvormige pootjes stond. Deze zijn nu verdwenen.

Muurafwerking

Het volledige kleurenallet werd aangepast en er werd eerder voor de witte en licht blauw-grijze tinten gekozen in samenhang met het aangepaste altaar. De linkse raamniss in de achtergevel werd ingevuld ter ere van Sint-Jan Berchmans. Er is nog geen exacte datum gekend van deze ingreep. (afbeelding 77) Sint-Jan Berchmans werd zalig verklaard in 1865, de raamniss is dus in de negentiende of twintigste eeuw aan de heilige gewijd.

- toevoeging van sokkel (verdwenen beeld)
- schildering van cartouche in wit en lichtblauw en vergulde letters
- in de niss werd een beschilderd doek geplaatst, opgespannen op een houten kader. (afbeelding 78) Het werd later overschilderd met synthetische verflagen. De lacune duidt erop dat men niet goed kon overschilderen achter het beeld dat op de sokkel stond.

Afbeelding 77: kapel : sokkel in blinde raamniss

Afbeelding 78: overschilderd schilderijdoek van muurniss

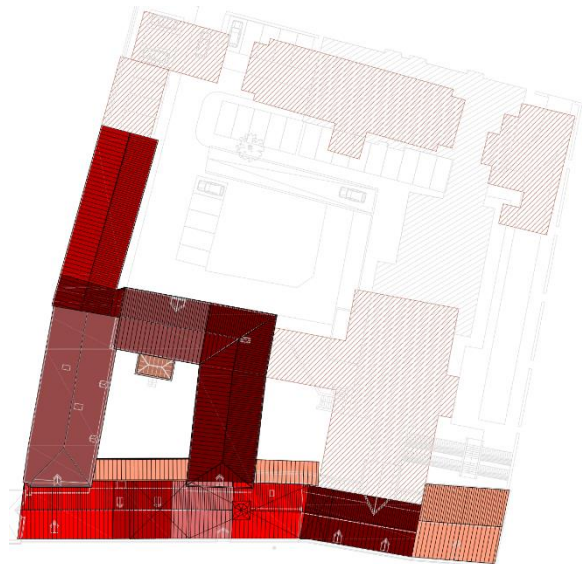
02.04.09

TWINTIGSTE EEUW

De nieuwe vleugel in de achtertuin werd in 1910 verder uitgebreid naar achteren en in 1911 werden er nieuwe gebouwen aan de achterste perceelgrens opgetrokken. De circulatie tussen het oude en nieuwe hospitaal was op dat moment nog steeds problematisch en er werd daarom een brede verbindingsgang doorgetrokken vanuit de nieuwe inkomhal tot aan de reeds bestaande gang van de binnenkoer.

De nieuwbouw verzorgde de functie van mortuaria en lazaret en werd in 1911 gebouwd in neoclassicistische stijl. De stallingen en bergingen langs de Demer werden hiervoor afgebroken. Verder werd er een verandapaviljoentje gebouwd op de binnenkoer, boven de trap van vleugel C.

In de loop van de twintigste eeuw werden enkele aanpassingen aan de schuur gedaan, werd de keuken in vleugel B heringericht, werd de inkomhal van het hospitaal verbouwd en werd divers binnenschrijnwerk aangepast. In de binnentuin werden luifels en verharding met cementtegels aangebracht. Aan het einde van de twintigste eeuw werden jammer genoeg de negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse gebouwen afgebroken voor een nieuwbouw voor de Regie der Gebouwen (Ministerie van Financiën).

- 1ste HELFT 15^e EEUW (AANWEZIG SINDS 1250)
- UITBREIDING 2de HELFT 15^e EEUW
- 16^e EEUW
(bijgebouwen boerderij en brouwerij; exacte inplanting niet gekend)
- 1ste HELFT 17^e EEUW
- 2de HELFT 17^e EEUW
- 18^e EEUW
- 19^e EEUW: verdwenen uitbreidingen
- 20^e EEUW
- 20^e EEUW: verdwenen uitbreidingen

VERBINDINGSGANG

De nieuwe gang verbond de drie ingangen aan de straat en was niet enkel een dienstgang van uit de keukens (gelegen in vleugel langs het Gasthuisstraatje) naar het hospitaal. Het was tevens de verbinding tussen het klooster, de kapel en het achterliggende ziekenhuis. Vanaf de bouw van de nieuwe gang werd het pas mogelijk om zieken naar de kapel te begeleiden. In de achtergevel van de kapel werd hiervoor een monumentale deur voorzien, omdat de toegang via de gang naar de voordeur wat omslachtig was.

Verder werd er een guillotineraam voorzien tussen de kapel en de gang. Zieken die niet in de kapel konden of mochten plaatsnemen, konden zo toch gezalfd worden met gezegende olie, die in de kapel werd bewaard in de kleine muurnis naast het raam. (afbeelding 79 en 80)

Deze nieuwe gang werd ruim bemeten om transport van bedden en karren mogelijk te maken. Verder werden hindernissen in deze gang verwijderd: de steunberen tegen de achtergevel van de kapel werden afgebroken. (afbeelding 81) Ook de toegang naar de preekstoel verdween, de opening werd dicht gemetst en het trapje afgebroken. Vermoedelijk werd de preekstoel daarom aangepast en voorzien van een trapje in de kapel. De verspringingen in muurdiktes werden rechtgetrokken om een meer gestroomlijnde gang te bekomen. Een groot deel van de achtergevel van de kapel werd daarom aangedikt met een voorzetwand (gaande van halfsteens metselwerk tot gekleefde tegels in gebakken aarde). Zelfs de knik in de achtergevellijn werd als storend ervaren en werd opgelost door de muur aan te dikken tot aan een nieuwe tussenmuur die het geknikt perspectief moest onderbreken.

Tot slot werd deze gang over de hele lengte op een uniforme wijze afgewerkt, waarbij alle bouwsporen onder een dikke pleisterlaag verdwenen. De gang kreeg een uniforme betegeling in blauwe hardsteen in overhoeks verband. Alle deuren werden uitgevoerd met een monumentale portieklomlijsting en geschilderd in een houtimitatie. Zelfs de bestaande enkele deur naar de spiltrap van het oksaal werd omgevormd tot een dergelijk monumentaal deurgeheel. Er werd zelfs een muurnis uitgekapt om een loze deurvleugel te kunnen plaatsen naast de effectieve. (afbeelding 82)

Afbeelding 79 (linksboven): achtergevel: guillotineraam tussen gang en kapel

Afbeelding 80 (rechtsboven): nis in de kapel voor de zalfolie

Afbeelding 81 (linksonder): gedecapeerde gevel met sporen van de weggebroken steunberen en dicht gemetste deur naar preekstoel

Afbeelding 82 (rechtsonder): deur naar spiltrap met aanpassing nis voor dubbele vaste deur

KAPEL

Na het afbreken van de steunberen was het nodig een trekker aan te brengen in de kapel. Er werd vervolgens een monumentale dubbele deur naar de gang aangebracht, samen met de toevoeging van het doorgeef raam naar de gang. Bovendien werd er een orgel in de kapel geplaatst. Op het eerste zicht vormt het orgel één geheel met de balustrade van het oksaal, maar de profileringen zijn totaal verschillend en niet op elkaar afgestemd. Bovendien werd de balustrade onderbroken

en verhoogd. Dit verklaart de abnormale zware horizontale boord met houten beplating langs de buitenrand en de vreemde opstap aan de binnenrand. Naast de linkerzijde van het orgel werd een luchtaanvoer ingewerkt tot aan de aanblaasventilator in de nevenliggende vleugel.

Afbeelding 83: balustrade oksaal

Afbeelding 84: inpassing orgelkast

Afbeelding 85: verhoging balustrade

02.04.10 CONCLUSIE

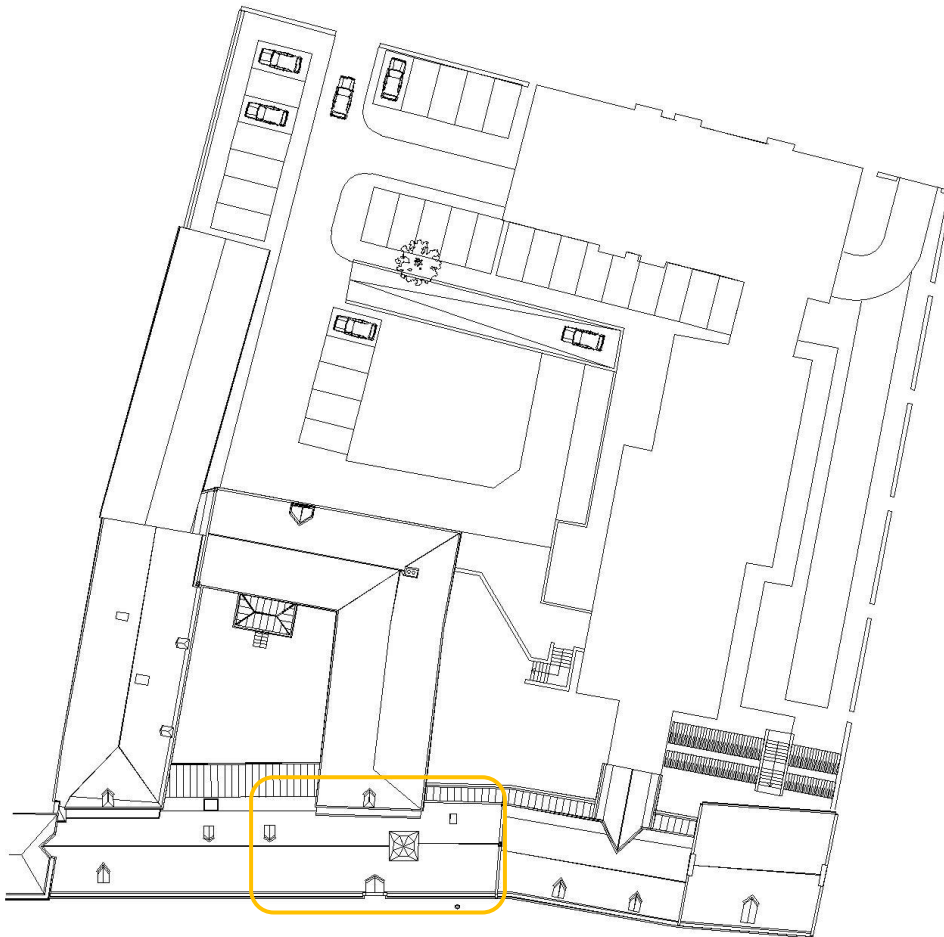
Het Sint-Elisabethgasthuis is een historisch gegroeid geheel met een complexe bouwgeschiedenis. Het is een gebouw met veel bouwsporen, die nog getuige zijn van de rijke bouwgeschiedenis van het geheel. Het is dan ook belangrijk deze bouwsporen te behouden tijdens de restauratie, zodat deze de leesbaarheid van het gebouw nog versterken in de toekomst.

Het complex begon zeer bescheiden in 1250, maar groeide uit gedurende de volgende eeuwen en had reeds een aanzienlijke grootte in de zeventiende eeuw. Gedurende de negentiende eeuw werd ze als gevolg van ontwikkelingen op vlak van wetenschap en hygiëne geoptimaliseerd en uitgebreid. Het is duidelijk dat de apotheek en kapel onlosmakelijk verbonden zijn met de structuur van het gasthuis en beiden een belangrijker drager zijn van de geschiedenis van het complex.

HOOFDSTUK 03 INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND

Er werd een historische schets van het volledige gebouw opgemaakt. In dit hoofdstuk wordt verder in detail ingegaan op de twee ruimtes die nog niet gerestaureerd werden: de kapel en de apotheek.

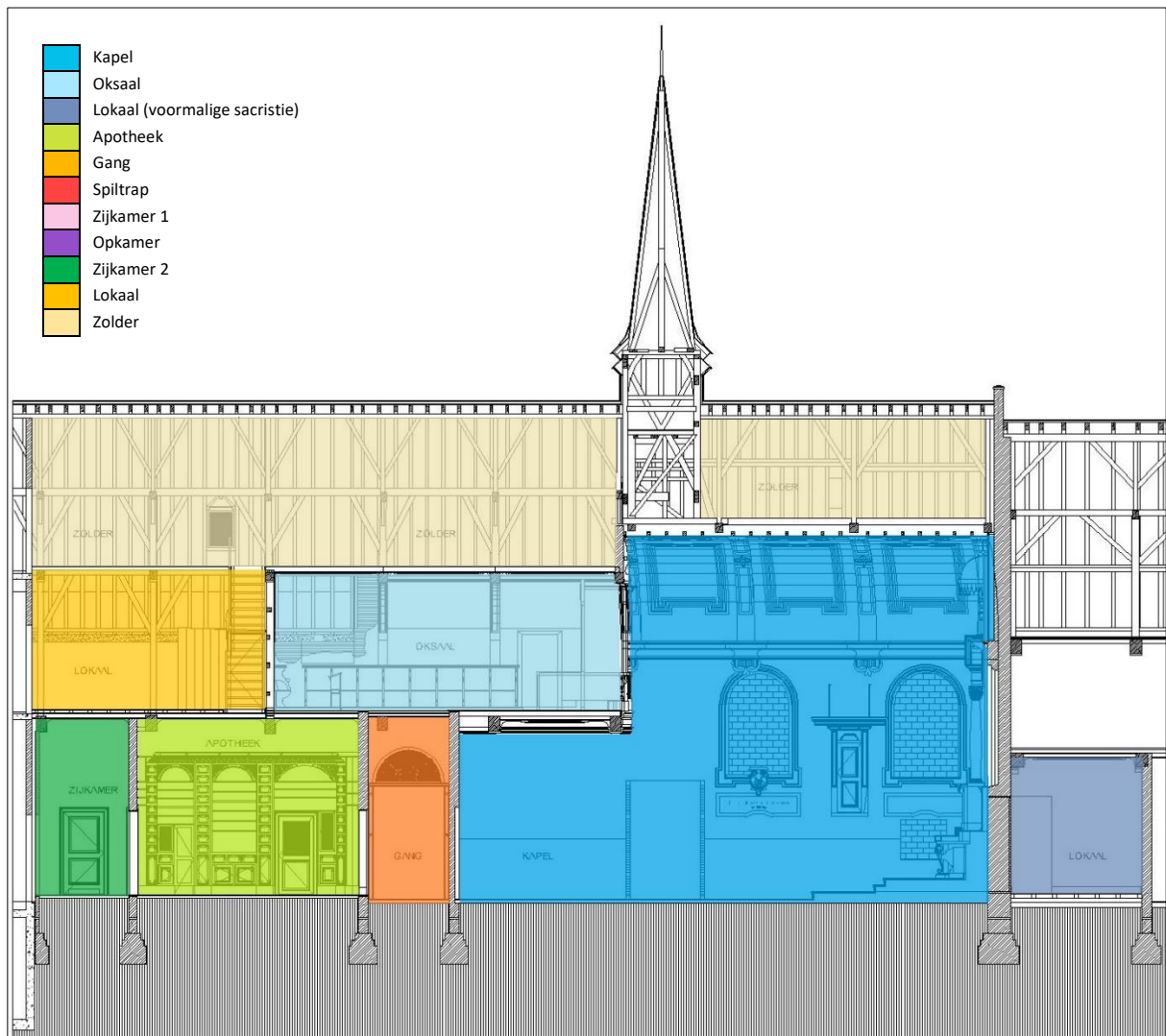
03.01 SITUERING

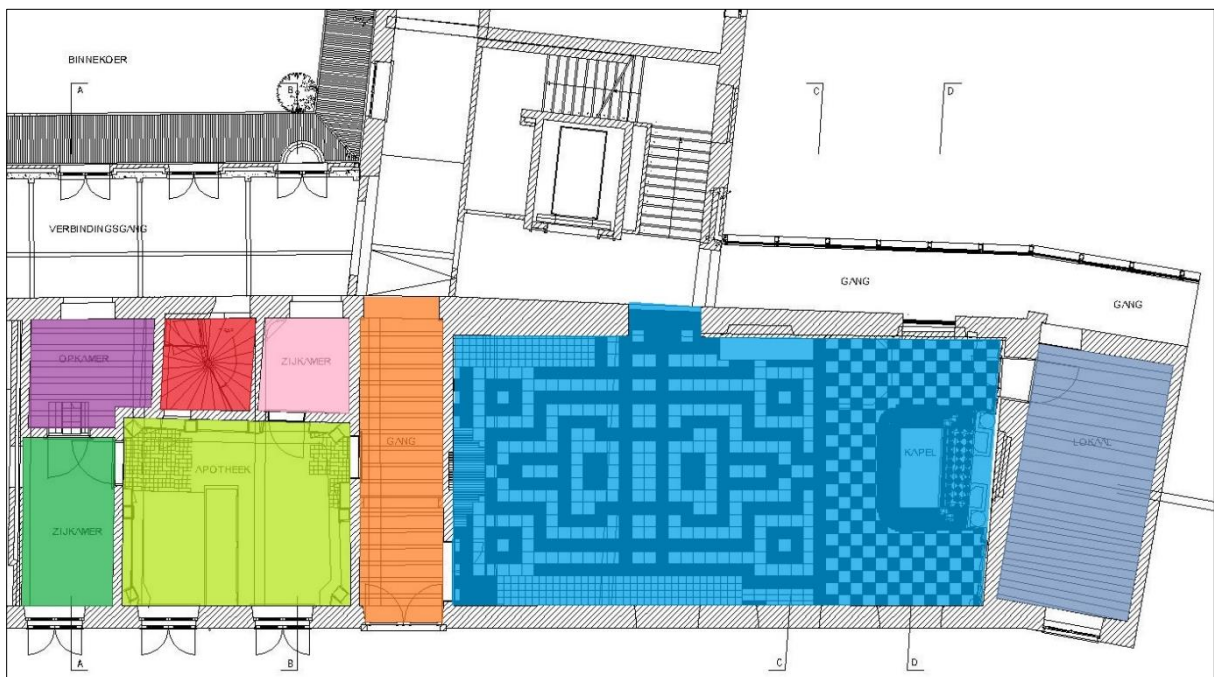
Afbeelding 1: overzichtsplan van het hele gasthuissite

Naam	Interieur kapel en apotheek van het Sint-Elisabethgasthuis.
Ligging	Het centrale deel van de zuidelijke vleugel, Koning Albertstraat 12-20
Kadaster	DIEST, 1 ^e afdeling, sectie A, Perceel 1609X
Datering	Kapel: oudste kern van 1250, grondige verbouwing in 1780. Apotheek: 1 ^e gebouw op deze plaats: 16 ^{de} eeuw. Apotheek opgericht in 1710, verbouwd 19 ^{de} eeuw. Beide kenden verschillende aanpassingen achteraf.
Bescherming	Als monument (1986) en als stadsgezicht (1986), besluitnummer 2210.
Cultuurgoederen	De kapel bevat een altaar en orgel (niet werkend) die inherent deel uitmaken van het interieur. In de apotheek zijn de kasten met bijhorende schuiven een vast onderdeel van het gebouw. Alle elementen zijn nagelvast en zijn daarom geen cultuurgoed.

Afbeelding 2: snede met aanduiding functies

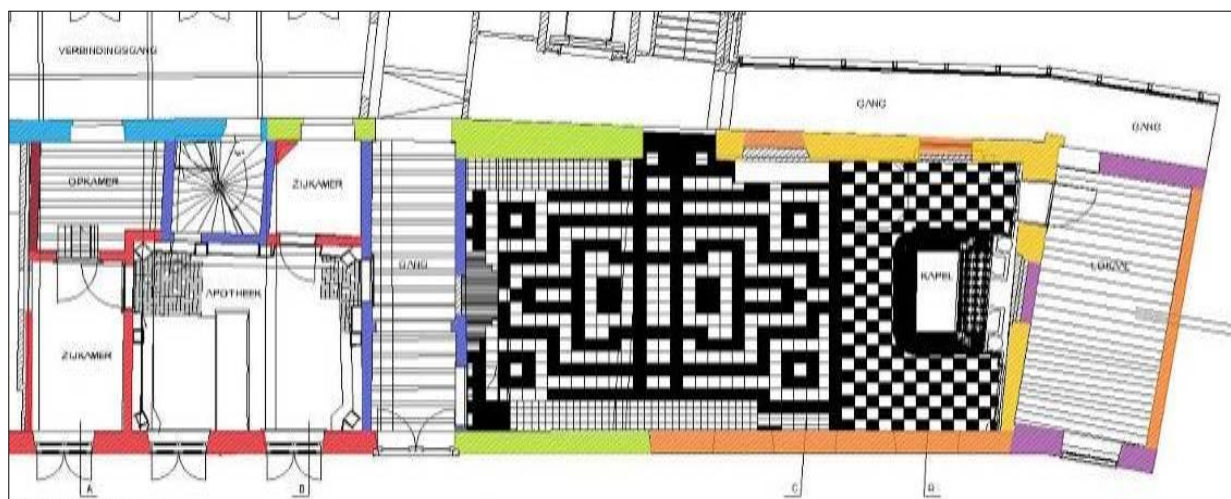

Afbeelding 3: grondplan met aanduiding functies

03.02 KAPEL EN OKSAAL

03.02.01 OVERZICHT VERBOUWINGEN

- 1250:** Oprichting eerste kapel aan het gasthuis
- 1262:** Kapel wordt gewijd aan Sint-Elooi
- 15de E:** De kapel wordt uitgebreid
- 16de E:** De uitbreiding van de gasthuiszaal wordt tot tegen de kapel aangebouwd
- 1780:** Grotendeelse wederopbouw van de kapel
Aanpassing interieur van gotisch naar barok
Aanpassing van de voorgevel
Er wordt een verbinding gemaakt met een aanliggend lokaal van het H.Geesthuis, en omgebouwd tot sacristie
De ramen in de achtergevel worden dicht gemetst om de preekstoel te kunnen plaatsen
- 19de E:** Veranderen hoofdingang, plaatsen biechtstoel
- 20ste E:** Begin van de eeuw: zalfnis en guillotineraam
Nis Sint-Jan-Berchmans

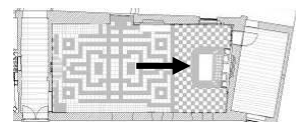
Afbeelding 4: grondplan met aanduiding bouwfases

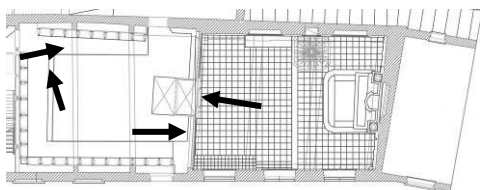
	1 ^{ste} helft 15 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 15 ^{de} eeuw
	16 ^{de} eeuw
	1 ^{ste} helft 17 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 17 ^{de} eeuw
	Begin 18 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 18 ^{de} eeuw
	19 ^{de} eeuw

Omdat het exterieur van de kapel reeds werd gerestaureerd, worden hier enkel interieurfoto's meegegeven.

Afbeelding 5: Zicht op het altaar en lambrisering. Links de deur die toegang gaf tot de sacristie

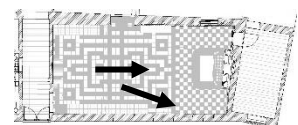

Afbeelding 6-10: foto's oksaal met orgel en koorgestoelte

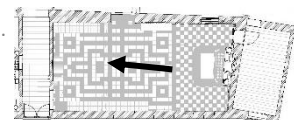

Afbeelding 11-12: zichten op het tongewelf en sterk beschadigde stucwerk, sporen van huiszwam

Afbeelding 13: Zicht richting het oksaal met orgel, centraal onderaan stond vroeger de biechtstoel.
Rechts bovenaan: schade door aantasting huiszwam

De kapel is het historische hart van het Sint-Elisabethgasthuis. Ze werd in 1250 gebouwd, waarna ze tot in de zestiende eeuw als vrijstaand gebouw bleef bestaan. Later, door het aanbouwen van verschillende vleugels, werd ze fysiek verbonden met het gasthuis. De belangrijkste verbouwing van de kapel gebeurde in 1780, waarbij ze voor een groot deel heropgebouwd werd. Dit was zeker geen volledige heropbouw, er werden een aantal delen van de kapel bewaard. Zo werden er bijvoorbeeld nog muurelementen uit de vijftiende eeuw en zeventiende eeuw bewaard.

STIJL

Oorspronkelijk had de kapel een gotische structuur en interieurafwerking. Tijdens de verbouwingen in 1780 werd dit interieur omgevormd tot een **barok** interieur. Er werd een lokaal geannexeerd van woning nr. 16 (voorheen H. Geestgasthuis) als sacristie en het oksaal werd heringericht.

DAK

Het **dak** werd qua vorm behouden maar het profiel werd opgehoogd, de spanten werden vervangen in functie van het nieuwe tongewelf en werden ingeplant in functie van de ramen van de voorgevel. Omtrent de **torenspits** is er onzekerheid. Het lijkt aangewezen dat men deze ook zou hebben aangepast omdat het helemaal niet evident is om deze te laten staan terwijl de spanten werden aangepast. Desondanks lijkt het zeer aannemelijk dat men de spits bewaard heeft, want de vorm is nog exact identiek aan de versie van de pentekening. Als men de kapel om stilistische redenen heeft verbouwd zou men ook voor een andere type hebben geselecteerd indien men een volledig nieuwe spits had voorzien. Verder staat de toren vreemd genoeg niet in de as van het nieuwe dak, ook hierdoor kan gesteld worden dat het een oude toren is. In geval van een volledige vernieuwing had men de toren wél op de aslijn ingeplant. Voorts bleek de torenconstructie vóór de restauratie in zeer slechte staat te zijn. Het hout was in vergelijking tot de spanten en de hoofdbalken van de kapel duidelijk ouder als men tenminste afgaat op de graad van verwerking. Er waren ook duidelijk aanwijzingen van diverse aanpassingen en vervangingen. Het zou technisch moeilijk maar wél mogelijk zijn om de toren recht te houden terwijl men de spanten aanpaste. De hele spits steunt eigenlijk maar op twee balken die op de trekkers van de twee spanten werden gelegd. Het is mogelijk dat men deze steunbalken eerst heeft opgevangen met één nieuw spant voor het bestaande werd afgebroken en dat men het eerste spant gewoon heeft behouden. Dit spant verschilt namelijk van de drie andere boven de kapel.

GEWELF

Het **tongewelf** boven het schip is versierd met stucwerk met drie geprofileerde velden met een centraal medaillon. (*afbeelding 14-16*) In deze medaillons komen respectievelijk een doorboord hart, een bloemenkrans en een oog omlijst door een driehoek, het symbool van de Drieëenheid, voor. Aan het op maat gemaakte stucwerk van het plafond is te zien dat de muur tussen gang en kapel allicht ook tijdens deze verbouwing werd voorzien. Men heeft de reeds aanwezige tussenbalk van het oksaal ingewerkt in een verlaagd plafonddeel. Indien men deze balk langs beide zijden zichtbaar zou hebben gelaten, was de resterende strook tussen balk en muur te smal geworden om nog te voorzien van een geometrische tekening voor het stucwerk. Om die reden werd de breedte van de balk toegevoegd aan het tussenveld. Dit wijst er op dat de muur er reeds stond en niet later werd toegevoegd. De huidige deuropening werd later aangepast, aanvankelijk was de ingang centraal. Dit is zichtbaar aan een duidelijke aftekening van verticale scheuren en aan de nis langs de binnenzijde.

Afbeelding 14-16: Stucwerk van het tongewelf

Het stucwerk is nog origineel van 1780, wat betekent dat het toen nog volledig met de hand gemaakt werd. Jammer genoeg werd het stucwerk ernstig beschadigd door verwaarlozing, waterinsijpeling en huiszwam. Vóór de restauratie moest in tussentijd een spoedprocedure worden gestart door De Regie, om de huiszwam aantasting van het achttiende-eeuwse gewelf in de kapel te saneren. Een groot deel van het waardevol stucwerk bleek onherroepelijk aangetast en moest noodgedwongen verwijderd worden. (afbeelding 17 en 18)

Afbeelding 17-18: schade door huiszwam

Momenteel zijn de vlakke delen van het stucwerk van het plafond licht beige beschilderd, terwijl de lijsten een lichtgrijze kleur kregen. Kleuronderzoek wees uit dat de kleurstelling oorspronkelijk anders was. De lijsten van médaillons waren oorspronkelijk wit gekalkt, terwijl de achtergrond van het médaillon oorspronkelijk in een zwarte kalkverf¹⁵ werd gezet. In een tweede kleurlaag werden de lijsten lichtgroen gekalkt, de achtergrond werd in een groene kalkverf gezet. Voor een gedetailleerde beschrijving van de afwerkingslagen van het stucwerk kan hier verwezen worden naar het kunsthistorisch onderzoek uitgevoerd door Studiebureau Monumentenzorg.¹⁶ Een belangrijk gegeven is dat er momenteel 13 tot 15 lagen kalkverf en synthetische verf over het stucwerk heen werden gezet. Deze toename in dikte zorgt ervoor dat er diepte en detail van de vormgeving van het stucwerk verloren gaat. Tijdens de restauratie zullen de bestaande overschilderingen mechanisch verwijderd moeten worden door middel van scalpel en lichtjes behameren met aangepaste beiteltjes tot op de oorspronkelijke verflaag, evenwel zonder het stucwerk te beschadigen.

Invullingen van vroegere herstellingen, die niet integreerbaar zijn, worden verwijderd. Voor het schilderen van plafonds en muren wordt best weer geopteerd voor een traditionele kalkverf. Afbeelding 19: stratigrafie stucwerk

WANDEN

De **achtergevel** werd in 1780 met 50 centimeter verhoogd, dit is merkbaar aan het kleurverschil in de baksteen. Er werden ook stellinggaten toegevoegd. De twee ramen werden aan de binnenzijde aangepast, de spitsboog werd aangepast in een halfcirkelvormige boog. De ramen werden op dat moment ook dicht gemetst, zodat de **preekstoel** op een evenwichtige manier kon worden ingeplant. Jammer genoeg werd de preekstoel verwijderd aan het einde van de twintigste eeuw. Naar verluidt wordt hij ergens in Diest bewaard, maar er is niet geweten waar. Er werden geen foto's van de volledige preekstoel teruggevonden. Momenteel blijft enkel het later toegevoegde negentiende-eeuwse baldakijn bewaard. Ook de deur in de achtergevel, die vertrok vanaf de preekstoel, blijft als relict aanwezig. (afbeelding 20) De preekstoel kon vanuit de kapel via een trap bereikt worden, hiervan is een klein deel zichtbaar op een foto. (afbeelding 21) Het is nog niet duidelijk op welke wijze men de deur in de achtergevel gebruikte. Kon de preekstoel misschien vanuit de gang bereikt worden? Het is geweten dat men in de negentiende eeuw de gang volledig vrijmaakte van obstakels om op een efficiënte wijze karren en bedden te verplaatsten. Het is mogelijk dat men toen de trap verwijderd heeft. De asymmetrische inplanting van het deurtje van de preekstoel ten opzichte van de raamnissen wijst er op dat de steunberen nog stonden op het moment dat de deuropening werd gemaakt. Een andere mogelijkheid kan zijn dat analoog met het luikje voor zalvingen, de deur gebruikt werd om de zieken toe te spreken die op de gang moesten blijven omdat ze de kapel niet konden of mochten betreden.

Afbeelding 20: restanten preekstoel

¹⁵ De zwarte kleur kan ook te wijten zijn aan een verkleurd pigment. Bijvoorbeeld loodwit kan zwart verkleuren

¹⁶ Studiebureau Monumentenzorg, *Materieel technisch onderzoek in de kapel van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest*, 2005

Na het Concilie van Trente (1545-1563) krijgt de preekstoel een vaste plaats in het kerkship. De preekstoel wordt meestal tegen een pilaar aangebouwd, in deze kapel zijn geen pilaren en werd de preekstoel tegen de zijmuur gebouwd.¹⁷ Er werden tijdens vergelijkend onderzoek verschillende preekstoelen teruggevonden die enkel via een deur in naastliggende ruimte betreden konden worden, dit waren vooral Barokke preekstoelen, de deur verzorgde enerzijds een groter dramatisch effect, maar anderzijds ook voor een alleenstaand geheel zonder trap. De barokke preekstoelen waren steeds sterkt gesculpteerd, zonder trap kon dit soms meer tot zijn recht komen.

Toch is geweten dat de preekstoel van de Sint-Elisabethkapel wel van een trap voorzien was, maar deze kon later zijn toegevoegd (onwaarschijnlijk). Op een foto uit 1982 bleef samen met het deurtje en het baldakijn nog een voet als restant van de preekstoel staan. (afbeelding 21) Dit duidt erop dat de preekstoel met een voet steunde op de vloer en niet volledig zwevend was. Vermoedelijk werd de preekstoel meegenomen uit de vorige kapelfase voor 1780, en had ze een soberdere vormgeving, gelijkend aan preekstoelen uit de zestiende en zeventiende eeuw. (afbeelding 22) Dit alles is giswerk, op basis van fragmentarische foto's kan het uitzicht van de kansel niet worden gereconstrueerd.

Afbeelding 20: Oude foto preekstoel

Afbeelding 21: Restant voet

Afbeelding 22: Zestiende-eeuwse kansel met voet

---

¹⁷ M. Lenssen, *Kerk en sacristie – een historische en praktische gids*, Antwerpen, 1987, p. 37

Het luik voor de zalvingen bleef bewaard, maar werd aan de binnenzijde van de kapel dicht gemetst. (afbeelding 11) Naast het raampje is een kleine muurnis voorzien voor het opbergen van de zalf. De binnenzijde van de eikenhouten nis werd bekleed met geborduurd stof met bloemmotieven. (afbeelding 22-24)

Afbeelding 22: zalvingsraam

Afbeelding 23: muurnis voor Heilige Zalf

Afbeelding 24: bekleding van de binnenzijde van de zalfnis

De **wandbepleistering** werd met kalkverf beschilderd. Het kleurenpalet was oorspronkelijk totaal verschillend van het huidige wit met lichtblauw-grijs. Er werd reeds een gedetailleerd en gespecialiseerd kunsthistorisch onderzoek¹⁸ uitgevoerd waarin een beschrijving wordt gegeven van de **wandafwerkingen**. Op de scheiding van elke travee bevindt zich ter hoogte van de geprofileerde kroonlijst een half uitspringend kapiteel. Aan de straatzijde komen er drie segmentboogvormige vensteropeningen voor. Deze vensteropeningen hebben een geprofileerde omlijsting. De twee dicht gemetste vensteropeningen in de achtergevel zijn rondboogvormig maar hebben eveneens een geprofileerde omlijsting. Onder deze vensteropeningen bevindt zich een geschilderd penant. In het linkse penant staat de tekst 'Heilige Joannes Berchmans, bid voor ons'. Onderaan de vensteropening is er een houten console aangebracht met bloemen geornamenteerd. Mogelijk bevond zich in deze vensteropening het overschilderde schilderij dat nog aanwezig is in de kapel en stelt dit schilderij de H. Johannes Berchmans voor. (afbeelding 25 vóór sanering) Joannes Berchmans werd in 1599 te Diest geboren en werd in 1865 heilig verklaard. De tekst en schildering dateren dus van na 1865 en zijn vermoedelijk vroeg twintigste-eeuws. deel van het pleisterwerk was aangetast door de huiszwam en moest noodgedwongen gesaneerd worden. (afbeelding 26 na sanering)

Afbeelding 25: vóór sanering

Afbeelding 26: na sanering

¹⁸ Studiebureau Monumentenzorg, *Materieel technisch onderzoek in de kapel van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest*, 2005

De wand werd onderaan afgewerkt met een imitatie **lambrisering** die oorspronkelijk okerkleurig was met een rode afboording en lijnen in bruin, geel, donkerbruin en zwart. De muurvlakken waren lichtgeel beschilderd, het lijstwerk rondom de nissen mosgroen. Het **lijstwerk** van de kroonlijst en plafondbogen van het oksaal was lichtgeel en oker beschilderd. Een latere laag toont ook een imitatie lambrisering, waar uitdrukkelijk houtsoorten werden nagebootst. (afbeelding 27 en 28) Dergelijke muurafwerkingen zijn kenmerkend voor de negentiende eeuw. Waarschijnlijk waren de muren oorspronkelijk wit gekalkt en werden deze lagen afgewassen voor men herschilderde.

Afbeelding 27-28: imitatie lambrisering

De **zijgevel** (achter het altaar) bleef volledig bewaard. De bovenzijde werd aangepast in functie van het gewijzigde dakprofiel of omwille van de aanbouw van het nevenliggende gebouw. In ieder geval ligt de opgaande brandmuur in het dak niet langer in de lijn van de zijgevel en werd hij terugspringend op het gevelvlak heropgemetst. Aan de binnenzijde werd het bovenste deel van de muur ook uitgelijnd met de basis, dit gebeurde door een bepleistering op lat- en stijlwerk in plaats van metselwerk. Er werd ook een deuropening gemaakt naar het achterliggende lokaal, dat vanaf dan als sacristie werd ingericht. Het raam achter het altaar was sinds de aanbouw van het H. Geestgasthuis al dicht gemetst. De muurnis werd vanaf dan aan het oog onttrokken door het monumentale altaar. Van de **voorgevel** werd enkel het muurdeel onder het oksaal behouden, de rest van de gevel werd volledig hermetst, met inbegrip van de ijzerstenen plint. De gevel werd eveneens met 50 centimeter verhoogd. Er werden drie volledig nieuwe ramen voorzien met segmentboog en klare glas-in-loodbeglazing.

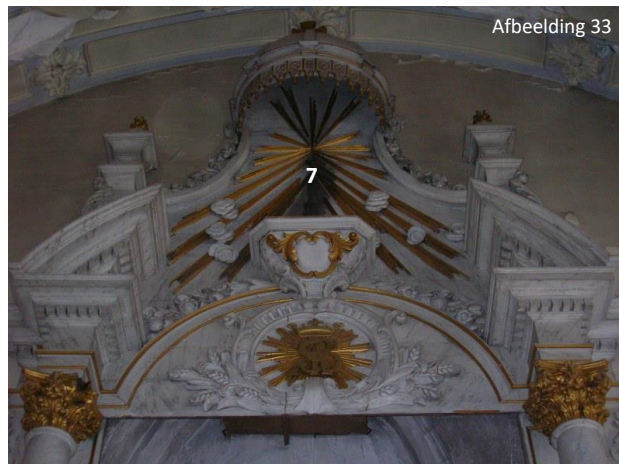

Afbeelding 29-31: glas-in-loodramen

ALTAAR

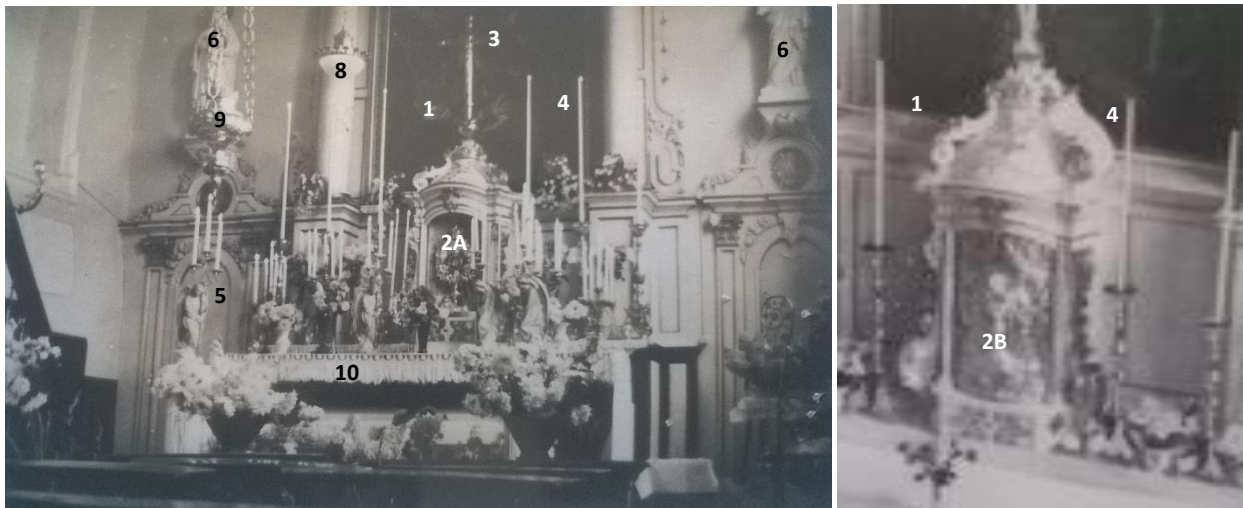
Samen met het stucwerk is vooral het **altaar** het meest in het oog springende resultaat van de verbouwing in 1780. (afbeelding 32-33) Uit het stratigrafisch onderzoek is wel gebleken dat het altaar voor sommige delen aangevuld en vernieuwd werd. Het oorspronkelijk geheel was afgewerkt met een donkere marmerimitatie (afbeelding 35) en werd pas later overschilderd met een wit-grijs geaderde marmerimitatie. De lambrisering met ingewerkte deur naar sacristie is enkel in deze laatste kleur geschilderd, wat op een latere toevoeging wijst. (afbeelding 36) Ook de frontale vlakken onder de altaarsteen werden vernieuwd. Daarom kan vermoed worden dat het altaarblad samen met de sarcofaag eronder later werd toegevoegd. Onder de marmerimitatieschilderingen van het altaar werden bovendien zwarte roetsporen ten gevolge van een brand teruggevonden. Het altaar heeft een barokke vormgeving met onderbroken fronton en rococo-stijlkenmerken, zoals rocaillmotieven en guirlandes. In de barok bouwt men monumentale altaarkasten, vaak met verschillende verdiepingen en door zuilen geschraagd. De opbouw gebeurde in hout, waarbij het lijstwerk overloopt in het lijstwerk op de wand en rond de deur naar de sacristie. De altaartafel werd wel in echte marmer uitgevoerd (zwart marmer en witte *carrara*-marmer), zo ook de sarcofaag. Deze is nu zwevend, maar stond oorspronkelijk op twee bolle pootjes in witte marmer. (afbeelding 34)

Het is mogelijk dat een deel van het altaar ouder is dan 1780, vandaar de vroegbarokke vormgeving, terwijl een Lodewijk XV (rococo) of Lodewijk XVI veel meer in de mode was. Misschien werd de kerk wel verbouwd ten gevolge van de brand, waarvan sporen op het altaar teruggevonden werden. Het is mogelijk dat de rococo-elementen tijdens deze vernieuwing aangebracht werden om het altaar meer aan te passen aan de mode.

Op het volledige altaar werden een deel van de ornamenten met bladgoud bekleed. Als we huidige toestand vergelijken met oudere foto's van het altaar, kan opgemerkt worden dat alle losse en een groot deel van de vaste cultuurelementen verwijderd werden:

- 1 Het altaarstuk: schildering, meestal van de heilige aan wie het altaar gewijd werd
- 2 Tabernakel: hier stond de ciborie (2A), achter een glazen deurtje met stoffen binnenbekleding en tabernakelgordijntjes. Op andere foto's is een zonnemonstrans terug te vinden (2B)
- 3 Bovenop het tabernakel stond een bekroning met ornamenten met hierop het altaarkruis
- 4 Op de kaarsenbank stonden zes hoge kandelaars
- 5 Op de altaartafel stonden nog een aantal minder hoge kandelaars en heiligenbeelden
- 6 Links en rechts van het altaar stonden twee heiligenbeelden op een voetstuk ter hoogte van de bovenzijde van deur. Welke heiligen werden afgebeeld is niet te zien op de foto. Onder de beelden werden wel een Christusmonogram (links) en Mariamonogram (rechts) aangebracht.
- 7 In de bekroning van het altaar is ook een voetstuk zichtbaar met hierboven een koepeltje. Dit wijst er op dat ook hier een heiligenbeeld stond, maar hiervan werd geen foto teruggevonden. Mogelijk Sint-Elisabeth van Thüringen. Onder het beeld is ook hier een monogram aangebracht met de letters S A T B, welke naam ze representeren werd niet achterhaald. (afbeelding 33)
- 8 Godslamp?
- 9 Wierrookvat
- 10 Verder aanwezig: liturgisch textiel

Afbeelding 37-38: oude foto's van het altaar en de cultuuroederen

'Het altaar met tabernakel, het negentiende-eeuwse orgel en het laat zestiende-eeuwse koorgestoelte, met renaissance-motieven, bleven bewaard. In de kapel bevinden zich enkele schilderijen uit de zestiende en de achttiende eeuw, onder meer een zestiende-eeuwse Piëta in renaissancestijl, een gotisch Onze-Lieve-Vrouwebeeld uit de zestiende eeuw en een aantal houtsculpturen met folkloristische inslag uit de zeventiende en achttiende eeuw.'¹⁹ Deze beschrijving werd in 1971 gemaakt door Onroerend Erfgoed. Behalve het orgel en het koorgestoelte zijn geen van deze roerende goederen vandaag nog aanwezig in de kapel en er is niet bekend waar ze worden bewaard.

¹⁹ L.F. Genicot (e.a), *Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen, Architectuur, Provincie Brabant, Arrondissement Leuven, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 1*, Luik, 1971

Onderstaande foto uit 1989 toont het tabernakel met het houtsnijwerk. Het altaarkruis en glazen deurtje werden reeds verwijderd. Een aantal jaar later werden de ornamenten, de bovenzijde en de binnenbekleding verwijderd.

Foto van het tabernakel in 1989

Huidige staat van het tabernakel, 2015

VLOER

Het is hoogst onwaarschijnlijk dat de bestaande **natuurstenen bevoering** werd hergebruikt. Zowel het materiaalgebruik als de tekening van de natuurstenen vloer sluiten aan bij de stijl van de verbouwing. Blijft de vraag of er nog oudere vloeren aanwezig zijn of alles werd uitgegraven bij de heropbouw. Er werd op de plaats van een bestaande leemte tegen de achtergevel een vloer in gebakken aarde teruggevonden op circa 10 centimeter onder de natuursteen. Het gaat hier niet om tegels maar om plat gelegde bakstenen. Er moet zeker nog verder onderzocht worden of deze baksteen ook voorkomt onder de andere leemtes.

Het materiaalgebruik en de leggingswijze wijst eerder op een ondervloer in plaats van op een veel oudere vloer zoals in de gasthuismeesterwoning. (afbeelding 39) Het gebruik van een ondervloer is niet courant te noemen (in de rest van het gasthuis werd dit nergens toegepast). Anderzijds waren de vloeren in kerken dikwijls onderhevig aan verzakkingen ten gevolge van de bewogen ondergrond door de talrijke **grafzerken**. Om het wegzakken van de bedding van fijn wit zand te voorkomen is een dergelijke ondervloer efficiënt. Er hebben zich zeker ook grafzerken in de kapel bevonden. De enige zerk die momenteel bewaard bleef werd in een van de kelders achteraan in het klooster teruggevonden en is de gezamenlijke zerk van kloosteroversten, overleden tussen 1729 en 1762. (afbeelding 40)

Afbeelding 39: ondervloer kapel in baksteen

Afbeelding 40: grafzerk zuster-oversten

Afbeelding 41: vloer kapel (altaar)

Afbeelding 42: vloer kapel (schip)

Wat betreft de bevoering in natuursteen zelf wordt in het rapport van archeoloog D. Weyns verondersteld dat de vloer van het altaarpodium nog origineel is uit 1780 en de rest negentiende-eeuws.²⁰ Er wordt gewezen op verschillen qua formaat en tekening en op mogelijke restanten van een lager liggende vloer in gebakken aarde in de lager gelegen zone van de kapel. Beide vloerdelen hebben wel dezelfde patine, maar dit komt waarschijnlijk door een groter beloop van de vloer van de kapel dan deze van het altaarpodium. (afbeelding 41-42) Het is echter niet met zekerheid vast te leggen dat de vloer in de kapel negentiende-eeuws is.

Er zijn een aantal **leemten in de vloer**. De leemten tegen de langse muren wijzen op vaste zitbanken of andere meubels, die verwijderd werden. Het lijkt aannemelijk om te veronderstellen dat deze leemtes werden ingevuld toen men de banken uitbrak, maar het is ook mogelijk dat de kleine tegels de originele tegels zijn, gelijkaardig aan deze van het altaarpodium. Dezelfde werkwijze is terug te vinden bij de invulling op de plaats van de biechtstoel, die zich bevond op de plaats van de

²⁰ D. Weyns, *rapport Archeologische gegevens inzake St-Elisabethgasthuis Diest*, 9 oktober 2002, overgemaakt aan de Regie der Gebouwen

oorspronkelijke toegangsdeur. Het is evident dat op die plaats oorspronkelijk natuursteen lag. Blijkbaar heeft men de moeite genomen om deze selectief uit te breken op maat van het meubel. Dit alles lijkt er op te wijzen dat de vloer van het lagere deel nog wel degelijk bestaat uit het origineel materiaal, maar in de negentiende eeuw werd herlegd in functie van de gewijzigde configuratie. Het is niet zeker of dit systematisch gebeurde of het maar om plaatselijke aanpassingen ging. Het laatste lijkt het meest aannemelijke, het lijkt eerder onwaarschijnlijk dat men de vrij ingewikkelde vloertekening minutieus zou herlegd hebben. Bovendien zijn juist de aanvullingen aan de randen en de hoger vermelde leemtes slordig en stemmen ze niet echt aan bij de tekening.

OKSAAL

Het **oksaal** is afgesloten door een houten balustrade en centraal staat een negentiende-eeuws houten orgel. Hier bevinden zich tegen de drie zijden nog eiken **koorbanken**, die in deze configuratie geplaatst werden in 1780. De oudere banken werden gerecupereerd, dit is goed zichtbaar aan het vreemd verstek in de hoeken. (afbeelding 43) In een beschrijving door Onroerend Erfgoed worden ze als zestiende-eeuws bestempeld, vergelijkend onderzoek toonde aan dat de vormgeving overeenkomt met andere Renaissance koorgestoeltes en oudere exemplaren. De koorbanken stonden waarschijnlijk oorspronkelijk in de kapel zelf, waarna ze na de verbouwingen in 1780 naar het oksaal werden verplaatst. Mogelijk zijn de lacunes in de vloer, ter hoogte van de zijmuren, veroorzaakt door het wegnemen van meubilair. Het zou bij gevolg best kunnen dat dit de koorbanken waren.

De zetels van het gestoelte worden tussenin afgescheiden door wangen, gedecoreerd met houtsnijwerk. Op de wangen werden knoppen aangebracht die dienden als steun bij het opstaan. (groene kader, afbeelding 45) De opklapbare zittingen van de zetels hebben aan de onderzijde een console-achtige steun, een *misericorde* genaamd. De *misericorde* biedt tijdens de lange koordienst ondersteuning aan oudere zusters die niet lang meer konden rechtstaan. (blauwe kader, afbeelding 44) Het snijwerk van de misericornen en knoppen was het meest opvallend. De misericornen van dit koorgestoelte zijn eenvoudiger exemplaren, die recenter lijken te zijn dan de overige delen.

Het meubel verkeert in redelijk slechte staat. Behalve een grote vervuiling zijn er ook redelijk veel losse en ontbrekende onderdelen, zijn panelen gebarsten en zijn er sporen zichtbaar van uitvliegopeningen van houtborende insecten. Een snelle restauratie van het geheel is dringend nodig. Om met zekerheid te bepalen hoe oud het meubel is, kan dendrochronologisch onderzoek worden uitgevoerd.

Afbeelding 43: verstek

Afbeelding 44: opgeklapt zitje

Afbeelding 45: overzicht

Renaissance koorgestoeltes

Op het plafond onder het doksaal zijn de twee plafondvelden, gescheiden van elkaar door een moerbalk, centraal versierd met een rond medaillon met vegetaal motief. De gewelfbepleistering in het oksaal dateert van de verbouwingen uit 1780. De houten ribben en hoofdbalken van het oksaal werden hergebruikt. De plaatsing van de moerbalken stemt overeen met de modulatie van de spanten en aangezien de moerbalken van het oksaal boven op de vloeringzolder niet lijken te verschillen van de andere moerbalken, kan men stellen dat deze werden behouden en hergebruikt.

De **houten vloeren** van het oksaal zijn oude eiken planken, met hand gesmede spijkers. (afbeelding 46) De vloer is sterk vervuild en verzwakt, en is op veel plaatsen gebarsten. Een aantal planken zijn kromgetrokken. De **vakwerkwand** achterin het oksaal bleef behouden op de verdieping. (afbeelding 47) Er werd wel een bepleistering op latwerk aangebracht in samenhang met plafonds. Er is geen uitsluitel over de afbraak van de verdwenen tussenmuren tussen oksaal en de kerk, zijnde de oorspronkelijke kopse zijgevel. Als deze nog niet vroeger zou zijn uitgebroken gebeurde dit in elk geval in het kader van deze verbouwing.

Afbeelding 46: detail hand gesmede spijkers
Afbeelding 47: vakwerkwand oksaal

Het **orgel** van de kapel verkeert in slechte staat, mede door vandalisme werd het pijpwerk ernstig beschadigd. Na vergelijkend onderzoek uitgevoerd door Michel Lemmens kwam de meest waarschijnlijke maker in beeld: Jean-Joseph Delahaye, een Antwerpse orgelmaker. Hij realiseerde in 1828 één van de meest prestigieuze orgels uit zijn oeuvre in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Diest. Als aanwijzingen in de richting van Delhaye komen de volgende argumenten naar voren:

- Het compleet ontbreken van oorspronkelijke pijpinscripties;
- Detailfactuur van metalen en houten pijpwerk;
- Detailfactuur van de windlade;
- Makelij van het klavier, dat net als het Delahaye-orgel in de Schoenmakerskapel van Antwerpen uitzonderlijk laag geplaatst werd, omwille van de beperkte hoogte op het doksaal in de Gasthuiskapel;
- Makelij van de registerknoppen, met dunne randen.

Het orgel werd gebouwd in 1846-1847. Een plakkaat op de achterwand van het orgel geeft aan het instrument een gift was van Maria en Hannes Mollensis in 1847.²¹

Het orgel onderging – vermoedelijk aan het begin van de twintigste eeuw – enkele ongelukkige ingrepen, waarbij het oorspronkelijk pijpwerk vervangen werd door registers die het orgel meer in romantische stijl moesten doen klinken. Niettegenstaande blijft het orgel van significante historische waarde en moet dan ook gerestaureerd worden.²²

Foto's van het orgel, mei 2017 ©Michel Lemmens

²¹ Ontdekkingen omtrent het orgel en de orgelgeschiedenis van de St.-Elisabethskapel in Diest. In: TOKKATA. nr.11, september 2002, p.16.

²² Bevindingen van erfgoedconsulent Orgels en Klokken Michel Lemmens na plaatsbezoek in mei 2017

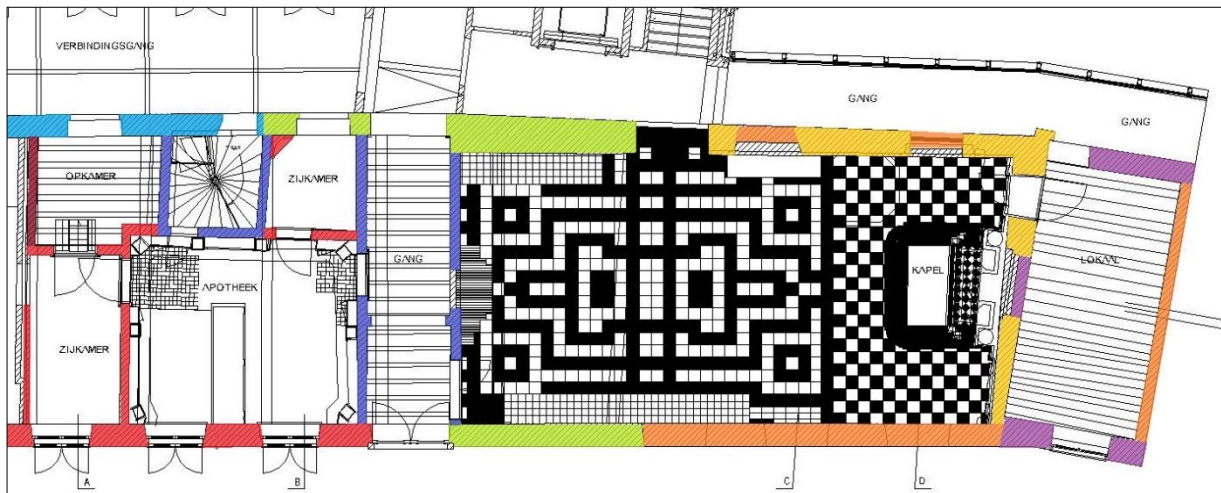
03.03 APOTHEEK EN ZIJKAMERS

03.03.01 OVERZICHT VERBOUWINGEN

16de E: De uitbreiding van de gasthuiszaal wordt tot tegen de kapel aangebouwd (wordt de plaats van de apotheek)

1710: De apotheek wordt opgericht en had meteen een publiek karakter
Oprichting op de plaats van de gasthuiszaal, deze werd overgebracht naar de nieuwe vleugel

19de E: De zijkamers werden aangepast en de tussenmuren hermetst
Verbouwing van de gevel aan de Koning Albertstraat tot een neoclassicistische gevel
Het interieur van de apotheek wordt vervangen door een neoclassicistische inrichting

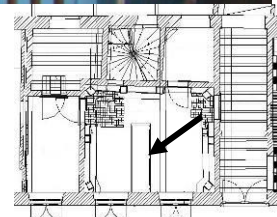
Afbeelding 48: grondplan met aanduiding bouwfases

	1 ^{ste} helft 15 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 15 ^{de} eeuw
	16 ^{de} eeuw
	1 ^{ste} helft 17 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 17 ^{de} eeuw
	Begin 18 ^{de} eeuw
	2 ^{de} helft 18 ^{de} eeuw
	19 ^{de} eeuw

Omdat het exterieur van de apotheek reeds werd gerestaureerd, worden hier enkel interieurfoto's meegegeven.

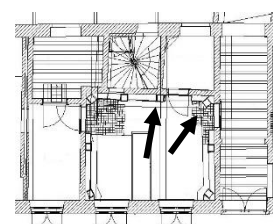
Afbeelding 49: zicht op toonbank en raam voorgevel

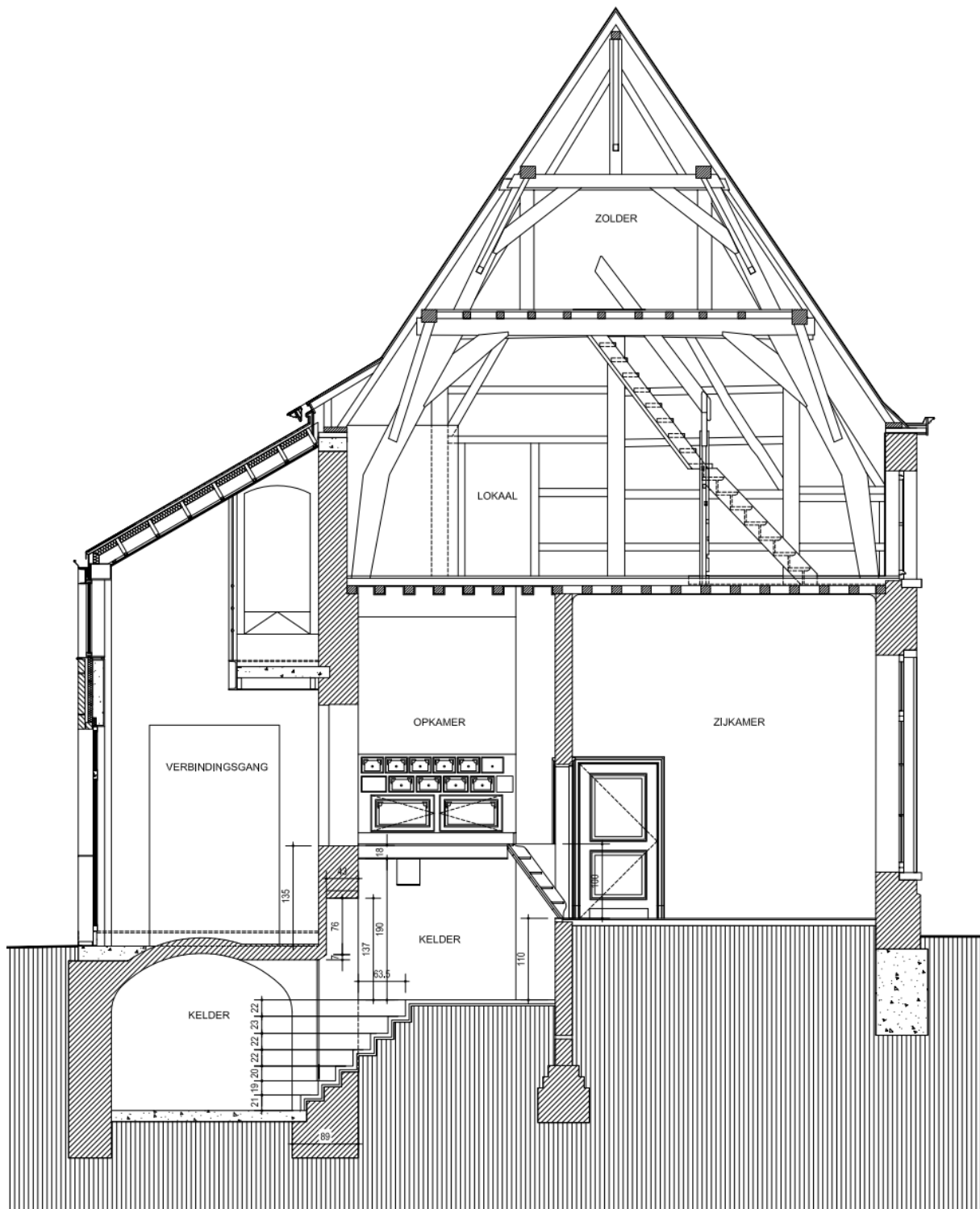

Afbeelding 50: Zicht naar de deuren van de gang en zijkamer 1

Afbeelding 51: Detail van de bekroning en twee lades

Afbeelding 52: snede over de opkamer en kelders ter duiding van de niveaverschillen

De apotheek werd opgericht in 1710 en had meteen een semipubliek karakter, ze kon behalve door de patiënten ook door de inwoners van Diest worden bezocht.²³ De apotheek kwam op de plaats van de gasthuiszaal, die aan het eind van de zeventiende eeuw verhuisde naar de nieuw aangebouwde vleugel. In 1851 en 1859 vonden grote verbouwingen plaats waarbij onder andere de gevels langs de Koning Albertstraat werden aangepast in neoclassicistische stijl. De inrichting van de apotheek werd in de negentiende eeuw aangepast. De neoclassicistische vormgeving van de inrichting sluit qua datering aan bij de verbouwingen die plaatsvonden tussen 1851 en 1859.

BESCHERMING

Bijzonder tot de verbeelding sprekend zijn de talrijke lades en leggers. Belangrijk is dat de **volledige apotheek, inclusief de hele wandmeubilering en balie, beschermd werd als monument**. De uitrusting waaronder de talrijke potten, flessen, weegschalen en andere elementen, die onlosmakelijk met de apotheek verbonden zijn, werden door de afwezigheid van een inventaris niet in de bescherming opgenomen. Daar interieurs van handelspanden sterk onderhevig zijn aan veranderingen in wetgeving en smaak is een dergelijk gaaf bewaard interieur zeldzaam. Omdat de apotheek in verval was en leeg stond werd de volledig uitrusting, met uitzondering van het vaste meubilair, uit de ruimte verwijderd en elders opgeslagen of geveild. Net zoals bij de kapel is het op heden onmogelijk te bepalen waar de apothekersuitrusting bewaard blijft.

CONFIGURATIE

De apotheek staat in verbinding met de gang, maar geeft ook toegang tot twee zijkamers, een opkamer en een kelder. Er werd vanaf de oprichting van de apotheek al een kelder voorzien, deze werd later uitgebreid. De spiltrap, gebouwd in 1710, gaf toegang tot de verdieping op het moment dat het oksaal waarschijnlijk werd uitgebreid. Het valt op dat een aantal binnenmuren gemetst zijn in eenzelfde verband en formaat: muur tussen apotheek en zijkamers en de muur tussen opkamer en zijkamer. Deze muren zijn negentiende-eeuws. De muur ten opzichte van de gang wijkt van dit metsverband af, baksteen en verband zijn identiek aan de muur tussen gang en kapel. Deze muren hebben hun oorsprong in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De zijmuren van de spiltrap zijn eveneens gemetst in de eerste helft van de zeventiende eeuw.

De huidige indeling werd rond het reeds bestaande trappenhuis van de spiltrap ingevuld. Enkele muren die reeds aanwezig waren in de negentiende eeuw:

- de muur ten opzichte van de gang met inbegrip van de deuropening: het negentiende-eeuwse meubilair werd duidelijk aangepast aan deze opening.
- deel van de scheidingsmuur ten opzichte van de ziekenzaal boven de kelder. Het andere deel is in dezelfde baksteen gemetst als de andere nieuwe tussenmuren die de rechthoekige winkelruimte vormden, samen met de twee bijkomende nevenlokalen. De achterste linkse hoek van de rechthoekige winkelruimte overlapte met de reeds aanwezige kelder doch kreeg voorrang en werd doorgetrokken.

Zijkamer 1 kreeg een halfcirkelvormige nis in de hoek voor de plaatsing van een cilindrische kachel, waarvan de schouw hogerop werd ingewerkt in het bestaande muurmassief.

APOTHEEK

De volledige apotheek, met inbegrip van de zijruimtes, werd reeds uitvoerig onderzocht in een kleuronderzoek uitgevoerd door Studiebureau Monumentenzorg.²⁴ In de oudste fase werden vooral de kleuren turkoois, lichtgroen, beige, donkerblauw, wit en bruin gebruikt.

De **muren** van de apotheek werden vlak bepleisterd en zijn momenteel wit beschilderd. In de oudste fase was de muur witgekalkt. Pas later werd een lambrisering geschilderd, op dezelfde hoogte als de toonbank, toch bleven de kleuren vrij neutraal. Pas vanaf de vijfde overschildering werd een blauwe lambrisering geschilderd met een donkerblauwe bies, de wand er boven was wit. Momenteel is de lambrisering felblauw beschilderd, de wand wit, zonder tussenliggende bies. De oudere verflagen die boven de kalkwitsellagen werden aangebracht zijn allemaal olievert. De recente laag is een modernere verfsamenstelling.

²³ Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, dossiernummer DB000725, Sint-Elisabeth-gasthuis, historiek in bundel schetsontwerp (1989)

²⁴ Studiebureau Monumentenzorg, *Materieel technisch onderzoek in de apotheek van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest*, 2005

Het merendeel van de muren wordt door de **wandmeubilering** aan het zicht onttrokken. De deuren werden hierin ingewerkt. De wandkasten zijn afgewerkt met een geprofileerde lijst, die overeenkomt met de hoogte van de ramen. De houten kroonlijst is zeer decoratief vormgegeven en werd samengesteld uit een fijne parellijst, een eierlijst, een tandlijst en is onderaan afgewerkt met een repetitief bladerpatroon. (afbeelding 55) De hoogte van de leggers was in functie van grote en kleine flessen en potten die in de apotheek stonden. (afbeelding 53) De bovenste legger is ingewerkt in een rondboognis met links en rechts een bladornament, goud beschilderd. De leggers naast de deuren vormen een vitrinekast, het glazen deurtje kan met een sleutel afgesloten worden. Omstreeks 1804 werden apothekers verplicht alle vergiften en gevaarlijke producten achter slot en grendel te bewaren. Naast dit vergiftenkastje moest de meester-apotheker ook nog een vergiftenboek bijhouden, waarin stond wie welk vergif kocht en in welke hoeveelheid.²⁵ Onder de leggers is een kastgedeelte verwerkt met deuren en lades, dat wordt afgewerkt met een dikker houten tablet waarop de grootste flessen stonden.

Afbeelding 53: foto van de apotheek met uitrusting

Tussen de **leggers** en in de hoeken zijn kolommen ingewerkt tot aan de kroonlijst, ze werden met lades ingevuld. (afbeelding 54 en 56) Steeds werd de naam van het geneesmiddel of kruid op de lade geschilderd. De namen werden voorafgegaan met de letters L, R, C, S, F of N. Deze letters werden in de apotheken steeds voor de naam van het geneesmiddel geplaatst en duiden op een bepaalde categorie: de S staat bijvoorbeeld voor Sirupus (siroop), de L voor Lohoch (poeder of smelttablet), B voor Balsamum (balsem) en P voor Pilulae (pillen). De **lades** waren allemaal voorzien van een ingewerkte zinken doos met deksel, verluchttingsgaas en een vast gesoldeerde capsule met daarin rijstkorrels om de poeders droog te houden. Er is nog maar één exemplaar van deze zinken dozen bewaard gebleven ter plekke. De lades konden met een messing knopje worden opengeschoven. (afbeelding 57) In de bovenhoeken werd een geprofileerd houten schijfje als decoratie aangebracht.

Afbeelding 54: huidige staat van de wandmeubilering

Afbeelding 55: detail kroonlijst

Afbeelding 56: Detail hout lade

Afbeelding 57: detail sjabloonletters

²⁵ Website Apotheekmuseum Maaseik: <http://toerisme.maaseik.be/collectie-2>, geraadpleegd op 30 oktober 2015

Centraal in de ruimte staat een **balie**. Die aan de voorzijde verdeeld is in twee panelen, omrand met lijstwerk. Tussen de panelen en op de hoeken van de balie pilasters met cannelures. De hoekornamenten zijn gelijkaardig aan deze van de rondboognissen en werden ook goud beschilderd. In het midden van het paneel werd een ornament aangebracht. Het paneel aan de zijkant van de balie heeft enkel een witte lijst, zonder verdere ornamenten. Aan de achterzijde is de balie voorzien van drie kastjes met elk twee deuren en drie lades. Bovenaan werd de balie afgewerkt met recent formica tablet. (afbeelding 58-59)

Achter de balie is een verhoog aangebracht, maar dit werd recenter toegevoegd. Het is waarschijnlijk dat er steeds een soort van podium aanwezig is geweest achter de balie, omdat ze anders veel te hoog was om ergonomisch aan te werken. Bovendien is de afwerking met gekleurde tegeltjes beperkt tot aan het podium. Onder het podium bleef een oude vloer uit rode plavuizen bewaard. (afbeelding 60) Er is geen plint aangebracht tussen podium en balie, ook dit kan aantonen dat er steeds een verhoog voorzien was. Binnenzijde van de plint toont dat ze werd opgebouwd met recuperatiehout (opdruk van tekst). (afbeelding 61)

Afbeelding 58: vooraanzicht balie

Afbeelding 59: podium achter balie

Afbeelding 60: plavuizen onder het podium

Afbeelding 61: binnenkant plint

De middenste lade van de balie kon vroeger op slot worden gedaan. Het oude sleutelgat was voorzien van een ovaal sleutelplaatje, gelijkaardig aan de sleutelplaatjes van de kastdeuren van de wandmeubilering. Aan het ontbreken van verflagen kan besloten worden dat de ovale sleutelplaatjes origineel zijn. (afbeelding 62-63) Verder zijn nog een aantal andere sporen zichtbaar, zoals bijvoorbeeld vroegere hechtingspunten van grepen en een halfronde uitslijting in het hout, gelijkaardig aan slijtsporen op de kastdeurtjes (handvat met slinger).

Verder ontbreekt een deel van het ladefront van de middenste lade. (afbeelding 64) Op het eerste zicht lijkt dit op een beschadiging, maar een aantal elementen wijzen erop dat dit waarschijnlijk een aparte kleinere lade was. De kanten zijn namelijk recht afgewerk en de verdeling van de grote lade vertoont diepe en ondiepe vakken. (afbeelding 65) Achter de ondiepe vakken is een tussenschot aangebracht, tot waar de kleine lade kwam. Mogelijk was dit een lade met geld of een soort kassasysteem, dat na het sluiten van de apotheek verwijderd kon worden en veilig kon worden meegenomen. Verborgene/geheime lades is een veel voorkomend gegeven bij antieke kasten en toonbanken.

Afbeelding 62: vroeger sleutelgat en andere sporen

Afbeelding 63: oorspronkelijk sleutelplaatje

Afbeelding 64: uitsparing in ladefront

Afbeelding 65: overzicht diepe en ondiepe vakken in lade

Het **plafond** is vlak bepleisterd en werd in de hoeken afgerond zodat er een naadloze overgang is met de muur. Het plafond was oorspronkelijk met witte olieverf beschilderd, later werd dit lichtgroen, momenteel is het plafond terug wit geschilderd. Er werden geen lijsten voorzien omdat het accent werd gelegd op de kroonlijst van het apotheekmeubilair.

De apotheek heeft vier **deuren** die toegang geven tot vier aanliggende ruimtes:

- 1 Deur naar de gang: houten paneeldeur verdeeld in twee panelen, onderaan een vast paneel, bovenaan een glazen invulling verdeeld in negen ruitjes. IJzeren sluitplaat. Het glas is weggenomen en de klink ontbreekt. (afbeelding 66)
- 2 Deur naar zijkamer 1: van hetzelfde type als de deur naar de gang, maar heeft iets andere afmetingen. Al het glas is gebroken en de klink of draaiknop ontbreekt. (afbeelding 67)
- 3 Deur naar de spiltrap: heel erg smal en laag deurtje. Zo klein mogelijk gehouden om zo weinig mogelijk kastruimte te verliezen. De huidige indeling en inrichting zijn echter niet volledig oorspronkelijk. Het deurtje naar de apotheek werd waarschijnlijk later toegevoegd en was oorspronkelijk breder. Het deurblad zelf werd later versmald om beter te laten uitkomen met de kastindeling met leggers. De deurgreep is niet origineel. (jaren 1920-1930) (afbeelding 68)
- 4 Deur naar zijkamer 2: paneeldeur verdeeld in twee panelen zonder glazen invulling. Deze deur is breder en hoger dan de deuren naar de gang en zijkamer 1. Voorzien van draaiklink, waarschijnlijk origineel. (afbeelding 69)

Afbeelding 66: deur 1

Afbeelding 67: deur 2

Afbeelding 68: deur 3

Afbeelding 69: deur 4

Het volledige meubilair vormt één geheel met de met de binnendeuren. Het oorspronkelijke **kleurenpalet** was eerder turkoois en lichtgroen in plaats van wit en hemelsblauw. Voor een gedetailleerde beschrijving van deze kleuren kan hier verwezen worden naar het kunsthistorisch onderzoek dat in april 2005 werd uitgevoerd. Tijdens de restauratie zal verder aandacht geschonken moeten worden aan het originele beslag van de meubels en deuren.

De **vloer** is momenteel afgewerkt met recentere in de kern gekleurde tegeltjes in gele, groene en blauwe kleur. De tegels werden in een patroon gelegd waarbij vierkanten van gele tegels worden omringd door L-vormen in groene en blauwe tegels. De vloer is erg vuil, maar lijkt verder in een goede staat te verkeren. (afbeelding 70) Voor de deur naar zijkamer 1 is er een wijziging in het tegelpatroon. Hier zijn gele en blauwe tegels in dambordpatroon gelegd. Dezelfde tegels werden ook gebruikt in de gang tussen apotheek en kapel. Onderaan lijkt de tekst 'made in Belgium' te staan. (afbeelding 71) De tegels zijn duidelijk recentere dan de wandmeubilering uit 1850. Welke vloer er omstreeks 1850 lag is niet bekend. Wel werden onder de

Afbeelding 70: Gekleurde tegeltjes apotheek

Afbeelding 71: onderzijde tegels gang

wandmeubilering en het podium restanten gevonden van een oude vloer in rode plavuizen. Er lijkt een verschil te zijn tussen de plavuizen onder het podium (afbeelding 72) en de plavuizen onder de wandmeubilering. Deze laatste zien er ouder en meer gesleten uit. (afbeelding 73) Na verder schoonmaken van de vloer en degelijk ontstoffen kan hierover uitsluitsel gegeven worden.

Afbeelding 72: Plavuizen onder het podium

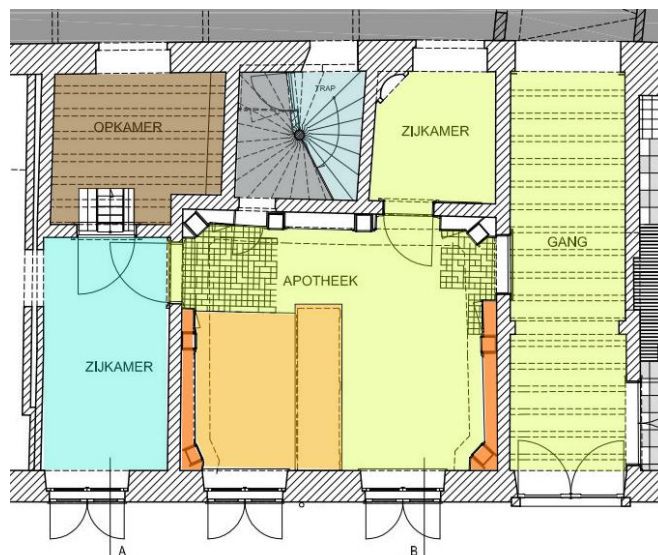
Afbeelding 73: plavuizen onder de wandmeubilering

Er is dus niet meer zekerheid bekend wat de vloerafwerking was toen het nieuwe meubilair omstreeks 1850 werd geplaatst. Er werden tijdens vergelijkend onderzoek apotheken uit de negentiende eeuw teruggevonden met verschillende vloerafwerkingen. Dit waren voornamelijk natuurstenen vloeren, houten vloeren of gedecoreerde cementtegels. Apotheken in de achttiende eeuw waren voornamelijk betegeld met tegels in grotere formaten, zowel keramische tegels als natuursteentegels.

Aangezien de plavuizen onder het podium bedekt zijn met een kalkachtige substantie lijkt het alsof hierover later een nieuwe tegel werd geplaatst, die vervolgens weer werd verwijderd. Mogelijk gaat het hier om de gekleurde tegels die nu in de apotheek liggen (ca. 1950) die werden uitgebroken om sporadisch herstellingen uit te voeren? Omdat het podium werd geplaatst zou dit toch niet zichtbaar zijn.

Het is belangrijk dat er tijdens de restauratie van de apotheek wordt nagegaan of onder de cementtegels van 1950 nog rode plavuizen bewaard bleven. Ook een demontage van de balie zal nieuwe informatie opleveren, want onder de balie zijn dezelfde plavuizen terug te vinden dan deze onder het podium. Met andere woorden kan men stellen dat de plavuizenvloer ofwel de vloer was die werd gelegd toen het meubilair werd geplaatst (ca. 1850) ofwel nog ouder was en men in 1850 de plavuizen bedekte onder een nieuwe vloer. Dit zou de kalkmortelssporen op de plavuizen onder het podium kunnen verklaren.

	1710? Plavuizen type 1
	1850? Plavuizen type 2
	1710 of 1850 – Pitch Pine
	???
	???
	19 ^{de} eeuw - Cementtegels
	+/- 1950 - Cementtegels
	onbekend

Interieur van het 'Stoockhuys' van apotheker A d'Ailly (1818) – rode plavuizen (achteraan) en een baksteenvloer (vooraan)

Er stonden een aantal **heiligenbeelden** in de apotheek, deze zijn verwijderd en er is verder niets over bekend. Tussen de ramen stond een beeld op een eenvoudig voetstuk (Christusbeeld?). Boven de kroonlijst van de kasten achter de balie stond ook een heiligenbeeld. (afbeelding 74-75)

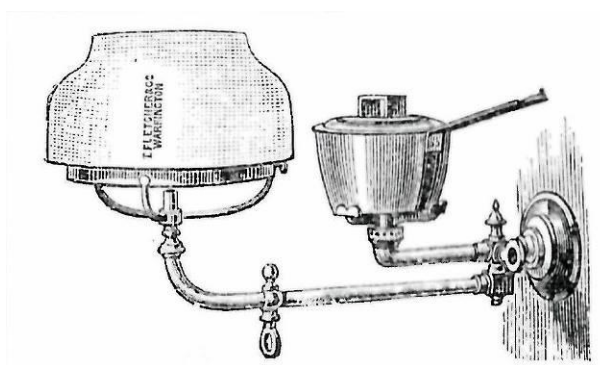

Afbeelding 74-75: Heiligenbeelden

Verder zijn er **gasleidingen** bewaard, die een beeld geven hoe de apotheek werd verlicht. Aan de buitengevel was een wandarmatuur bevestigd, waarvan het kraantje waarmee men de gas kon regelen bewaard bleef. (afbeelding 76) Ook op het plafond zijn nog gasleidingen bewaard. Bij de introductie van de elektrische verlichting werden veel gasarmaturen verbouwd tot elektrische verlichting en werden elektriciteitskabels in de leidingen getrokken.

Afbeelding 76: relict gasverlichting

Afbeelding 77: voorbeeld wandarmatuur gasverlichting

ZIJKAMER1

In deze zijkamer werd een halfcirkelvormige nis in de hoek aangebracht voor de plaatsing van een cilindrische kachel, waarvan de schouw hogerop werd ingewerkt in het bestaande muurmassief. (afbeelding 78)

In de oudste fase werden vooral de kleuren donkergrijs, zwart, beige (of roze marmerimitatie), turkoois en lichtgroen gebruikt. De **muren** van de zijkamer werden vlak bepleisterd en zijn momenteel beige beschilderd, de lambrisering in pleisterwerk is beschilderd in houtimitatie. Oorspronkelijk werd de muur donkergrijs gekalkt en de lambrisering zwart geschilderd in olievert. Later werd de muur in tinten bruin en groen geschilderd, en kreeg de lambrisering als voorlaatste afwerking een rood okeren marmerimitatie met grijze adering, waarna ze tenslotte met een houtimitatie beschilderd werd.

De **vloer** is momenteel afgewerkt met dezelfde tegels dan in de apotheek, in gele, groene en blauwe kleur. De tegels werden in een patroon gelegd waarbij vierkanten van gele tegels worden omringd door L-vormen in groene en blauwe tegels. Ook hier is het belangrijk dat tijdens de restauratie wordt nagegaan of er nog een originele vloer bewaard bleef.

Afbeelding 78: nis voor kachel

ZIJKAMER2

In de oudste fase werden vooral de kleuren licht grijs en beige gebruikt. De **muren** van de tweede zijkamer werden vlak bepleisterd en zijn momenteel wit beschilderd met een lichtgrijze lijst boven de lambrisering. (afbeelding 82) De lambrisering zelf is momenteel behangen, maar was oorspronkelijk met een houtimitatie afgewerkt. (afbeelding 83) Beide **deuren** in de ruimte zijn houten paneeldeuren. De deur naar de apotheek heeft vernieuwde scharnieren, bij de deur naar de opkamer bleven de originele scharnieren behouden. (afbeelding 80-81) De dubbele deurstop aan de deur naar de apotheek doet vermoeden dat de draairichting van de deur werd aangepast.

De **vloer** van de grote zijkamer bestaat nog uit oude gekleurde cementtegels met siermotieven en een fries. (afbeelding 79) Het is niet met zekerheid te bepalen of de cementtegels origineel zijn uit 1850 of later in de negentiende of vroeg twintigste eeuw werden geplaatst. Tijdens een gesprek met zuster A. Bergmans herinnerde ze zich dat deze zijkamer als soort van voorraadkamer werd gebruikt.

Afbeelding 79: cementtegels en fries

Afbeelding 80: deur naar apotheek

Afbeelding 81: deur naar opkamer

Afbeelding 82: houten lijst

Afbeelding 83: houtimitatieschildering

Afbeelding 84: detail beslag deur opkamer

OPKAMER

De opkamer kan bereikt worden vanuit zijkamer 1 via een kleine houten **trap**, die omhoog geklapt kan worden zodat toegang naar de kelder mogelijk wordt. (afbeelding 85) Om veilige doorgang te creëren kan de trap met een haakje aan de muur worden vastgezet. (afbeelding 86)

De **muren** van de opkamer werden vlak bepleisterd en zijn momenteel licht geel beschilderd. Oorspronkelijk waren de muren met een donkergrijze kalkverf afgewerkt. Opvallend is dat de muren vervolgens ook met kalkverven werden afgewerkt, terwijl de rest van de apotheek vooral met olieverf werd afgewerkt. Op de opkamer ligt nog een originele **plankenvloer**. Aan de achterzijde van de kamer is één wand voorzien van wandmeubilering. Zowel de vormgeving, detaillering als stratigrafie komt overeen met de wandmeubilering van de apotheek. Er blijven maar enkele originele ladeknoppen bewaard en het meubel bevindt zich in slechtere staat dan de apotheek. (afbeelding 87)

De rest van de wanden waren waar mogelijk voorzien van **leggers**, die allemaal afgebroken werden. Er werd één steunpunt van de leggers bewaard aan de linker deurstijl van de deur (afbeelding 89), waar uit kan worden afgeleid dat de vormgeving van de leggers overeenkwam met de leggers in de kelder. De plaatsen waar de steunpunten aan de muur bevestigd waren liggen iets dieper dan de rest van de muur, door een verdikking van verflagen. De steunen werden aangebracht op een kalkwitsellaag, een afwerking die volgens stratigrafisch onderzoek aangebracht werd na de eerste verflaag. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de leggers redelijk oud waren, hoogstwaarschijnlijk zelfs negentiende-eeuws. De functie van de gecementeerde vlakken op de muren is onduidelijk, het lijkt alsof de leggers hier niet over doorliepen. De cementering is alleszins geen gevolg van een gedichte muuropening, want aan de andere zijde van de muur zijn hiervan geen sporen terug te vinden. Bovendien werd er ook cementering aangebracht in een hoek van de kamer, rechts van de deur. Het lijkt alsof hier een kast heeft gestaan.

Afbeelding 85: houten trap

Afbeelding 86: bevestiging trap

Afbeelding 87: wandmeubilering opkamer

Afbeelding 88: cementering

Afbeelding 89: wandsteun

Afbeelding 90: sporen leggers

SPILTRAP

De spiltrap geeft toegang tot de eerste verdieping, naar het lokaal achter het oksaal van de kapel, waar een eenvoudig houten trapkoker is gebouwd met een kruisraampje voor licht. (afbeelding 95) De muren van de traphal werden vlak bepleisterd en zijn momenteel heel licht blauw beschilderd, met net boven de handgreep een dun biesje. Oorspronkelijk waren de muren oker (vermoedelijk grondlaag) geschilderd met olieverf, waarna ze vervolgens een groene, turkooise, gele en lichtblauwe kleur kregen. (afbeelding 92) De muren van het halletje voor de traphal waren oorspronkelijk mosgroen beschilderd. Een **doorgeefluikje** zorgt voor een verbinding met de kelder. (afbeelding 96) In de erg smalle en lage ruimte werd elke centimeter benuttigd, zo werd er onder de trap nog een **ingemaakte kast** voorzien. (afbeelding 91)

De spiltrap kan bereikt worden via een kleine eikenhouten **deur** met porseleinen deurknop. De **trap** is opgebouwd rond een ronde trappaal, de treden werden met een houten pen in de paal vastgezet. (afbeelding 94) Aan de binnenzijde werden de treden met een profilering geornamenteerd. (afbeelding 93) Een mooie uitslijting is getuige van de ouderdom van de trap en toont de looplijn. In de hoek tussen op- en aantrede zijn telkens twee spieën aangebracht, waarschijnlijk voor het vastleggen van een traploper. (afbeelding 94) De **handgreep** is een eenvoudige metalen staaf. Vormelijk kan de trap zeker oorspronkelijk zijn uit 1710.

Afbeelding 91: eiken deurtje

Afbeelding 92: onderaanzicht trap

Afbeelding 93: bovenaanzicht trap, profileringen in trede

Afbeelding 94: uitslijting looplijn

Afbeelding 95: trapkoker achter doksaal

Afbeelding 96: doorgeefluikje naar kelder, oorspronkelijke mosgroene verflaag

KELDER

De kelder werd door de nieuwe verbindingsgang afgesloten van de binnenkoer. Er werd een tweede dieper gelegen kelder toegevoegd onder de verbindingsgang. De nieuwe binnentrap werd ingeplant op de plaats van de aangezette nis rondom het buitenraampje. (afbeelding 97) In de eerste kelder werden de wanden ook voorzien van wandmeubilering en talrijke leggers. Deze komen overeen met de verdwenen leggers van de opkamer en zijn hoogstwaarschijnlijk negentiende-eeuws. Aan het plafond zijn houten stokken opgehangen. (om kruiden te drogen?) (afbeelding 98)

Afbeelding 97: trap tussen kelders

Afbeelding 98: wandmeubilering in de eerste kelder

In de dagkanten van de ramen aan de straatzijde zijn nog haakjes bewaard gebleven. Ze komen telkens enkel voor aan de rechterkant van de ramen. (groene kader) Ze dienden om het trekkoord van jaloezieën (of rolgordijn) aan te bevestigen.

Afbeelding 99: aanduiding duimen

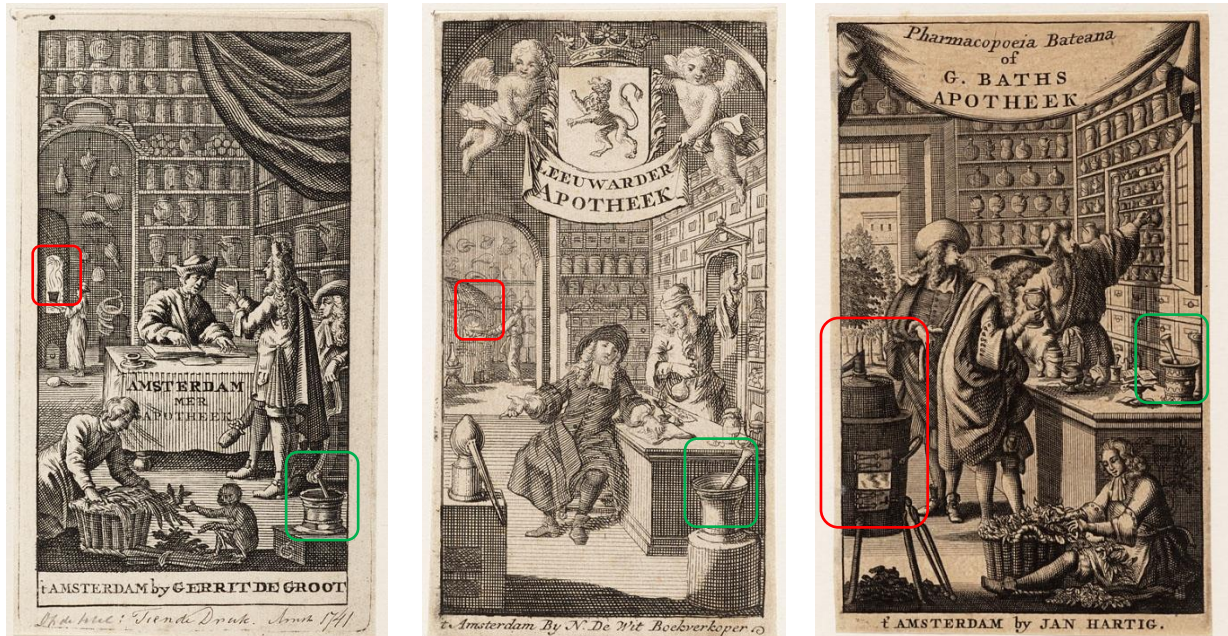

Afbeelding 100: detail duim

03.03.05

GEBRUIK ZIJKAMERS, OPKAMER EN KELDER

Over het historisch gebruik van de zijkamers, opkamer en kelder in de apotheek van Diest is weinig bekend. De apotheek zelf was voor de verkoop, de zijkamers werden gebruikt voor andere activiteiten zoals pillen draaien, infusen en decocten koken, zalf maken, enzovoort. Voor het koken van bepaalde stoffen zal er een warmtebron aanwezig zijn geweest. In één van de aanpalende ruimtes was er steeds een receptetafel aanwezig, meestal met stenen blad. Er werden een aantal oude foto's van de apotheek bewaard, maar deze toonden steeds de winkelruimte. Van de aanliggende ruimtes werden geen foto's teruggevonden. Tijdens vergelijkend onderzoek werden tekeningen²⁶ van apotheken en oude foto's teruggevonden, waarop de zijkamers wel getoond werden. (afbeelding 101-104) Het element van verwarmen (rode kader) is steeds aanwezig. De apotheken hadden steeds een toonbank en wandmeubilair met veel leggers, potten en lades. Vijzels stonden steeds centraal. (groen)

Afbeelding 101-104: tekeningen van apotheken uit 1741 (links), 1696 (midden), 1741 (rechts)

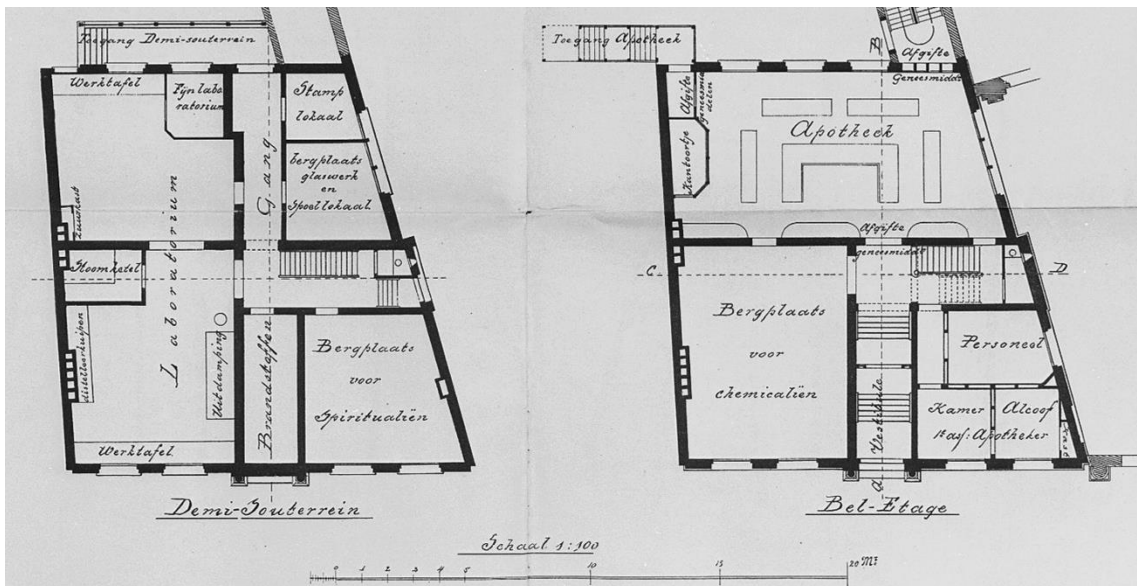
Op de tekeningen zijn geen vloerafwerkingen te zien. Er werden enkel arceringen aangebracht. Wel zichtbaar is de typische wandverdeling met leggers en lades en op de rechtse afbeelding ook een afsluitbaar kastje met kleinere flesjes. Op de rechtse afbeelding staat een destilleerketel, gelijkaardig aan deze die bewaard bleef uit de apotheek van Diest, eigendom van apotheker Lodewijck Cornelis (1828-1887). (zie hoofdstuk 03.03.06)

Destillatieketel apotheker Lodewijck Cornelis, negentiende eeuw

²⁶ Collectie Rijksmuseum

Op plannen uit 1887 van de verbouwing van de Stads- en Gasthuis apotheek te Amsterdam worden functies vermeld.²⁷ Hoewel deze apotheek dertig jaar later werd verbouwd dan de apotheek in Diest, en grootschaliger was, kunnen de plannen toch een goed idee geven van de functies die de kelder en zijkamers kregen. Het *demi-souterrain* werd ingericht met een laboratorium, een stamplokaal, een bergplaats voor glaswerk en spoellokaal en een bergplaats voor spiritualiën. Werktafels werden aan vensteropeningen geplaatst. Verder werd er een uitdamping voorzien, een zuurkast en enkele destilleerkuipen. Op de *bel-etage* was de winkelruimte van de apotheek gelegen, met hierachter een bergplaats voor chemicaliën. De dampen van de distilleerkuipen en de verluchting van de zuurkast en stoomketelruimte werden via schachten naar de schouw op het dak geleid. (afbeelding 105)

Afbeelding 105: plannen (1887) voor de verbouwing van de stad- en gasthuisapotheek te Amsterdam

De onderstaande foto toont de apotheek van het Onze-Lieve-Vrouwgasthuis te Amsterdam, beheerd door de Liefdezusters van de Heilige Carrolus Borromeus, aan het begin van de twintigste eeuw.²⁸ Ook in deze apotheek is een aanpalende ruimte zichtbaar waar recepten werden voorbereid en klaargemaakt. (afbeelding 106)

Afbeelding 106: de apotheek van het Onze-Lieve-Vrouwgasthuis te Amsterdam

²⁷ <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail?q=apotheek&page=42&asset=6d38934f-2a5a-6b08-28ae-5a437bbb0df,adlib priref20014881>, geraadpleegd op 2 november 2015

²⁸ TF1A19735, Katholiek leven in beeld, Katholiek Documentatie Centrum, <http://www.geheugenvannederland.nl/>, geraadpleegd op 2 november 2015

Een schilderij van M. Kayser Albert uit 1859 toont een apotheker in zijn laboratorium.²⁹ De voorstelling werd geschilderd op hetzelfde tijdstip waarop de apotheek in Diest werd verbouwd. Een stookplaats met destilleerketel en dampkap staat centraal. (afbeelding 107)

Afbeelding 107: *Pharmacien dans son laboratoire* door M. Kayser Albert, 1859

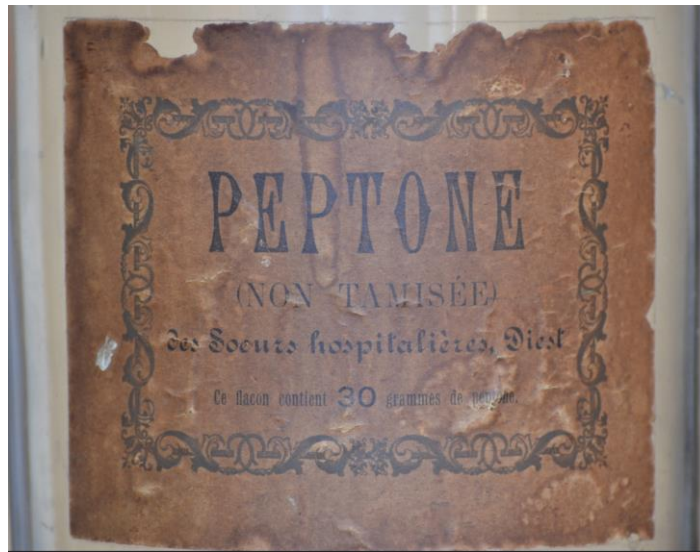
²⁹ Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium cliché KM11756, <http://balat.kikirpa.be/>, geraadpleegd op 2 november 2015

'Elke apotheek had zijn eigen specialiteit, en dus ook zijn specifieke geur. Vroeger werden eenmaal per week de medicijnen per trein geleverd. Grote flessen omwonden met stromatten werden vanaf het station op stootkarren naar de apotheek gebracht, net als grondstoffen zoals mineralen, kruiden, drogerijen en zouten.³⁰ Vaak kwamen mensen van heinde en verre om de specialiteit te kunnen kopen.

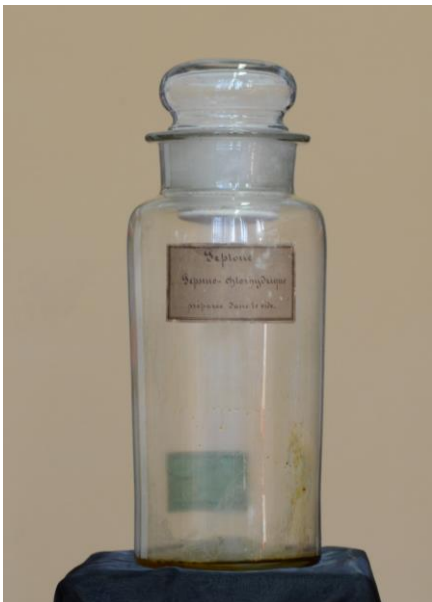
Het is bekend dat Lodewijck Cornélis, geboren te Jauche (provincie Waals-Brabant) op 3 januari 1828 en overleden te Aarschot op 8 september 1887, vele jaren apotheker is geweest in het gasthuis. (afbeelding 106) Hij perfectioneerde het product *Peptone*, de *peptone* door Cornélis gemaakt was de smakelijkste. Om zijn product het beste te bewaren ontwikkelde hij speciale doppen voor de glazen waarin het middel werd opgeslagen.^{31 32}(afbeelding 107-109) Het is aannemelijk dat *peptone* de specialiteit was van de apotheek van het gasthuis. In 2013 werd een tentoonstelling georganiseerd door de Bibliotheek van Diest. Het zou mooi zijn deze tentoonstelling onder te brengen in de apotheek.

Afbeelding 106: Lodewijck Cornélis

Afbeelding 107: fles Peptone uit 1884, detail etiket

Afbeelding 108: Fles Peptone met speciale dop 1884

Afbeelding 109: etiket Pepton-Gasthuis-Diest

³⁰ Apotheker Dirk Renneboog in: K. Ennekens, *Goed bewaarde winkelinterieurs*, Antwerpen, 2015, p. 24

³¹ <http://bibdiest.blogspot.be/>, geraadpleegd op 18 december 2015

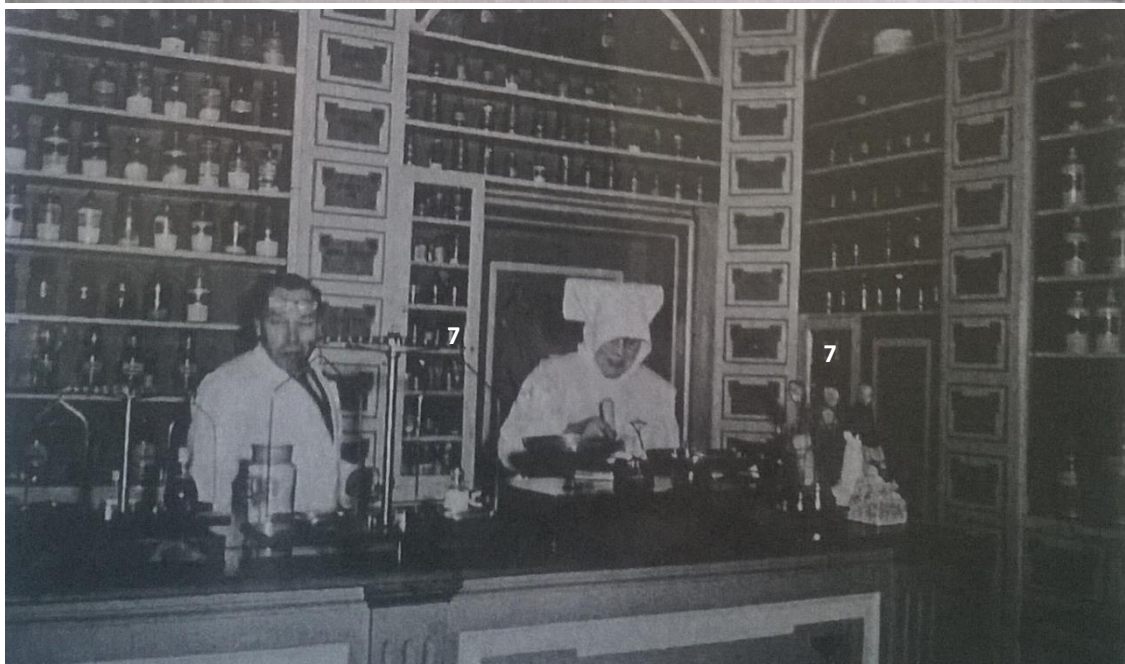
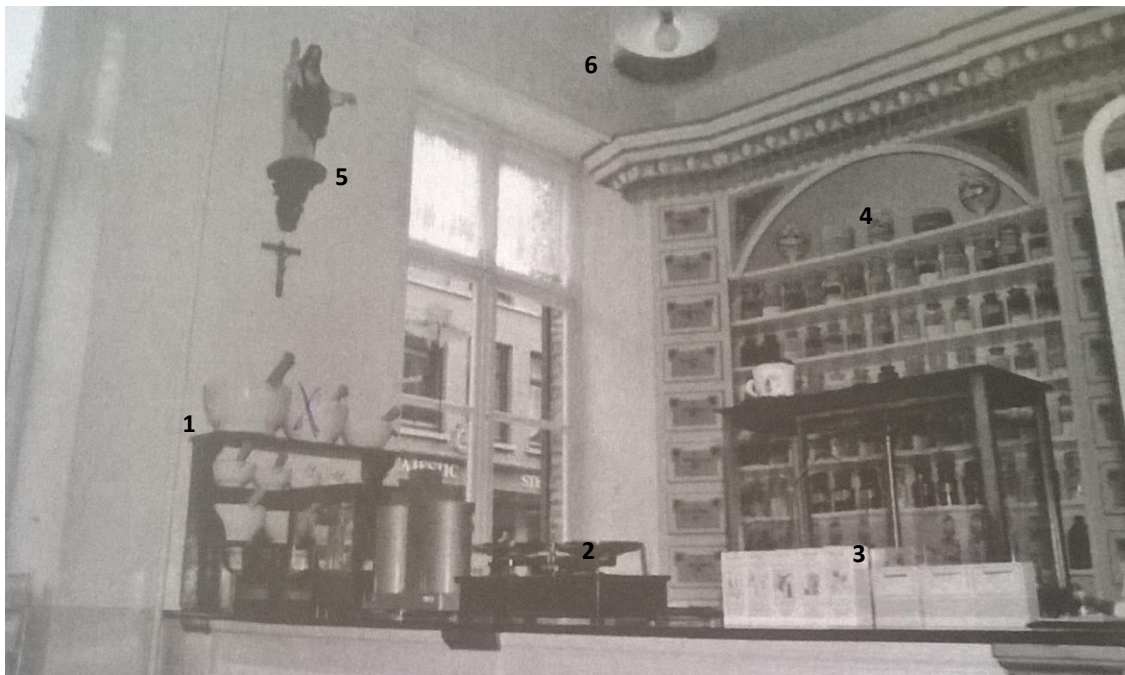
³² Presentatie van de tentoonstelling (2013) <https://prezi.com/hwhzrpjqawzd/lodewijck-cornelis-bib-diest/#>

Afbeelding 106: Apotheker Cornélis in de apotheek, tweede helft negentiende eeuw

Oude foto's tonen de inrichting van de apotheek met apothekerspotten, flessen en andere instrumenten. Let op de mortieren (vijzels) en de weegschalen op de toonbank. De gevoeligste weegschaal stond in het glazen kastje, om te vermijden dat stof of vuil de balans van de weegschaal zou verstoren. (afbeelding 108-109) Belangrijk om op te merken: de apotheek omvatte een waardevolle apothekerscollectie, steeds aangevuld sinds 1710. Deze collectie is niet op de foto's zichtbaar en werd geveild in 1983. Deze betreurbare actie, 3 jaar voor de bescherming van de apotheek zorgde ervoor dat de collectie niet meer in situ bewaard bleef, maar ook nog eens versnipperd werd.

- 1 Collectie mortieren (vijzels) in houten rekje
- 2 Weegschaal
- 3 Weegschaal in glazen kast
- 4 Apothekerspotten, glas en aardewerk
- 5 Christusbeeld op voet
- 6 Eenvoudig geëmailleerde metalen atelierlamp (begin twintigste eeuw)
- 7 Afsluitbaar kastje met giftige stoffen

Afbeelding 108-109: oude foto's van de apotheek, waarop de apotheekuitrusting zichtbaar is

03.04

INVENTARIS ERFGOEDKENMERKEN EN ERFGOEDELEMENTEN

In dit hoofdstuk wordt er een opsomming gemaakt van de erfgoedkenmerken en -elementen van de kapel en apotheek. Het zijn deze kenmerken en elementen die de basis vormen van de erfgoedwaarde van het geheel. Bij erfgoedkenmerken horen typologie, stijl, cultuur, datering, materiaal, thema of ander kenmerken.³³ Onder erfgoedelementen worden de structurele en visuele componenten verstaan, die de eigenheid van het onroerend erfgoed bepalen en die de waarden vormen die aan de grondslag liggen van een bescherming.³⁴

03.04.01

KAPEL

(1)

ERFGOEDKENMERKEN

- De relatie tussen kapel en gasthuis: het is typisch dat een gasthuis over een eigen kapel beschikte. Deze relatie is nog steeds aan een aantal bouwsporen en erfgoedelementen zichtbaar. De relatie tussen kapel en naastgelegen ruimtes is ook kenmerkend voor het gebouw.
- De religieuze functie van de kapel, die ondanks het verlies van functie als gebedsruimte toch nog herkenbaar is.
- De structuur van de kapel waarin negentiende-eeuwse gevels worden afgewisseld met oudere muurmassieven en vakwerkwallen, die elk een eigen karakter hebben en een belangrijke getuige zijn van de bouwgeschiedenis.
- De barokke vormgeving van de kapel met rococo-stijlkenmerken
- Planvorming: éénbeukige ruimte van vier traveeën met typische vensteropeningen, een tongewelf, een altaar en oksaal
- De dimensionering van de kapel, haar beslotenheid en sereen en religieus karakter zijn ook belangrijke erfgoedkenmerken

(2)

ERFGOEDELEMENTEN

Achttiende-eeuws stucplafond met decoratieve elementen en handgetrokken lijsten, met inbegrip van de stratigrafie

Muren met bouwsporen

Bepoetsing op de muur, met inbegrip van de raamomlijstingen, guirlandes, de stratigrafie en muurschilderingen

³³ Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014

³⁴ Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014

Dicht gemetst raam, muurnis Heilige Joannes Berchmans, met raamomlijsting, voetstuk en schilderij op doek (afbeelding rechts detail onderzijde)

Dicht gemetst raam, muurnis met cartouche zonder opschrift, raamomlijsting in stucwerk

3 glas-in-loodramen (zijde Koning Albertstraat)

Marmeren vloer en trappen voor altaar

Nis voor de Heilige Zalf

Sporen preekstoel: baldakijn en deur

Gezamenlijke zerk van kloosteroversten, overleden tussen 1729 en 1762

Barok altaargeheel met rococo-stijlelementen, wandpanelen en deur naar sacristie, 1780 samen met negentiende-eeuwse aanvullingen (lambrisering en sacristiedeuren)

Marmerimitatieschildering met inbegrip van onderliggende stratigrafie

Altaartafel in witte en zwarte marmer

Zwevende sarcofaag in witte marmer

Marmeren tablet (*rouge Belge royale*)

Eikenhouten koorgestoelte en lessenaar op het oksaal

Oude plankenvloer met hand gesmede spijkers

Stucwerkplafond met handgetrokken lijsten, met inbegrip van de stratigrafie

Negentiende-eeuws orgel, ingewerkt in oudere achttiende-eeuwse houten balustrade

Vakwerkwand achter doksaal en houten trap naar zolder

Verdwenen erfgoedelementen: Deze kunnen op dit moment niet meer volledig geïnventariseerd worden, daar ze allemaal uit het gebouw verwijderd en geveild werden. Soms kan teruggegrepen worden naar de inventaris van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), maar de kapel werd door hen nooit geïnventariseerd of beschreven. De enige aanwijzingen worden momenteel gegeven door een aantal oude foto's.

(1) ERFGOEDKENMERKEN

- De relatie tussen apotheek en gasthuis: het is typisch dat een gasthuis over een eigen apotheek beschikte. Deze relatie is nog steeds aan een aantal bouwsporen en erfgoedelementen zichtbaar. De apotheek beschikt bovendien over zijkamers, die kenmerkend zijn voor een negentiende-eeuwse apotheek.
- De structuur van de apotheek en de zijkamers, waarin negentiende-eeuwse gevels worden afgewisseld met oudere muurmassieven, die elk een eigen karakter hebben en een belangrijke getuige zijn van de bouwgeschiedenis.
- De neoclassicistische vormgeving van de wandmeubilering en de toonbank, met een typische wandverdeling

(2) ERFGOEDELEMENTEN

Zijkamer 1

Geornamenteerde cementtegels met decoratieve patronen en bijhorende fries (+/- 1850)

Wandbepleistering met inbegrip van de stratigrafie, houtimitatie en houten lijst

Apotheek

Plavuizen onder podium en wandmeubilering (1710 en +/- 1850?)

Apotheek

De volledige wandmeubilering en de toonbank met inbegrip van het originele beslag en de stratigrafie. (+/- 1850)

De deuren naar de gang, de zijkamers en de spiltrap, met inbegrip van het originele beslag en de stratigrafie. (+/- 1850)

Kleine erfgoedelementen zoals haakjes, relict
gasverlichting, bevestigingspunt trekkoord
jaloezieën,... (+/- 1850)

Zijkamer 2

Negentiende-eeuwse kachelnis

Lambriseringschildering

Originele verflagen

Opkamer

Wandmeubilering met inbegrip van stratigrafie en het
origineel beslag

Originele plankenvloer

Spiltrap

Wandbeploistering met inbegrip van de stratigrafie en
bouwsporen zoals het dicht gemetste raampje

Gang tussen apotheek en spiltrap

Ingemaakte kast

Doorgeefluikje naar kelder

Wandbepleistering met inbegrip van de stratigrafie

Kelder met negentiende-eeuwse wandmeubilering

De volledige apotheekinrichting:

Mortieren, kastjes, weegschalen, instrumenten,
beelden, potten, flessen enzovoort.

Momenteel uit de apotheek verwijderd (er bestaat
geen inventaris van) (zie hoofdstuk 03.03.06)

03.05 BOUWHISTORISCHE WAARDE INTERIEURELEMENTEN

		BOUWHISTORISCH EVALUATIE													
		DATERING						WAARDE							
		15°	16°	17°	18°	19°	20°	21°	1	2	3				
APOTHEEK															
muren	<i>muren van de opkamer</i>		x	x		x						1			
	<i>muren van zijkamer 1</i>	x		x		x						1			
	<i>muren van zijkamer 2</i>					x						1			
	<i>muren van de spiltrap</i>		x	x								1			
	<i>muren van de apotheek</i>			x		x						1			
wandafwerking	bepoelstering					x						1			
	stratigrafie					x	x					1			
vloeren	<i>vloeren apotheek</i>														
	> in de kern gekleurde agglomeraattegels							x					2		
	> plavuizen onder het podium					x						1			
	> plavuizen onder de wandmeubilering				x							1			
	> houten podium met vinyl bekleding								x					3	
plint	houten plinten					x	x					1			
deuren	<i>deur naar de gang</i>														
	> houten paneel deur					x						1			
	> glasroeden (beglazing werd verwijderd)					x						1			
	> beslag					x	x					1			
	> deurlijsten					x						1			
	<i>deur naar zijkamer 1</i>														
	> houten paneel deur					x						1			
	> glasroeden (beglazing werd verwijderd)					x						1			
	> beslag							x				1			
	> deurlijsten					x						1			
	<i>deur naar gang spiltrap</i>														
	> houten deurtje					x						1			
	> beslag							x					2		
	<i>deur naar spiltrap</i>														
	> houten deurtje					x	x					1			
	> bovenlicht					x	x					1			
	> beslag					x	x					1			
	<i>deur naar zijkamer 2</i>														
	> houten paneel deur					x						1			
	> klink					x						1			
	> slot					x						1			
	> scharnieren							x					2		
	> deurlijsten					x						1			
	> deurstoppen								x					3	
	<i>deur naar opkelder</i>														
> houten paneel deur					x						1				
> slot					x						1				
> scharnieren					x						1				
> deurlijsten					x						1				
wandmeubilering	houten kroonlijst					x						1			
	kasten, lades en leggers					x						1			
	beslag kasten en lades (scharnieren, grepen, sleutelplaatjes, sloten,...)					x	x					1			
	ornamenten					x						1			
	stratigrafie					x	x					1			
	behang en bekleding leggers en lades								x					3	
	<i>glazen deurtjes</i>														
	> schrijnwerk					x						1			
	> glas								x					3	
> beslag (scharnieren, sleutelplaatjes, sloten,...)					x	x					1				

		BOUWHISTORISCH EVALUATIE									
		DATERING							WAARDE		
		15°	16°	17°	18°	19°	20°	21°	1	2	3
balie	kasten, lades en leggers					x			1		
	beslag kasten en lades (scharnieren, grepen, sleutelplaatjes, sloten,...)					x	x		1		
	ornamenten					x			1		
	grepen						x			2	
	tablet (spaanplaat met melamine)						x				3
	stratigrafie					x	x		1		
	behang en bekleding leggers en lades						x				3
	sleutelgaten					x			1		
centrale verwarming	verwarmingsbuizen						x				3
	radiatoren						x				3
kleine erfgoedelementen	haakjes in dagkanten raam (bevestigingspunt trekkoord jaloezieën)					x			1		
	haakjes in muren					x			1		
	relicten gasverlichting					x			1		
	doorgeefluikje naar kelder					x			1		
ZUKAMER 1											
wandafwerking	beploistering met inbegrip van stratigrafie					x	x		1		
muurnis	nis met inbegrip van schildering, lijstwerk en metalen schuif					x			1		
vloer	> in de kern gekleurde agglomeraattegels						x			2	
ZUKAMER 2											
wandafwerking	beploistering met inbegrip van stratigrafie					x			1		
	houten lijst lambrisering					x			1		
	Houtimitatie					x	x		1		
	Plint					x			1		
vloer	Gedecoreerde cementtegels en fries					x			1		
technieken	Radiatorbuizen						x				3
	Radiator						x				3
	Elektriciteitskabels, schakelaars en stopcontacten						x				3
kleine erfgoedelementen	haakjes in dagkanten raam (bevestigingspunt trekkoord jaloezieën)					x			1		
SPILTRAP											
Trap	Houten trap met ronde trappaal					x			1		
KELDER											
Wandmeubilering	Houten leggers en kastjes					x				2	
	Baren aan plafond					x				2	
Muur	Doorgeefgat naar hal spiltrap					x			1		

		BOUWHISTORISCH EVALUATIE							WAARDE		
		DATERING							1	2	3
		15°	16°	17°	18°	19°	20°	21°			
KAPEL											
Plafond	<i>Stucwerk</i>										
	> gewelf (incl. ornamenten en lijstwerk)				x				1		
	> onderzijde dokaal (incl. ornamenten en lijstwerk)				x				1		
	> plafond oksaal (incl. ornamenten en lijstwerk)				x				1		
	<i>Houten constructie tongewelf</i>				x				1		
	<i>Houten draagconstructie vloer oksaal</i>	x	x						1		
vloer	Zwart-wit marmeren vloer				x				1		
vakwerkwand	wand tussen oksaal en achterliggende ruimte	x							1		
trap oksaal	<i>trap naar de zolder</i>										
	> bovenste deel steektrap	x							1		
	> trappaal (van vroegere spiltrap)	x							1		
	> onderste deel steektrap			x					1		
glas-in-loodramen	drie ramen in de voorgevel				x				1		
grafzerk	gezamenlijke zerk kloosterooversten				x				1		
schrijnwerk	altaar				x				1		
	koorgestoelte (1780 of ouder)	x	x	x	x				1		
	baldakijn					x			1		
	deur naar preekstoel (1780 of ouder)				x				1		
	muurnis voor Heilige Zalf								1		
	dicht gemetst zalvingsvenster						x		1		
	balustrade oksaal				x	x			1		
	houtimitatie balustrade						x		2		
dicht gemetste ramen	muurnis Heilige J. Berchmans (links) en muurnis rechts	x			x				1		
	omlijsting rond dicht gemetste ramen				x				1		
	cartouche					x			1		
	sokkel					x	x		1		
	schilderij op doek uit linkse muurnis (datering achterhalen door restauratie)								1		
dubbele deur	dubbele deur naar gang						x		1		
	> deurbladen						x		1		
	> deuromlijsting						x		1		
	> deuropening						x		1		
	> houtimitatieschildering						x		1		
orgel	(moet door specialist onderzocht worden)						?	?	?		
technieken	radiatoren						x			3	
	verwarmingsbuizen						x			3	
	lichtschakelaars						x			3	
	elektriciteitskabels						x			3	
	verlichtingsarmaturen en TL						x			3	
tablet	tablet tegen buitengevel in marmer rouge belge royale				?	?			1		
trekkers	metalen trekkers (geplaatst na slopen steunberen)						x		2		
GANG TUSSEN KAPEL EN APOTHEEK											
plafond	gewelfjes met stuc			x					1		
deur	deurwaaier						x		1		
vloer	gekleurde agglomeraattegels						x		2		
wanden	recentere bepleistering						x			3	
	recentere lambrisering						x			3	
technieken	verwarmingsbuizen en elektriciteitskabels						x			3	

HOOFDSTUK 04 ERFGOEDWAARDEN

In dit hoofdstuk worden de kapel en apotheek getoetst aan verschillende erfgoedwaardes. Vanuit deze waardes zullen in hoofdstuk 5 beheerdoelstellingen geformuleerd worden, die dienen om het erfgoed te onderhouden en beschermen voor de toekomst. Onder erfgoedwaarden worden de *archeologische, architecturale, artistieke, culturele, esthetische, historische, industrieel-archeologische, sociale, stedenbouwkundige, volkskundige of wetenschappelijke waarde* verstaan, waaraan onroerende goederen hun huidige en toekomstige maatschappelijke betekenis ontlene³⁵. De erfgoedwaarden worden aangevuld met vergelijkende criteria. Deze criteria versterken de waarden toegekend op basis van de erfgoedwaarden en komen tot stand door vergelijking met andere gelijkaardige interieurs of met een 'ideale' toestand. Hierbij horen de *authenticiteit, gaafheid, contextwaarde, leesbaarheid, representativiteit en tenslotte zeldzaamheid*. De waarde van de kapel en apotheek is niet enkelvoudig, maar is een gelaagd begrip. De verschillende waarden worden hieronder toegelicht en vervolgens schematisch weergegeven. Op een schaal van 1 tot en met 5 wordt aangegeven of er in mindere of in meerdere mate aan het criterium wordt voldaan. Cijfer 1 representeert een mindere waarde, cijfer 5 een hoge waarde.

De totale waarde van de kapel of apotheek kan niet door een eenvoudige rekensom worden bepaald. Bepaalde waarden kunnen bijvoorbeeld zwaarder doorwegen dan andere. De schema's hebben niet tot doel de kapel en apotheek een waardecijfer te geven, maar om een globaal beeld weer te geven van hun erfwaarde. Bovendien tonen ze aan op welke vlakken de interieurs aan waarde verliezen en waar er tijdens de restauratie een herwaardering nodig is.

---

³⁵ Decreet van 3 maart 1976 tot de bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten

04.01 ERFGOEDWAARDEN KAPEL

(1) Erfgoedwaarden uit het beschermingsbesluit

Historische waarde van de kapel met inbegrip van de cultuurgoederen:

De kapel was vanaf de stichting van het gasthuis in 1250 steeds een onderdeel van het gasthuiscomplex. Ze werd gedurende de eeuwen telkens verbouwd en aangepast en werd sterk herbouwd in 1780. De kapel bleef steeds een vast gegeven binnen de site en is daarom van groot belang binnen de historische ontwikkeling van het gasthuiscomplex. Ze was sterk verbonden met het vroegere gebruik van het gasthuis en is hier nog steeds getuige van.

Artistieke waarde van de kapel met inbegrip van de cultuurgoederen:

De artistieke waarde van de kapel wordt vooral bepaald door de bijzondere interieurelementen zoals het stucwerk, die getuigen van een groot vakmanschap. De kapel is van belang wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp, de ornamentiek en de samenhang binnen de interieurafwerking.

Een **overzicht** van de **erfgoedwaarden** en **waardecriteria** van de kapel leidt tot onderstaand schema. Het is duidelijk dat de kapel in grote lijnen een zeer grote erfgoedwaarde heeft en dat ze vooral aan waarde verliest op vlak van gaafheid en leesbaarheid.

		1	2	3	4	5	
PRIMAIRE CRITERIA	Historische waarde	Van belang binnen de historische ontwikkeling van de gasthuissite?				x	
		Getuige van de verbondenheid met het historisch gebruik van het gasthuis?			x		
		Is de kapel een belangrijke historische drager van het gasthuiscomplex?					x
	Architectuurhistorische waarde	Belang van de kapel voor de geschiedenis van de architectuur?				x	
		Is de kapel een weerspiegeling van de periode waarin ze werd gebouwd?					x
		Typerende materialen en vormtaal?					x
	Artistieke waarde	Bijzondere interieurelementen die getuigen van vakmanschap?					x
		Belang van de kapel wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp?					x
		Belang van de kapel wegens de ornamentiek of de samenhang binnen de interieurafwerking?				x	
	Sociaal-culturele waarde	Getuige van de werking van een gasthuis?				x	
Belang van de kapel voor de plaatselijke bevolking?				x			
Archeologische waarde	Behoud van bouwsporen in de architectuur en ondergrond?					x	
VERGELIJENDE CRITERIA	Authenticiteit	Verkeert de kapel in originele staat? Werden elementen vervangen?				x	
	Gaafheid	Werden recente onwaardevolle aanpassingen gedaan aan de kapel?				x	
		Werden ornamenten en andere elementen behouden?				x	
		Werden cultuurgoederen op hun oorspronkelijk plaats behouden?	x				
		Werden cultuurgoederen in het gebouw zelf behouden?	x				
	Contextwaarde	Maakt de kapel deel uit van een architecturaal geheel?					x
		Is de originele context van de kapel nog leesbaar?				x	
	Leesbaarheid & belevingswaarde	Werd de originele functie van de kapel behouden of is deze nog een visuele herinnering van het historisch gebruik van de ruimte?		x			
		Heeft de kapel een grote belevingswaarde?				x	
	Representativiteit	Is de kapel representatief voor de periode waarin ze werd gebouwd?					x
Is de kapel representatief voor haar historische gebruik binnen het gasthuiscomplex?					x		
Zeldzaamheid	Is de kapel uniek qua ouderdom?				x		
	Is de kapel uniek qua vorm? (vormgeving, ornamenten)				x		

04.02 ERFGOEDWAARDEN APOTHEEK

(1) Erfgoedwaarden uit het beschermingsbesluit

Historische waarde van de apotheek met inbegrip van de cultuuroederen

De apotheek werd opgericht in 1710 en is hiermee één van de oudste delen van het gasthuis. Bovendien is deze apotheek één van de oudste apotheken die in België bewaard bleven en heeft ze een gaaf bewaard historisch interieur. De apotheek is sterk verbonden met het vroegere gebruik van het gasthuis en is hier nog steeds getuige van.

Artistieke waarde van de apotheek met inbegrip van de cultuuroederen

De apotheek heeft een bijzonder gaaf bewaard interieur in neoclassicistische stijl, dat getuige is van vakmanschap en van belang is wegens hoogwaardige esthetische kwaliteiten.

Een **overzicht** van de **erfgoedwaarden** en **waardecriteria** van de apotheek leidt tot onderstaand schema. Het is duidelijk dat de apotheek in grote lijnen een zeer grote erfgoedwaarde heeft en dat ze vooral aan waarde verliest op vlak van gaafheid, leesbaarheid en belevingswaarde. Ook is er een verbetering mogelijk van de wetenschappelijke waarde.

		1	2	3	4	5
PRIMAIRE CRITERIA	Historische waarde	Van belang binnen de historische ontwikkeling van de gasthuissite?				x
		Getuige van de verbondenheid met het gebruik van het gasthuis?			x	
	Architectuurhistorische waarde	Is de apotheek een belangrijke historische drager van het gasthuiscomplex?				x
		Belang van de apotheek voor de geschiedenis van de architectuur?			x	
		Is de apotheek een weerspiegeling van de periode waarin ze werd gebouwd?				x
	Artistieke waarde	Typerende materialen en vormentaal?				x
		Bijzondere interieurelementen die getuigen van vakmanschap?				x
		Belang van de apotheek wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp?			x	
	Sociaal-culturele waarde	Belang van de apotheek wegens de ornamentiek of de samenhang binnen de interieurafwerking?				x
		Getuige van de werking van een gasthuis?			x	
Wetenschappelijk waarde	Belang van de apotheek voor de plaatselijke bevolking?			x		
VERGELIJKENDE CRITERIA	Authenticiteit	Getuige van de werking van een historische apotheek?		x		
		Verkeert de apotheek in originele staat? Werden elementen vervangen?			x	
	Gaafheid	Werden aanpassingen gedaan aan de apotheek?				x
		Werden ornamenten en andere elementen behouden?			x	
		Werden cultuuroederen op hun oorspronkelijk plaats behouden?	x			
		Werden cultuuroederen in het gebouw zelf behouden?	x			
	Contextwaarde	Maaft de apotheek deel uit van een architecturaal geheel?				x
		Is de originele context van de apotheek nog leesbaar?			x	
	Leesbaarheid & belevingswaarde	Werd de originele functie van de apotheek behouden of is deze nog een visuele herinnering van het historisch gebruik van de ruimte?			x	
		Heeft de apotheek een grote belevingswaarde?			x	
	Representativiteit	Is de apotheek representatief voor de periode waarin ze werd gebouwd?				x
		Is de apotheek representatief voor haar historische gebruik binnen het gasthuiscomplex?				x
	Zeldzaamheid	Is de apotheek uniek qua ouderdom?				x
Is de apotheek uniek qua vorm? (vormgeving, ornamenten)					x	

05.01 INLEIDING

Normaal gezien moet een beheersplan steeds voor het gehele complex worden opgesteld, ook bij het gasthuis zou dit een ideale situatie zijn. Helaas is het complex in het verleden versnipperd geraakt tussen verschillende gebruikers. Er werd een geheel historisch- en herbestemmingsonderzoek uitgevoerd voor het complex, waarna het volledige exterieur en interieur tussen 2004 en 2011 werden gerestaureerd. Tijdens deze restauratie was er geen budget om de kapel en apotheek te restaureren, dus deze blijven tot op vandaag in vervallen toestand bewaard. Hoewel de kapel en apotheek in de negentiende eeuw onder hetzelfde dak werden gebracht zijn ze toch op zichzelfstaande gehelen binnen de grote site van het Sint-Elisabethgasthuis. Ze worden ook expliciet apart vermeld in het beschermingsbesluit. Daarom wordt in volgend hoofdstuk een aparte visie voor deze twee op zichzelfstaande gehelen gemaakt.³⁶

05.02 VISIE OP DE HERBESTEMMING VAN DE KAPEL EN APOTHEEK

Er zal aan aanvraag ingediend worden om de kapel en apotheek te laten erkennen als **open erfgoed**, de kapel en apotheek zullen op regelmatige basis voor publiek worden opengesteld. Deze openstelling heeft tot doel het semipublieke karakter van het erfgoed te herstellen en tegelijk het historische karakter en de erfgoedwaarden van het gebouw in de kijker te plaatsen. Bezoekers van de apotheek en kapel zullen de geschiedenis en betekenis van dit erfgoed kunnen beleven.

De kapel en apotheek zullen permanent toegankelijk zijn en zullen tegelijk sterk in relatie staan met de reeds gerestaureerde en herbestemde van het gasthuiscomplex. De **toeristische dienst van de stad Diest** werd in voorbije restauratiefase ondergebracht in vleugel E van het gebouw (met inbegrip van de voormalige sacristie, verbonden met de kapel). Hierdoor zullen de kapel en de apotheek ontsloten kunnen worden en past de nieuwe bestemming goed bij de reeds herbestemde delen van het complex.

Omdat de apotheek de tweede oudste zou zijn van Vlaanderen, kan een **museale invulling** ervan gepast zijn. Een gelijkaardige herbestemming kreeg de oudste apotheek van Vlaanderen, de apotheek van Maaseik, die werd ingericht als apotheekmuseum. De apotheek in Diest is een waardevol historisch onderdeel van het gasthuis, dat als toeristische bestemming kan fungeren en op deze manier kan bijdragen aan de passage door de Koning Albertstraat. De kapel is als oudste kern van het gasthuis (en één van de oudste gebouwen van de stad Diest) een ideale locatie om de boeiende bouwgeschiedenis van het hospitaalcomplex toe te lichten. Een **permanente expositie** kan bovendien informatie verschaffen over de werking van het gasthuis en draagt zo bij aan een bekendheid en heropwaardering bij het breed publiek.

Het beheersplan houdt rekening met de toekomstige bestemming als bezoekerscentrum en museum. Deze vereist een aangepaste set van richtlijnen en maatregelen die uitgewerkt zullen worden. De toegankelijkheid en publieksgerichte werking zijn bijvoorbeeld aspecten waar rekening mee gehouden moet worden. Specifieke aandacht zal ook worden besteed aan het beheer van het de apotheekinrichting, het orgel en het altaar, die elk een belangrijk deel van het interieur vormen.

De interieurs van zowel de kapel als de apotheek verkeren momenteel in een slechte staat ten gevolge van schade die reeds werd aangericht vóór de restauratiewerken aan het exterieur van het gebouw. Een verbetering en herstelling van de waarden wordt door de verdere **interieurrestauratie** gerealiseerd. Daarnaast is het ook belangrijk om met de Regie duidelijke afspraken te maken met betrekking tot het **onderhoud** van de buitenschil omdat dit, zoals in het verleden is gebleken, een cruciale impact kan hebben op het interieur. Er zou met andere woorden moeten onderzocht worden of het regulier nazicht van de daken en gevels ook kan opgenomen worden in het beheersplan waarbij de weerkerende onderhoudswerken zouden kunnen worden aangevraagd door de stad Diest, ook al beperkt de erfpacht zich tot het interieur.

In tussentijd moest door de Regie met een spoedprocedure een huiszwam aantasting van het achttiende-eeuwse gewelf in de kapel gesaneerd worden. Een deel van het waardevol stucwerk bleek onherroepelijk aangetast en moest noodgedwongen verwijderd worden.

---

³⁶ <https://www.onroenderfgoed.be/nl/beheer/beheersplannen>, geraadpleegd op 2 november 2015

Afbeelding 1: foto van de balie Dienst Toerisme, nieuwe bestemming (in de vroegere sacristie, rechts toegangsdeur naar kapel)

Afbeelding 2: foto van de balie Dienst Toerisme (aanbod streekproducten)

05.03 BEHEERSDOELSTELLINGEN

05.03.01 BEHOUD VAN HET ARCHEOLOGISCH MATERIAAL

Het gasthuis is een zeer oude site en is gelegen in de oudste kern van de stad Diest. Bovendien is de gehele site opgenomen in een archeologische zone, dit is een zone waar op basis van waarnemingen en wetenschappelijke argumenten onderbouwd kan worden dat ze met hoge waarschijnlijkheid archeologische waarde heeft.³⁷ Het is dus steeds aangewezen om bij toekomstige ingrepen rekening te houden met een kans op archeologisch onderzoek van de bodem en respect te tonen voor de bouwsporen die zowel in het gebouw als onder de grond bewaard bleven.

05.03.02 BEHOUD VAN HET BOUWKUNDIGE GEHEEL

Hoewel de kapel en apotheek waardevolle monumenten op zich zijn, wordt een deel van hun waarde toch bepaald door de samenhang en relatie met de overige bouwonderdelen van het Sint-Elisabethgasthuis. Het organisch gegroeid geheel van het gasthuis is iets dat tijdens de restauratie en het beheer van de kapel en apotheek steeds gerespecteerd zal moeten worden.

05.03.03 BEHOUD VAN EIGEN SFEER

Zowel de kapel als de apotheek hebben elk hun eigen intrinsieke sfeer en zullen niet zomaar in elke functie herbestemd kunnen worden. Bovendien moet de nieuwe bestemming ook aanleunen bij de sfeer van het gasthuis. Puur commerciële invullingen moeten geweerd worden. Bij voorkeur kiest men dus voor een gemeenschaps- of culturele functie. Het semipublieke karakter van de apotheek wordt na de restauratie best hersteld.

05.03.04 VERBETEREN ERFGOEDWAARDE

(zie schema's hoofdstuk 04.01 en 04.02)

Ontsluiten van de kapel en apotheek: dit betekent dat de kapel en apotheek toegankelijk en publiek worden gemaakt. Op deze manier zal het maatschappelijk draagvlak versterkt worden, want onbekend is onbemind. Men kan dit doen door permanente of tijdelijke exposities, of door het organiseren van (geleide) bezoeken. Ook indirecte ontsluiting, zoals bijvoorbeeld het uitbrengen van publicaties, is hierbij erg belangrijk. Denk hierbij vooral aan verder onderzoek naar de inrichting en cultuurgoederen van de apotheek en kapel.

Verbeteren toegankelijkheid van de kapel en apotheek: behalve het ontsluiten van het complex zullen er ook maatregelen getroffen moeten worden om het geheel fysiek toegankelijk te maken voor het publiek.

05.03.05 HERSTELLEN ERFGOEDWAARDE

(zie schema's hoofdstuk 04.01 en 04.02)

Aan de hand van de waardeschema's opgesteld in vorig hoofdstuk is het duidelijk in welke categorieën de kapel en apotheek aan waarde verliezen. Het is vooral door de knelpunten in deze categorieën te herstellen dat de erfgoedwaarde van het geheel wordt hersteld.

Terugbrengen semipublieke functie voor apotheek: Belangrijk voor het herstellen van de erfgoedwaarde is het ontsluiten van de apotheek zodat deze haar semipublieke functie terugkrijgt. Het semipublieke karakter van de apotheek zorgde in het verleden voor een sociaal-culturele waarde, die door de sluiting voor een groot deel verloren ging.

Door de restauratie van het volledige interieur van kapel en apotheek zal de gaafheid van het interieur terug hersteld worden. Belangrijk hiervoor is ook de herintegratie van de cultuurgoederen waarvoor tevens een beheersplan voor moet worden

---

³⁷ Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014

opgesteld. Het kerkmeubilair, de beelden en de schilderijen en het orgel hebben een historische en kunsthistorische waarde. De cultuurgooederen uit de apotheek hebben bijkomend een grote wetenschappelijke waarde. Deze waarden werden echter voor een deel teniet gedaan door de verwijdering van de cultuurgooederen uit hun oorspronkelijke context. Tegelijk vermindert ook de waarde van het interieur. De wisselwerking tussen de kunstobjecten en hun oorspronkelijke omgeving is heel belangrijk voor de appreciatie van beiden. Vermoedelijk werden de objecten verwijderd uit de kapel en apotheek om ze te beschermen tegen het verval van de ruimtes. Bijkomend kan vermoed worden dat de staat van de objecten niet zo best is en ze een restauratie zullen moeten ondergaan. Zo werd bijvoorbeeld een raamnis van de kapel voorzien van een schilderij op doek, dat later een aantal keer werd overschilderd. Het schilderij werd later verwijderd en zal voor terugplaatsing gerestaureerd moeten worden, waarbij deze lagen door een gespecialiseerde restaurator verwijderd moeten worden.

De cultuurgooederen en de volledige apotheekinrichting zijn onlosmakelijk met het gebouw verbonden. Het zou een ideale situatie zijn als de objecten terug worden geplaatst. Hierdoor zorgt men ervoor dat alle objecten terug samenkomen en niet versnipperd raken. Helaas is een deel van de collectie reeds verspreid geraakt door de veiling van verschillende objecten.

Een herstel van de leesbaarheid en belevingswaarde van de kapel en apotheek kan bereikt worden door twee ingrepen. Eerst en vooral moet de visuele herinnering aan het historische gebruik van de kapel en apotheek versterkt worden. Dit wordt vooral bereikt door het terugplaatsen en ontsluiten van de cultuurgooederen. Verder wordt de belevingswaarde sterk vergroot door de restauratie van het interieur, waarbij storende elementen zoals elektriciteitskabels, ongepast verlichting, moderne technieken die te zichtbaar zijn, modern meubilair dat niet in het geheel past, ingeklopte nageltjes en dergelijke zaken, verwijderd worden. Bovendien moeten moderne technieken op een subtiele manier worden geïntegreerd, waarbij er veel aandacht moet worden geschonken aan de omkeerbaarheid van de ingrepen.

Afbeelding 3: voorbeeld storende elementen: foto van het oksaal met aanduiding van elementen die de belevingswaarde verstoren

In de apotheek kan de wetenschappelijke waarde versterkt worden als er verder onderzoek wordt uitgevoerd naar de inrichting en cultuurgooederen, zoals instrumenten, apothekersmaterialen, weegschalen, potten, flessen enzovoort. Door deze materialen terug in hun oorspronkelijke omgeving te plaatsen worden ze bovendien naar het publiek toe omsloten en krijgt de wandmeubilering terug een betekenis.

05.03.06

VOORZIEN VAN REGELMATIG EN AANGEPAST ONDERHOUD EN TOEZICHT

Een verbetering en herstelling van de waarden moet door de interieurrestauratie gerealiseerd worden. Hierbij is het belangrijk om met de Regie duidelijke afspraken te maken met betrekking tot het onderhoud van de buitenschil omdat dit, zoals in het verleden is gebleken, een cruciale impact kan hebben op het interieur. Er zou met andere woorden moeten onderzocht worden of het regulier nazicht van de daken en gevels ook kan opgenomen worden in het beheersplan waarbij de weerkerende onderhoudswerken zouden kunnen worden aangevraagd door de stad Diest, ook al beperkt de erfpacht zich tot het interieur. De museale invulling van de apotheek en kapel vraagt regelmatig onderhoud door de stad Diest. Bovendien zal er toezicht moeten gehouden worden op de cultuurgoederen en het interieur. Het openstellen voor het publiek is belangrijk voor de continuïteit van het complex, maar dit mag de staat van het interieur niet in het gedrang brengen. Er zal toezicht gehouden moeten worden op de interieurs en er zal op regelmatige basis een evaluatie moeten worden gemaakt van het gebruik en bijvoorbeeld slijtages, beschadigingen enzovoort.

06.01 ONTWERPMAATREGELEN: CIRCULATIE EN ZICHTEN

06.01.01 INVULLING VAN BESTAANDE LOKALEN

APOTHEEK

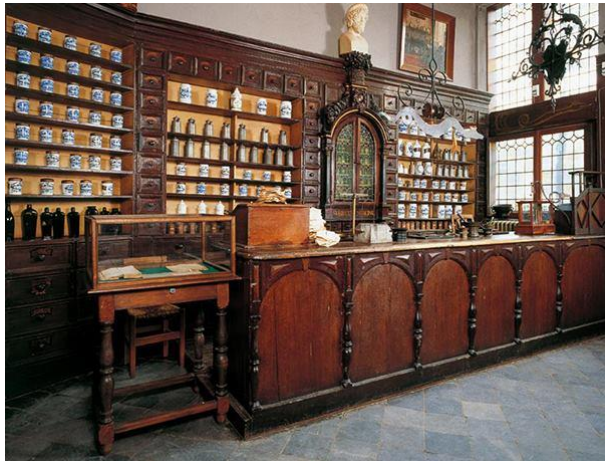
De meeste historische apotheken die vandaag bewaard bleven blijven nog steeds in gebruik. (afbeelding 2-5) Er zijn ook voorbeelden te vinden van apotheken die ingenomen werden bij een private woning of nog steeds wachten op een nieuwe bestemming. In principe zou het mogelijk zijn de apotheek terug als zijnde te gebruiken, maar dit zou niet echt functioneel zijn. Bovendien is een museale invulling beter voor de conservatie van het interieur. Een belangrijk voorbeeld voor de herbestemming van deze apotheek is de apotheek in Maaseik, die herbestemd werd als apotheekmuseum.

De apotheek van het gasthuis wordt best als *curiosum* gehandhaafd en wordt op die manier in het toeristisch parcours van de stad Diest opgenomen. In combinatie met de infobalie en de kantoren van de dienst toerisme kan het probleem van permanentie qua controle opgelost worden. De zijkamers, opkamer en kelder kunnen ingericht worden als didactische ruimte, waar bijvoorbeeld een reconstructie wordt gemaakt van een werkbank met apothekersinstrumenten.

Afbeelding 2-5: Apotheken die nog in gebruik zijn: v.l.n.r. Sint-Joost-ten-Node (1880), Aalst (1900), Brugge (1901), Antwerpen (1902)

De oudste apotheek van ons land bevindt zich in Maaseik. Het interieur dateert van 1704. Tot 1964 was deze apotheek in gebruik en na een grondige restauratie werd het Apotheekmuseum hier ondergebracht. (afbeelding 6) Van alle andere oude apotheken waarvan het interieur bewaard bleef, is de inrichting van de gasthuisapotheek van Diest één van de oudste. Niet alleen oude apotheken hebben een enorme aantrekking bij toeristen, maar over het algemeen worden authentieke winkeltjes met originele interieurs in alle reisgidsen aangeprezen. Apotheek Dryepontd te Brugge is hier getuige van. Deze apotheek met authentiek interieur uit 1901 wordt druk bezocht door toeristen, maar ook door apothekers over de hele wereld. Zijn gastenboek werd momenteel al door apothekers uit 90 verschillende landen getekend.³⁸ (afbeelding 4) Ook een getuigenis van Josette Armand beaamt de populariteit van een historisch interieur. Ze was jarenlang eigenares van drogisterij De Walvis Sint-Niklaas, met een origineel interieur uit 1919. 'Negen jaar geleden ben ik ermee gestopt, ik was toen al in de tachtig. Ik vind het fijn dat de winkel nog een stuk van mijn dagelijks leven is. Veel mensen komen me zeggen dat hij nooit zou mogen verdwijnen. Zelf zou ik ook het liefst zien dat de winkel blijft bestaan. Dat de belangstelling groot is, merk ik elke dag. Meer dan eens staat hier een groep toeristen voor de deur en mijn poetsvrouw heeft behoorlijk wat werk om de ruit van de winkel deur proper te houden, altijd staat er wel een afdruk van een nieuwsgierige neus op.'³⁹

Afbeelding 6 (boven): Apotheekmuseum te Maaseik
 Afbeelding 7 (onder): Drogisterij De Walvis te Sint-Niklaas

KAPEL

De kapel wordt ingericht als regionaal belevingscentrum Hageland, waar toeristen diverse aspecten van het Hageland kunnen beleven. Belangrijk voor de nieuwe functie is dat ze aanleunt bij de sfeer van de kapel.

OKSAAL

Het gestoelte wordt behouden, terwijl de ruimte wordt ingericht als vergaderruimte of polyvalente ruimte. In de centrale zone kan een ruime vergadertafel geplaatst worden. De ruimte achter het oksaal kan ingericht worden als bureau waarbij toiletten en een kleine keuken worden voorzien. Het is niet aangewezen om de ruimte van het oksaal te betrekken bij het publiek deel, gezien de circulatie door het nevenliggend bureel zou moeten plaatsvinden. Er is nog een deel zolder, tevens bereikbaar via de nieuwe trap. Gezien dit niveau zich op halve hoogte in de dakkap bevindt is deze ruimte eerder beperkt qua gebruik.

06.01.02 PROBLEEMPUNTEN

Er is geen sanitair voorzien in dit deel. Gebruik van het sanitair in het nevenliggend vredegerrecht is uitgesloten gezien de vooropgestelde afspraken met de Regie op dit punt.

³⁸ http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20150729_01796732,

³⁹ K. Ennekens, *Goed bewaarde winkelinterieurs*, Antwerpen, 2015, pp. 49-50

De nieuwe noodtrap, zoals momenteel voorzien in de aanbestedingsplannen, geeft de mogelijkheid om een vluchtweg te voorzien ter compensatie van de bestaande spiltrap die om brandtechnische én praktische redenen (beperkte doorgang) niet bruikbaar is. Deze trap is echter niet bereikbaar via het gelijkvloerse deel: hij geeft uit in de gang van het vrederecht.

Er is geen stookplaats. Het is niet de bedoeling om de technische installatie voorzien in het deel van de Regie te gebruiken.

06.01.03 VOORSTELLEN EN SUGGESTIES

Sanitair

Er is reeds een mindervalidentoilet aanwezig ter hoogte van de toeristische balie. Dit kan door bezoekers van de kapel en apotheek gebruikt worden mits de verbindingsgang gedeeltelijk wordt opengesteld. Er zullen bovendien toiletten worden voorzien in lokaal 1.A.5 die gebruikt kunnen worden door de gebruikers van de polyvalente ruimtes.

Zolder

De zolderruimte zou bij voorkeur als zolderkap moeten gehandhaafd blijven zoals in de rest van het complex, dit wil zeggen niet in te richten als bruikbaar lokaal omdat dit afwerking van de dakvlakken en verzwaring van de vloerstructuren tot gevolg heeft. Het lokaal is via de traphal wél op een veilige wijze bereikbaar en toegankelijk voor rondleidingen met publiek. Een stookplaats kan op zolder worden ingericht.

Kelder

Het is aangewezen de kelder te betrekken bij de museale inrichting van de apotheek want deze vormt samen met het opkamertje één onverbrekelijk geheel met de rest van de apotheek. Door het permanent openzetten van de trap tussen zijkamer 2 en opkamer kunnen bezoekers de kelder zien.

Verbindingsgang

Er een aantal bouwkundige elementen die om kunsthistorische redenen niet zonder meer kunnen gesupprimeerd worden. Denk hierbij aan de binnenveners, het doorgeefluikje in de kapel, de monumentalen deuren, enzovoort. Bouwsporen moeten bewaard blijven en de verbindingselementen tussen de kapel, de apotheek en de rest van het gebouw moeten gerespecteerd worden. De visuele verbindingen moeten behouden blijven om de kapel als historische kern van het gasthuis niet compleet en structureel te isoleren.

Er zullen met brandwerende beglazingen en deuren moeten voorzien worden, naast de te bewaren onderdelen, die de huidige opsplitsing van het gebouw concretiseren zonder de historische samenhang uit het oog te verliezen. Deze deuren, die bij normaal gebruik gesloten blijven, kunnen op bijzondere gelegenheden (Open Monumentendag e.a.) occasioneel en mits de nodige onderlinge afspraken open gesteld worden.

06.02

BEHOUDS- EN VERBETERINGSMAATREGELEN

06.02.01

DIAGNOSENOTA

Wanden					
Gemeste muren	scheuren	kapel	muur achter altaar	onvoldoende gefundeerd / differentiële zetting ivt gevel	
			muur tov gang inkom	onvoldoende gefundeerd	
				differentiële zetting ivt gevel	
			achtergevel / hoek	onvoldoende gefundeerd	
		apotheek	achtergevel / boven deur	concentratie puntlast op hoek / latei was aangetast (ondertussen vervangen)	
			zijmuur spijtrap tov zijkamer	onvoldoende gefundeerd	
				differentiële zetting	
	opstijgend vocht		alle tussenmuren		
	huiszwam	kapel	(buitengevels zijn al geïnjecteerd)		
			achtergevel	zal tussentijds worden behandeld samen met verwijderen huiszwam door regie	
Vakwerkwand	houtrot	kapel	achtermuur tusson oksaal	aantasting door grote klopkever	
Muurbepkeistering	ontbrekend	kapel	buitenmuren oksaal en +1	deels verrot door vochtinfiltratie, reeds verwijderd in vorige fase	
			nissen achtergevel	metselwerk werd in vorige fase integraal vervangen	
			dagkanten glas-in-lood	vochtschade,	
			achtermuur oksaal	zwaar beschadigd / werd reeds verwijderd in vorige fase	
		apotheek		op plaats van in vorige fase herstelde ramen,lateien en balkkoppen	
	scheuren		idem scheuren in metselwerk		
	loszittende	kapel	voorgevel, 1ste travee / horizontaal	bouwnaad?	
			muur achter altaar	bovenste deel: overgang metselwerk naar bepleistering op uitvulling met latwerk	
	zoutuitbloeiingen	kapel	voorgevel	tgw vroegere vochtinfiltratie door lekke goot.	
Vloeren					
Moerbalken	grote doorbuiging uitwiegopeningen	systematisch		onaangepast draagvermogen	
Kinderkepers	ontbrekend tgw houtrot	kapel	berging straatzijde	vroegere vochtinfiltraties	
			oksaal / aan dakkapellen	vroegere vochtinfiltraties	
			apotheek	vieringzolder / aan dakkapellen	vroegere vochtinfiltraties
				zolder : boven opkamer	vroegere vochtinfiltraties
				opkamer	vroegere vochtinfiltraties
	grote doorbuiging	systematisch	lokaal achter altaar	onaangepast draagvermogen	
			oksaal		
Beplanking	ontbrekend	kapel	berging straatzijde	vroegere vochtinfiltraties	
			oksaal / aan dakkapellen	vroegere vochtinfiltraties	
			apotheek	vieringzolder / aan dakkapellen	vroegere vochtinfiltraties
				boven opkamer	vroegere vochtinfiltraties
				vieringzolder / aan dakkapellen	vroegere vochtinfiltraties
	aangetast en vervuild	systematisch		insectenvraat	
Bevloering natuursteen	ontbrekend	kapel	diverse lacunes		
	loszittend	kapel	systematisch		
	vervuiling	kapel	systematisch		
	verkleuringen in marmer	kapel		opstijgend vocht	
Bevloering cementtegels	vervuiling	apotheek	zijkamer 2	gekleurde cementtegels met tekening en fries	
			winkelruimte	gevlamde cementtegels, drie kleuren	
			zijkamer 1	gevlamde cementtegels, drie kleuren	
Plafonds					
Bepkeistering op latwerk incl stucwerk	ontbrekend	kapel	ter hoogte van kroonlijst voorgevel	vroegere vochtinfiltraties	
			ter hoogte van kroonlijst voorgevel	vroegere vochtinfiltraties en huiszwam	
			oksaal / dakvlakken & dakkapel	vroegere vochtinfiltraties	
			apotheek	ter hoogte van balkkoppen	tgw nazicht en herstel balkkoppen
				opkamer	
				kleine berging	
				onderzijde spijtrap	
	loszittende pleister	kapel	zijanten, randen van lacunes		
	barsten en scheuren	kapel	verspreid		
			oksaal	verspreid	
		apotheek	achterkamer		
aanstasting door huiszwam	kapel	achtergevel			
Dragestructuur	lacunes	kapel	ter hoogte van kroonlijsten	weggerotte kepervoeten	
	aanstasting door huiszwam	kapel	ter hoogte van kroonlijsten		
	insectenvraat	kapel	ter hoogte van kroonlijsten		

Trappen				
	uitliegopeningen houtworm	spiltrap		
	beschadigingen & bewuiling	spiltrap		
		zoldertrap		
Binnendeuren				
	ontbrekend	kapel	deur naar gang	
		kapel	deur naar lifthal	
		kapel	deur in achtergevel	
		kapel	deur in lokaal achter altaar	
		kapel	oksaal	
		apotheek	deur naar spiltrap op +1	
	beschadigd	apotheek	kelder > 2de kelder	
			deur naar zijkamer 1	glas gebroken
				ontbrekende deurgreep
			deur naar gang	ontbrekende deurgreep
Binnenramen				
	ontbrekend	apotheek	opkamer en kleine berging	
	beschadigd	kapel	doorgeefraam	glas en glasroeden beschadigd
	ontbrekende raamtablet	apotheek	systematisch	
Wandafwerking				
Verflagen				
	loskomend	kapel	systematisch	
		apotheek	opkamer, kleine berging	
Meubilair				
	ontbrekende delen	kapel	altaar	groot deel van tabernakel en altaarkruis
			altaar	heiligenbeeld
			altaar	altaarstuk
			preekstoel	volledig verdwenen, met uitzondering van baldakijn
			lambrisering en binnendeur	guirlande motieven
			lambrisering en binnendeur	twee heiligenbeelden
			orgel	ontbrekend pijpwerk
		apotheek	regulae kroonlijst	onderdelen tandlijst
			invulling schuiven	
			ornamenten op schuiven en kastdeuren	
			knoppen op schuiven en kastdeuren	
			ornamenten op toonbank	
			beslag kastdeuren	
	beschadigde delen	kapel	preekstoel	
			altaar	tabernakel en tablet
		oksaal	koorgestoelte	
			orgel	beschadigingen hout en pijpwerk
		apotheek	kasten in opkamer	
			glas in kastdeuren	
			barsten in panelen en houten ornamenten	
			beschadiging kroonlijst	uitzaging voor invulling buis
	loszittende onderdelen	apotheek	ornamenten kroonlijst	
			ornamenten schuiven	
		kapel	koorgestoelte : ornamenten	
	verflagen	apotheek	loszittende verflagen	synthetische verflagen
	insectenvraat	algemeen		kleine klopkever

06.02.02 DAKEN

Dat dak van de kapel en apotheek werd reeds gerestaureerd in 2004. Geregeld toezicht is nodig om schade aan het interieur te voorkomen, zoals in het verleden gebeurde. (lekken, waterinsijpeling, enzovoort)

06.02.03 BUITENMUREN

De muren werden ook gerestaureerd tijdens de restauratie van het exterieur in 2004. Hier is ook toezicht nodig om schade aan het interieur te voorkomen (zoals in het verleden gebeurde).

06.02.04 INTERIEURELEMENTEN KAPEL

STUCWERK

Om verdere schade te voorkomen werden de kritieke en loskomende gedeelten van het stucgewelf verstevigd. De door **huiszwam** aangetaste delen van het stucwerk en de onderliggende houten draagstructuur werden reeds verwijderd. De

overige delen werden met een zwamdodend middel ingestreken. Al het hout dat gebruikt wordt voor een nieuwe draagstructuur of ter vervanging van aangetaste delen, moet eveneens preventief tegen zwam en insecten behandeld worden.

De bestaande **overschilderingen** moeten **mechanisch verwijderd** worden door middel van scalpel en lichtjes behameren met aangepaste beiteltes evenwel zonder het stucwerk en de oorspronkelijke verflaag te beschadigen. Het is hierbij belangrijk dat vooral de moderne verflagen en synthetische lagen verwijderd worden. Op deze manier is de tekening van het stucwerk meer afleesbaar. (afbeelding 1) Tijdens de restauratie mogen zeker niet alle overschilderingen verwijderd worden. De oorspronkelijke verflaag moet als relict bewaard blijven, als historische bron *in situ*, die steeds geraadpleegd kan worden indien men zoekt naar de oorspronkelijke afwerking. (afbeelding 2) Invullingen van vroegere herstellingen, die niet integreerbaar zijn, worden verwijderd.

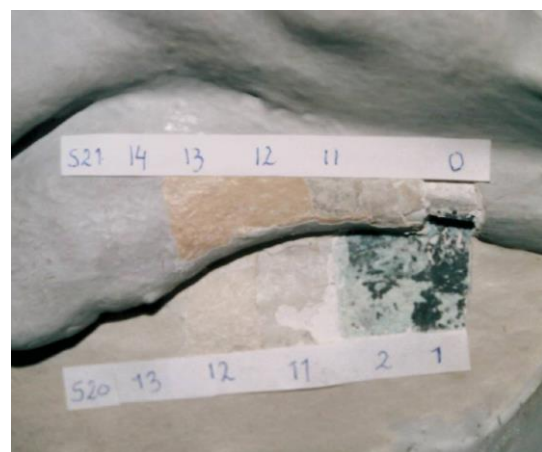
Na het vrijleggen van het stucwerk moet het geheel grondig **afgestoft** worden met een zachte borstel of met een stofzuiger, voorzien van een borstelmondstuk. Vervolgens wordt het stucwerk afwassen met water en ammoniak.

In **lacunes** in het **gewelf** dienen alle ontbrekende en aangetaste tengellatjes te worden vervangen door nieuwe. Deze latjes van ongeveer 35 millimeter breed en 8 millimeter dik, vervaardigd uit gekliefd en ongeschaafd grenenhout, worden genageld of geschroefd, nadat ze een preventieve behandeling met houtbeschermingsmiddelen kregen.

Los zittende stukken pleisterwerk waarbij de mechanische hechting met de drager verbroken is en waarbij sprake is van een holle of lege ruimte, moeten **gefixeerd worden** aan de houten draagstructuur van het tongewelf. Ze mogen niet tegen de drager aangedrukt worden bij middel van stempelwerk wegens gevaar voor het verbreken van de coherentie en cohesie van de stuclaag. De positionering moet zeer voorzichtig gebeuren en best met behulp van lucht- en stuwkussens die de druk gelijkmatig verdelen over de behandelde oppervlakte en een flexibele respons uitoefenen ten opzichte van de krimpfactor van een injectiemortel of een kalkcaseinaat. Het uitgangspunt is dat het oppervlak, zoals het zich aan het oog voordoet, behouden blijft. Een licht doorhangen van het plafond dient niet volledig gecorrigeerd te worden.

Vooraleer met de eigenlijke fixaties te beginnen worden waar mogelijk de **barsten en scheuren behandeld** om een uitlopen van de lijmspecie of de vulstof te vermijden. Al naargelang de drager en het pleisterwerk elkaar raken dan wel loslaten wordt geopteerd voor een lijmspecie of een vulstof. Na het injecteren van de lijmspecie wordt de behandelde zone minimaal 48 uur onder spanning gehouden.

Van bovenuit moeten de baarden van het stucwerk gefixeerd worden. Hiervoor worden aluminium T-profieltjes gebruikt met een lengte van ongeveer 15 centimeter. De plaats van toepassing wordt voorbevochtigd en ingestreken met kalkcaseinaat. Nat in nat komt hierop het aluminiumprofiel, kruiselings overlapt met katoengaasbanden, doordrenkt met kalkcaseinaat.

Afbeelding 1 (links): vrijleggen van details na verwijderen verflagen

Afbeelding 2 (rechts): stratigrafie van een ornament in het stucwerk. 1 is de oudste laag

Van onderuit worden kleine gaatjes geboord (van ongeveer 3 millimeter doorsnede) tot in de tengellatjes. Vervolgens wordt licht ingedikte plectol door middel van een injectiespuitje ingespoten. Na verzadiging van het boorgaatje wordt hierin een klein bamboestaafje van de vereiste lengte geschoven. Het boorgaatje wordt afgedicht met een specie van kalk en gips.

Barsten en scheuren moeten grondig ontstoft worden en gereinigd door middel van stofzuiger en/of luchtdruk. Vervolgens worden ze voor de behandeling spaarzaam voor bevochtigd met water. Barsten met een doorsnede kleiner dan of gelijk aan 2 millimeter worden geïnjecteerd met kalkcaseinaat, eventueel met toeslag van marmermeel, puzzolaanaarde of krijt als vulstof. Barsten met een doorsnede groter dan 2 millimeter worden geïnjecteerd met een kalkcoulis met toeslag van kalkcaseinaat (max. 7%). De kalkcoulis is gemaakt op basis van kwartsand (50-150 u) of op basis van 1 volumedeel luchtkalk, 1,5 deel marmermeel en 1,5 deel puzzolaanaarde of baksteenpoeder.

Barsten en scheuren met een doorsnede groter dan 10 millimeter worden voorgestreekt met een dunne oplossing van kalkcaseinaat, vervolgens vertind door middel van een kalkcoulis en gevuld met een kalkmortel (1 volumedeel luchtkalk en 2 delen fijn, scherp rivierzand) waaraan kalkcaseinaat (max. 7%) is toegevoegd. Oudere stopsels op basis van cement of gips worden verwijderd en vervangen.

Na het dichten van de scheuren moeten **lacunes in het gewelf** worden opgevuld. Vooreerst wordt de rand van de lacune bevochtigd met water en voorgestreekt met kalkcaseinaat. Vervolgens worden de randen vastgezet met kalkmortel. Hierna wordt de raaplaag aangebracht, die bestaat uit een kalkmortel van luchtkalk (1 volumedeel), rijnzand (1 volumedeel) en wit zand (2 volumedelen). Aan deze specie worden kalfsharen of polypropyleenvezels toegevoegd. De raaplaag is 7 tot 8 millimeter dik en heeft zo een geringe hoogte binnen het bestaande afwerkingsniveau, zodat er plaats blijft voor een afwerkingslaag van 2 tot 3 millimeter. De afwerkingslaag bestaat uit een fijne stucspecie van luchtkalk, fijn zand en krijtpoeder. Na het invullen van de lacunes moeten verdwenen delen van de **kroonlijsten en moulures** gereconstrueerd worden. Lijstwerk wordt best ter plaatse getrokken met een zinken mal.

De definitieve kleurstelling voor het **herschilderen** van de kapel wordt besproken met Onroerend Erfgoed. Voor het schilderen van plafonds en muren wordt geopteerd voor een traditionele kalkverf.

WANDEN

Wat te doen met de wanden? Teruggaan naar de originele afwerkingslaag en kleurstelling? Moet overlegd worden met Onroerend Erfgoed

ALTAARGEHEEL

Uit het vooronderzoek is gebleken dat het altaar oorspronkelijk in een donkere marmerimitatie van rode, bruine, grijze en groene tinten geschilderd was. Later werd daarover de huidige lichtgrijze marmering geschilderd. Op dat moment werden ook delen van het altaar vernieuwd en werden vermoedelijk de (huidige) deuren geplaatst en in dezelfde marmerimitatie geschilderd. Op de lichtgrijze marmerimitatie is een vernislaagje aangebracht dat verkleurd is en afschilfert. Het is zeker nodig het volledige altaar op te frissen en het vernislaagje te verwijderen. Of de huidige schildering geconserveerd en bijgewerkt wordt, of het geheel volledig overschilderd wordt zal besproken worden met Onroerend Erfgoed. Het is echter niet mogelijk om terug te gaan naar de oorspronkelijke afwerking, omdat zo het geheel met de deuren en wandbekleding verloren zou gaan. Ornamenten die ontbreken (rode cirkel) aan de linkerdeur kunnen aan de hand van de rechterdeur gereconstrueerd worden en visa versa. (afbeelding 3 en 4) Tevens moet het hout behandeld worden tegen insecten en schimmels. Indien de beelden die boven de deuren stonden worden teruggevonden, dienen deze te worden teruggeplaatst. (blauwe cirkel)

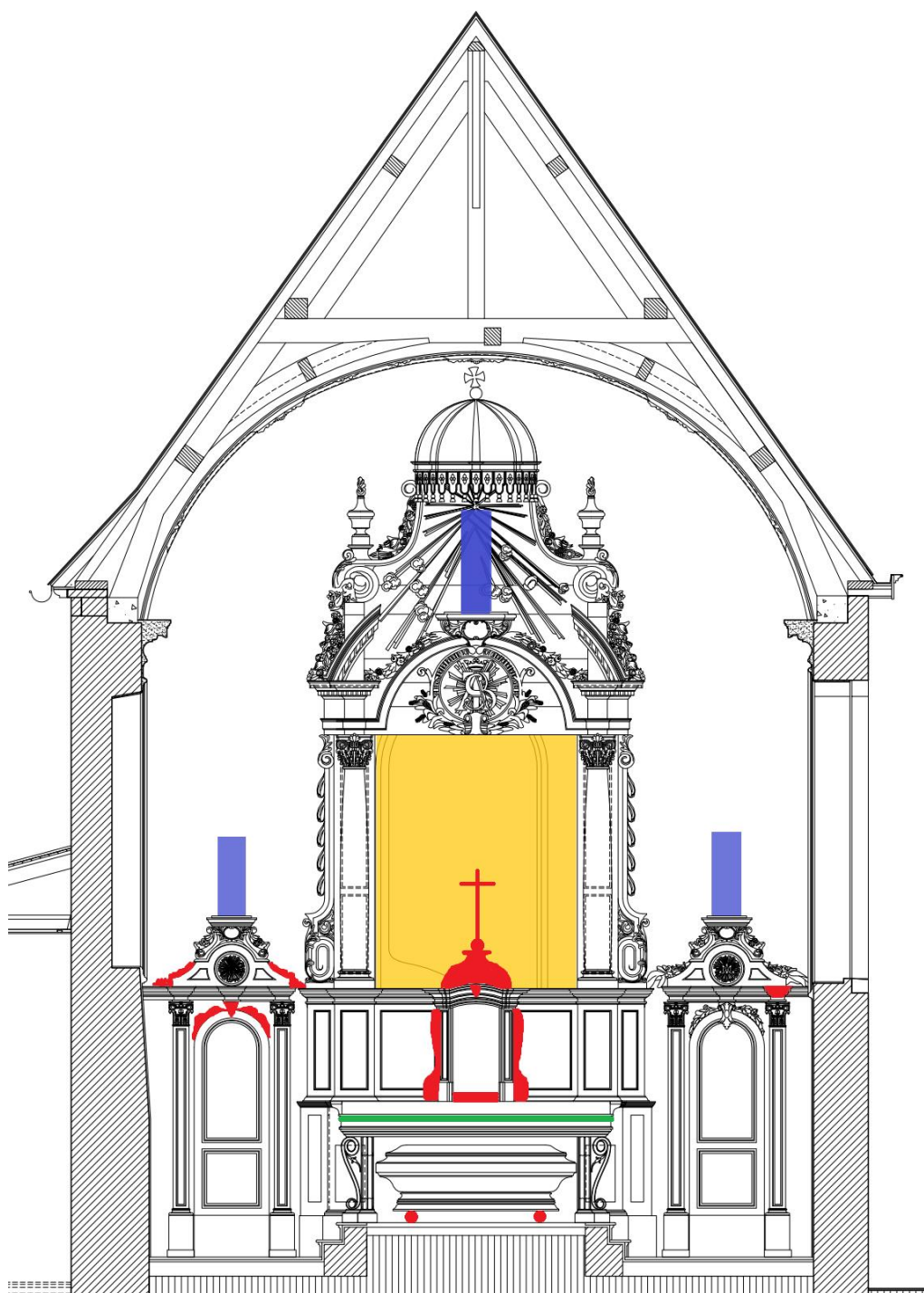

Afbeelding 3: rechterdeur
Afbeelding 4: linkerdeur

Verder moet het natuurstenen tablet op het altaar hersteld worden en moet nagegaan worden of de ontbrekende heiligenbeelden en het altaarstuk kunnen worden teruggevonden en teruggeplaatst. Ditzelfde geldt ook voor de andere

liturgische elementen zoals kandelaars, de godslamp, wierrookhouder, tabernakel, kelken, enzovoort. De sarcofaag moet terug door twee bolvormige pootjes worden ondersteund.

- Ontbrekend altaarstuk
- Beschadiging natuursteen
- Ontbrekende heiligenbeelden
- Ontbrekend ornament

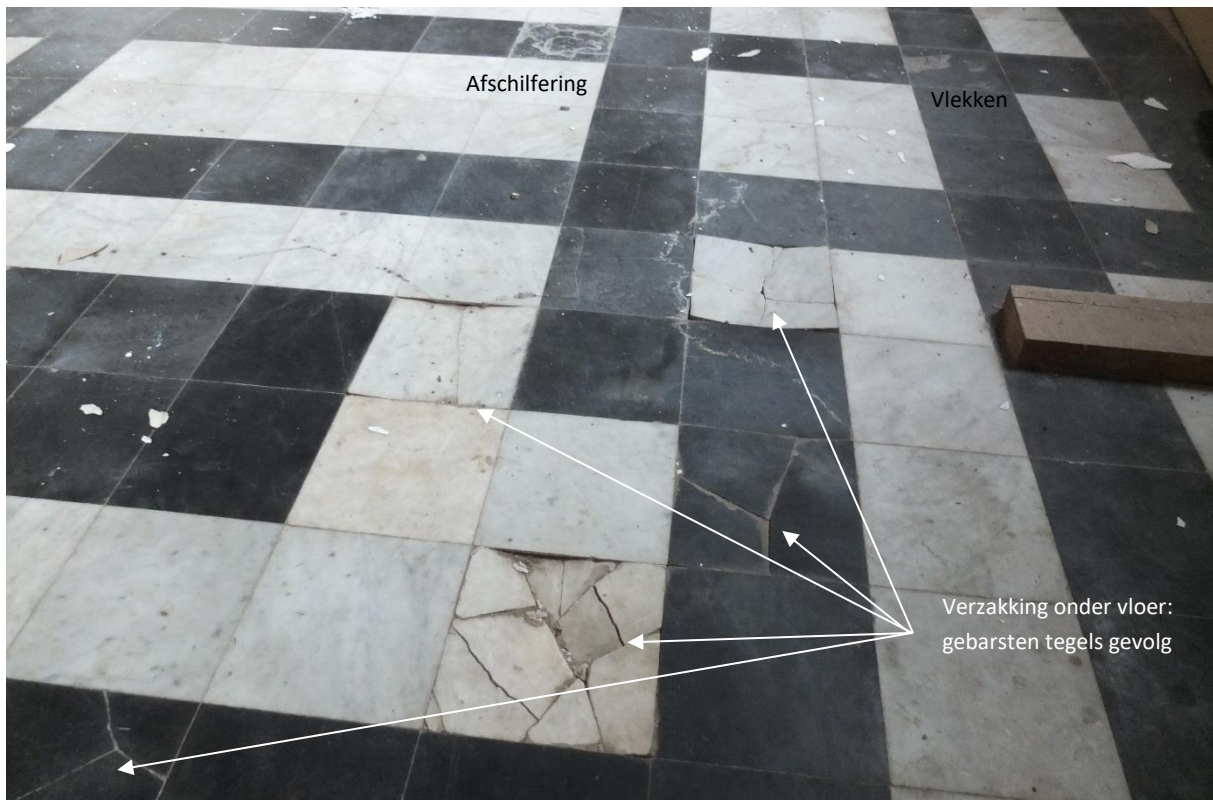

SCHILDERING

De schildering op doek (waarschijnlijk een afbeelding van St. Jan Berchmans) was de invulling van het dicht gemetste raam, dat nadien dienst deed als beeldnis. De schildering werd overschilderd met een bruine verf en vervolgens twee lagen witte latex. Deze overschilderingen dienen te worden verwijderd met scalpel en/of aceton. Dit werk moet uitgevoerd worden door gespecialiseerd restaurateur.

VLOER

De marmeren vloer verkeert momenteel in een redelijk slechte staat. Verschillende tegels zijn beschadigd, gebroken of verwijderd. Een deel van de schade is het gevolg van verzakkingen van de ondergrond, de tegels liggen namelijk in een kalkmortel op zand. De ondergrond zal gestabiliseerd moeten worden, om te voorkomen dat er nog meer tegels barsten en er waardevol historisch materiaal verloren gaat.

Om de overige **schade goed in beeld te brengen** zal de vloer eerst en vooral moeten worden ontstof en schoongemaakt. Omdat de ondervloer niet stabiel meer is en er reeds veel tegels beschadigd en uitgebroken werden, is het beter de hele **vloer te herplaatsen** op een nieuwe ondervloer. Als de vloer herplaatst wordt, moeten de tegels zeer voorzichtig verwijderd worden. Daar ze op een kalkmortel geplaatst werden of op zand, is de hechting niet groot en kunnen ze vrij gemakkelijk losgemaakt worden. Alle tegels dienen genummerd te worden en veilig worden opgeslagen. Nadien moeten de tegels op exacte dezelfde plaatst teruggeplaatst kunnen worden, om verschillen in patroon en looplijnen (uitslijting) te voorkomen. Het legbed zal gestabiliseerd moeten worden en er zal terug een kalkmortel gebruikt moeten worden. Tegels die onherstelbaar beschadigd zijn worden vervangen door een nieuwe marmeren tegel.

De volledige vloer herplaatsen is een geduldwerk en moet goed worden uitgevoerd om verlies aan historisch materiaal te beperken. Het is als de vloeroppervlakte vrij is wel mogelijk vloerverwarming te plaatsen om de ruimte (minimaal) te verwarmen. (nodig als ze als expositieruimte wordt gebruikt) Deze ingreep moet wel omkeerbaar zijn en moet voorafgegaan worden door een **archeologisch onderzoek** omdat het bodemarchief gedeeltelijk verstoort zal worden. Er zal onderzocht kunnen worden of er nog restanten bewaard bleven van de kapel voor de verbouwingen (1250-1780). Dit kan nog waardevolle informatie opleveren.

De vraag die gesteld kan worden is wat er moet gebeuren met de **lacunes** in de vloer, ter hoogte van de verwijderde biechtstoel en kerkbanken. Bovendien moet er ook een oplossing gezocht worden voor de achttiende-eeuwse **grafsteen** van de kloosteroversten die tijdens de vorige restauratie werd teruggevonden in de kelder. Deze kan in de vloer van de kapel geïntegreerd worden of later in de expositie getoond worden als archeologisch artefact.

Omdat de kapel nog een aantal zeer waardevolle erfgoedelementen huisvest, zoals stucwerk en een altaar uit 1780 en een waardevol koorgestoelte, moet eerst onderzocht worden of het toelaatbaar is een vloerverwarming te plaatsen. Alle voor- en nadelen moeten zorgvuldig tegen elkaar worden afgewogen. Onderstaand schema geeft een overzicht van de voor- en nadelen van vloerverwarming⁴⁰:

Voordelen

- Geen verwarmingslichamen, zoals radiatoren, in het zicht
- Minder luchtbeweging (bij kleine(re) ruimten) en daarmee minder stofverplaatsing en minder huisstofmijt
- Grote verwarmde vlakken, waardoor koudestraling wordt beperkt en een gelijkmatige ruimtetemperatuur wordt bereikt in zowel het horizontale als het verticale vlak
- Ontwerptemperatuur kan ongeveer 2°C lager worden gekozen
- Mogelijkheid tot ruimtekoeling
- Kwalitatief hoogwaardig systeem dat geschikt is voor warmtebronnen met lage aanvoertemperaturen en voor het gebruik van restwarmte
- Vooral voor het thermisch comfort is het een aangenaam systeem

Nadelen

- Relatief hoge installatie- en bouwkundige kosten
- Geen veranderingen in een later stadium mogelijk
- Grote traagheid en daardoor moeilijk regelbaar
- In grote hoge ruimten grote kans op tochtverschijnselen
- Vloeren moeten worden opgebroken, en nadien worden hersteld met alle gevolgen van dien
- Het onderliggende bodemarchief wordt aangetast
- Versterkend effect op vervuiling van historische (gewelf)schilderingen, orgel, sculpturen etc.
- Verhoogd risico op zouttransport en -uitbloei
- Uitdroging van houten onderdelen, zoals betimmeringen, historisch (kerk-)meubilair en orgels
- Grote consequenties bij het veranderen van het systeem op een later moment

---

⁴⁰ M. Stappers, Vloerverwarming in monumentale gebouwen, uit: E. Koldewey (e.a.), *Over de vloer, met voeten getreden erfgoed*, Zeist, 2008, p 403

In de praktijk wordt een vloerverwarming snel continu gestookt worden. Dit heeft als gevolg dat de gemiddelde luchttemperatuur en de gemiddelde stralingstemperatuur stijgen. Wanneer de luchttemperatuur in een ruimte stijgt, daalt de relatieve luchtvochtigheid bij een gelijkblijvende absolute luchtvochtigheid. Dit heeft tot gevolg dat hygroscopische materialen, zoals hout en baksteen, gaan krimpen (en bij vochtopname met zwellen). Hierdoor kunnen spanningen ontstaan, die wanneer deze te groot worden - groter dan de maximaal opneembare spanning - scheuren zullen veroorzaken. Cultuurhistorisch waardevolle materialen, afwerkingen, voorwerpen en constructies kunnen hierdoor ernstige schade ondervinden. Hierbij moet met name gedacht worden aan lambriseringen, houten tongewelven, historisch kerkmeubilair en orgels.

De volgende richtlijnen⁴¹ worden gehanteerd als vloerverwarming in monumenten wordt aangebracht:

Tabel 6: Richtlijnen voor het ontwerpen van een vloerverwarming in monumentale kerken met een historisch interieur en/of historisch orgel (bron: Schellen, *Heating monumental churches*, p. 100)

Grootheid	Symbool	Ondergrens	Bovengrens
Gebruikstemperatuur	$\theta_{i, g}$		15°C*
Basistemperatuur	$\theta_{i, b}$	5°C	10°C
Relatieve luchtvochtigheid, gemiddeld	$RH_{\text{gemiddeld}}$	45%	75%
Relatieve luchtvochtigheid, kortstondig	$RH_{\text{kortstondig}}$	40%**	90%
Relatieve luchtvochtigheid, jaarvariatie	ΔRH_{jaar}		30%
Relatieve luchtvochtigheid, dagvariatie	ΔRH_{dag}		10%
Luchtsnelheid	V_a		0, 15 m/s
Oppervlakttemperatuur vloer	$\theta_{s, \text{vloer}}$		25-28°C***

* Comfort wordt bereikt door een combinatie van de gemiddelde luchttemperatuur en de gemiddelde stralingstemperatuur (zie kadertekst 3)

** Begrensd met behulp van een hygrostaat

Na herbestemming van de kapel moeten degelijke deurmatten voorzien worden zodat zand geen schade kan aanrichten. Er moet vermeden worden dat zand onder tapijt terecht kan komen, dit zorgt voor schuren over grond wat de tegels mat maakt.

PREEKSTOEL

Overgebleven delen vormen een bevreemdende structuur. Als de originele preekstoel niet wordt teruggevonden is het beter om een ontwerp te maken voor een nieuw meubel dat in relatie staat met het baldakijn en de deur.

KOORGESTOELTE

Het koorgestoelte verkeert momenteel in een slechte staat, het meubel is erg vervuild en liep door verwaarlozing steeds meer schade op. Om herstel te starten en om goed te zien hoe groot de schade is moet het hele meubel eerst en vooral goed den voorzichtig worden afgestoft en **schoongemaakt**. Dit kan men doen door een borstel en een stofzuiger met borstelmondstuk. Ornamenten kunnen met een kwast worden **schoongeveegd**. Vervolgens moet er een **inspectie** gebeuren

⁴¹ M. Stappers, Vloerverwarming in monumentale gebouwen, uit: E. Koldewey (e.a.), *l.c.*, Zeist, 2008, p 403

naar **aantastingen** door **schimmels**, huiszwam en houtborende insecten. Om verdere schade te voorkomen moet het meubel ingestreekt worden met een solventgedragen **houtbeschermingsmiddel** (curatief en preventief) en indien nodig een **schimmeldodend middel** indien sporen van zwammen of schimmels worden teruggevonden.

Vervolgens moeten scheuren en losgekomen elementen worden hersteld. Sommige panelen werden samengesteld door verlijming van twee kleinere panelen. De **losgekomen delen** zullen terug **verlijmt** moeten worden. Op sommige plaatsen zijn delen van de wangen en de steunen hierop verdwenen. Er is voldoende materiaal aanwezig in situ, waardoor **reconstructie** van deze **verdwenen delen** mogelijk is.

Om toekomstige schade te voorkomen is het nodig dat de **luchtvochtigheid** en **temperatuur** in de kapel op punt blijft.

06.02.05 INTERIEURELEMENTEN APOTHEEK

WANDMEUBILERING

Het schrijnwerk van de wandmeubilering verkeert momenteel in een vrij goed staat, maar is erg vervuild en heeft sterk afbladderende verf. Eerst en vooral zal het hele meubilair moeten worden **afgestoft en schoongemaakt**. Het is pas dan goed zichtbaar waar er schade aanwezig is die moet worden hersteld. Het reinigen kan gebeuren met een borstel en een stofzuiger met borstelmondstuk. Ornamenten en lijstwerk worden best met een zachte borstel afgestoft. Vervolgens dient er een inspectie te gebeuren naar een eventuele aantasting door houtborende insecten. Indien nodig moet het meubilair ingestreekt worden met een solventgedragen **houtbeschermingsmiddel** en eventueel een **schimmeldodend** middel indien sporen van zwammen of schimmels worden teruggevonden. Ook de binnenzijde van de kasten wordt grondig schoongemaakt. Recentere bekledingen en behangpapieren worden verwijderd. Originele tussenverdeling worden mee gerestaureerd en mogen niet verwijderd worden. Bijzondere aandacht moet geschonken worden aan het ingewerkte zinken doosje met deksel, verluchtingsgaas en een vast gesoldeerde capsule met daarin rijstkorrels om de poeders droog te houden. Er is nog maar één exemplaar van deze zinken dozen bewaard gebleven ter plekke.

Hout dat niet meer hersteld kan worden moet op een subtiele wijze **vervangen** worden door een element van dezelfde houtsoort. Voor de leesbaarheid van het geheel mag het zichtbaar blijven welke elementen later zijn toegevoegd. Dit geldt ook voor de **ontbrekende stukken** die moeten worden **aangevuld**. Ingrepren moeten steeds grondig geëvalueerd worden, om zoveel mogelijk origineel materiaal te behouden.

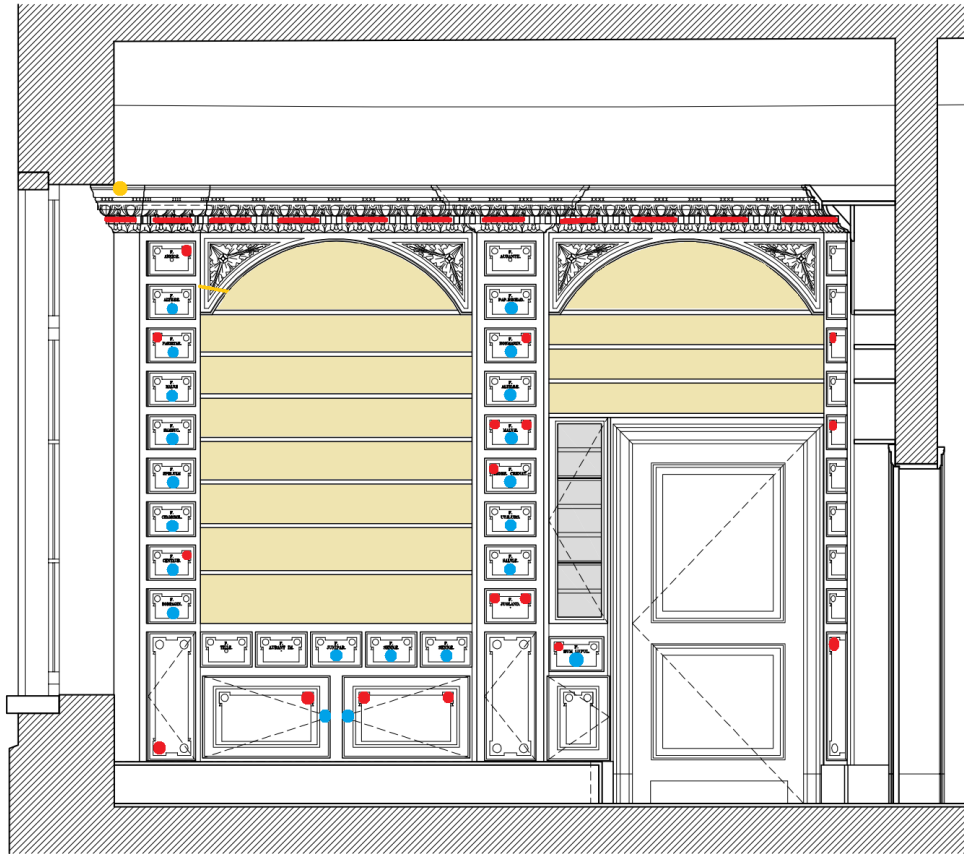
Zo veel mogelijk van het **origineel beslag** moet **behouden** worden. Indien het beslag niet te herstellen valt moet het vervangen door gelijkaardig element. Ornamenten die verdwenen zijn moeten worden gereconstrueerd. Hierbij horen de cirkelvormige elementen op de lades en de kastdeuren en ook de regulae van de tandlijst. (*Aanzicht A, B en C*) Het **gebroken glas** in de deur naar zijkamer 1 en van het kastje ernaast moet vervangen worden.

Vooraleer het meubilair **herschield** wordt moeten alle onderdelen opgeschuurd worden met een licht schuurpapier en indien nodig ook afgewassen met water en ammoniak. De synthetische verflagen worden verwijderd, de oude verflagen blijven bewaard als historische bron *in situ*. Het meubilair en de deuren van de apotheek worden in een matte olieverf geschilderd. Er kan over voldoende informatie worden beschikt om een reconstructie te doen van de oorspronkelijke kleurstelling. De kleurbepaling gebeurt in samenspraak met Onroerend Erfgoed. Vooraleer de definitieve kleuren aangebracht worden moeten er proefvlakken in de gekozen kleuren geschilderd worden. Deze kleurstalen worden besproken met Onroerend Erfgoed.

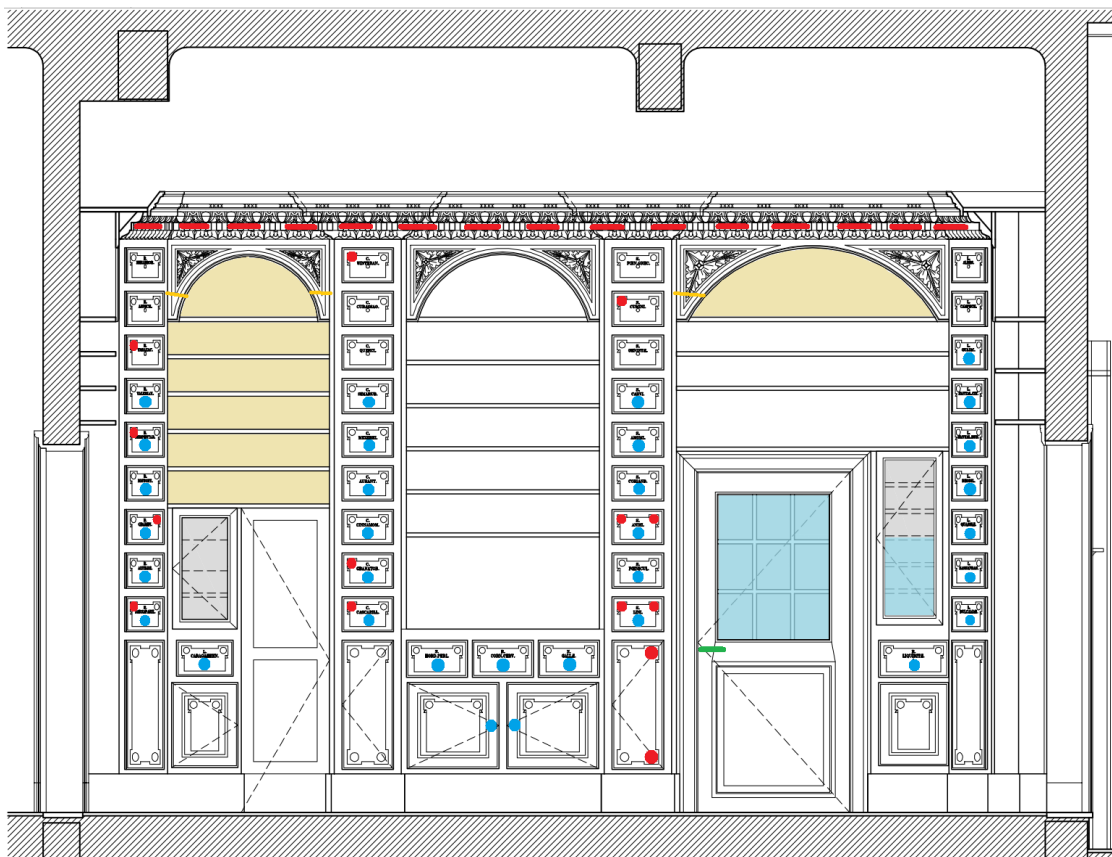
(Hetzelfde principe wordt toegepast op de wandmeubilering van de opkamer en de balie)

	Ontbrekende delen hout / barsten
	Ontbrekende deurgreep
	Ontbrekende ladeknop
	Ontbrekend ornament
	Gebroken glas
	Sterk afbladderende verf

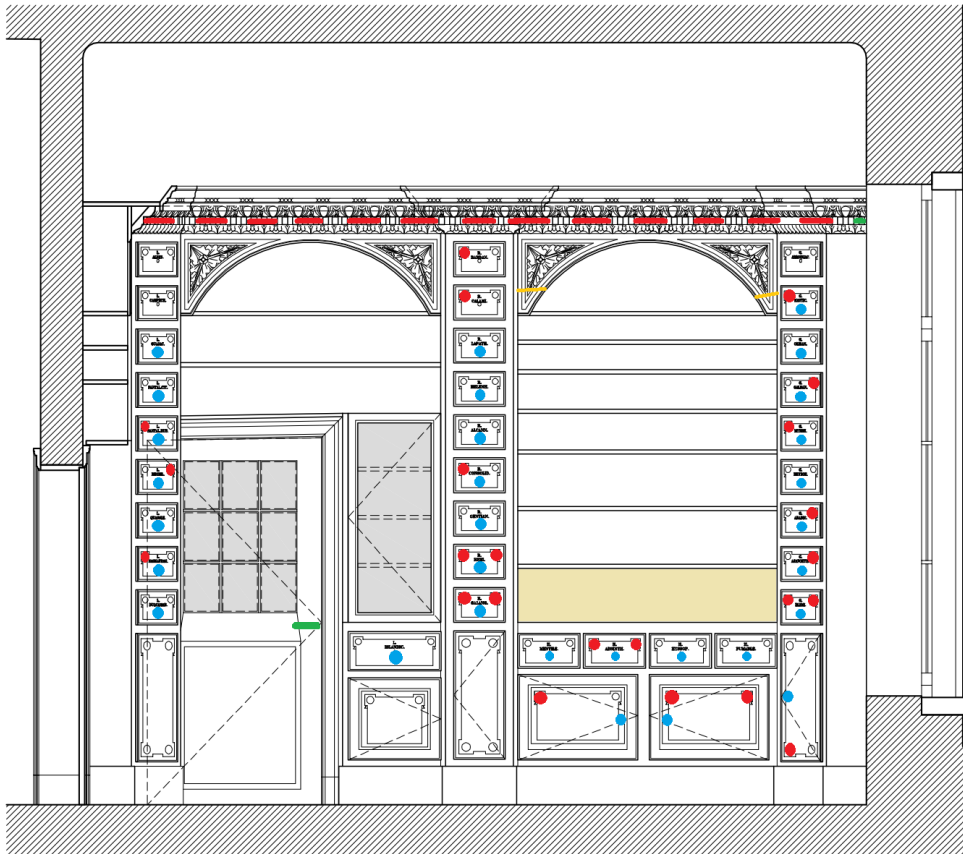
Aanzicht A

Aanzicht B

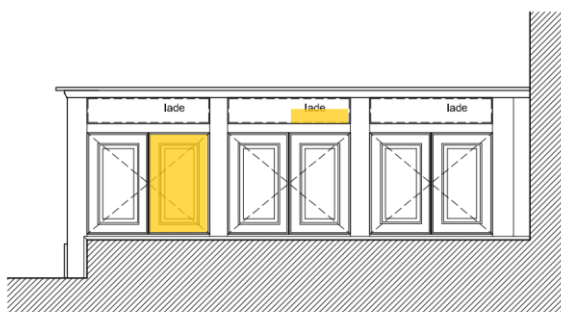

Aanzicht C

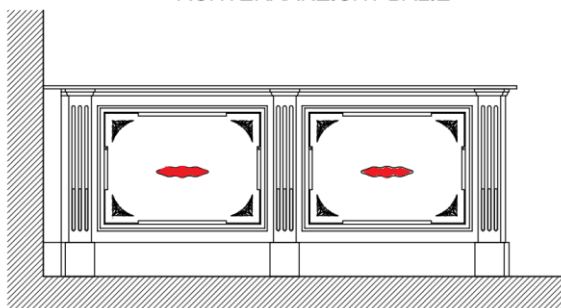

BALIE

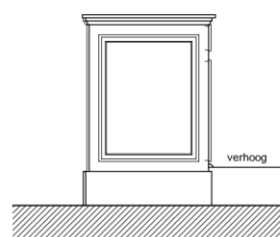
(Gelijkaardig aan de ingrepen voor de wandmeubilering.)

ACHTERAANZICHT BALIE

VOORAANZICHT BALIE

ZIJAANZICHT BALIE

WANDEN

De wanden in de apotheek en de overige vertrekken moeten **ontstoft** worden en **gereinigd** met water en ammoniak. Scheuren in het pleisterwerk moeten hersteld worden en lacunes opgevuld. Synthetische verflagen worden verwijderd. De wanden van de vertrekken worden met kalk- of olieverven geschilderd. Aandacht moet uitgaan naar de restanten van de originele gastverlichting.

PLAFOND

Scheuren en lacunes in het stucwerk worden hersteld. Synthetische verflagen worden verwijderd. De plafonds van de vertrekken worden met kalk- of olieverven geschilderd.

VLOEREN

De vloeren moeten **gereinigd** worden.

UITRUSTING

Als de uitrustingen niet worden teruggevonden of teruggeplaatst kunnen worden, kan er eventueel een samenwerking gezocht worden met andere apotheekmusea?

06.03 ONDERHOUDSMAATREGELEN

De basis van een adequaat onderhoud is een regelmatige en grondige controle van het geheel. Hierdoor kunnen problemen worden opgespoord nog voor ze grotere schade veroorzaken. Voor een professionele controle van het gebouw is een lidmaatschap bij Monumentenwacht Vlaanderen noodzakelijk. Zij zorgen voor een gedetailleerd rapport dat kan gebruikt worden als basis voor een concrete planning en timing van de verschillende maatregelen. Omdat het gebouw door de nieuwe functie terug regelmatig zal worden gebruikt heeft dit evident een impact op de historische materialen. Het groter aantal gebruikers heeft vooral een impact op de vloer- en wandbekleding. Het is belangrijk om hiermee rekening te houden in het onderhoud. Erfgoedelementen zoals het houten schrijnwerk en de vloeren verdienen hierbij extra aandacht.

Gezien de kapel en apotheek in de nabije toekomst gerestaureerd zullen worden is de voornaamste doelstelling van onderhoud het behoud van de goede toestand zoals deze na de restauratie wordt opgeleverd. Controle en onderhoud zorgt er idealiter voor dat een nieuwe restauratie in de toekomst onnodig wordt. Men moet zich inzetten voor een snel herstel van vastgestelde gebreken. Na de restauratie en enkele noodzakelijke eenmalige beheersingrepen, zal er een algemeen onderhoudsplan moeten worden opgesteld dat de onderhoudskosten verspreid en de omvang van de budgetten verkleint, waardoor grote eenmalige ingrepen minder noodzakelijk worden en ook minder aanleiding zullen geven tot stagnatie.

HOOFDSTUK 07 VOORSTEL OPVOLGING EN EVALUATIE BEHEERSDOELSTELLINGEN

De komende 24 jaar zullen ervoor moeten zorgen dat de kapel en apotheek gerestaureerd worden en dankzij een deelse herbestemming wederom een spilfunctie zullen hebben binnen het gasthuiscomplex. In afwachting van de restauratie van de kapel en apotheek zullen onderhoudswerkzaamheden moeten worden uitgevoerd. Er wordt ook sterk aanbevolen het exterieur en interieur periodiek te laten inspecteren door Monumentenwacht. Op basis van de rapporten van Monumentenwacht zal er strikt toegezien worden op de kleinste defecten. Het is wenselijk om deze rapporten over te maken aan Erfgoed, met een nota waarin wordt aangegeven op welke wijze hieraan verholpen zal worden. Ook indien er geen interventie nodig is, mag dit gemeld worden aan de administratie, als bewijs van de permanente monitoring van het monument.

Ondertussen worden reeds evenementen georganiseerd in de kapel, waardoor het maatschappelijk draagvlak wordt vergroot. Dit is dan ook iets wat zeker aangemoedigd kan worden. Men moet er wel op toezien dat de erfgoedelementen niet worden beschadigd en dat alle losgekomen onderdelen, ornamenten, orgelpijpen, enzovoort, op een zorgvuldige manier bewaard worden om ze later tijdens de restauratie te herstellen.

Sinds januari 2019 kan de beheerder een bijkomende premie van 10% verkrijgen voor beschermde goederen, mits er werd geïnvesteerd in regelmatig onderhoud en dagelijks beheer.⁴² Een goedgekeurd beheersplan dat sinds vijf jaar integraal wordt uitgevoerd kan aantonen dat de beheerder zich inzet voor het onderhoud van een site. Voor het aantonen van de integrale uitvoering moeten bewijsstukken worden voorgelegd, bijvoorbeeld facturen voor uitgevoerde werken. In dit opzicht is het sterk aan te raden een onderhoudslogboek bij te houden, dat gebruikt kan worden voor de zesjaarlijkse evaluatie van het beheersplan en het aanvragen van de aanvullende erfgoedpremie voor goed onderhoud van 10%.

In dit onderhoudslogboek worden de onderstaande elementen opgenomen:

- Een toestandrapport van de toestand zes jaar geleden
- Een toestandrapport van de huidige toestand
- Een overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken die de voorbije zes jaar werden uitgevoerd

Een toestandrapport geeft de toestand van het onroerend erfgoed weer op een bepaald moment. De rapporten van Monumentenwacht komen hiervoor in aanmerking, alsook een goedgekeurd beheersplan. Een overzicht van de (preventieve) maatregelen en onderhoudswerken kan opgenomen worden in een tabel, met vermelding van datum, uitgevoerde werken, een verwijzing naar de maatregel in het beheersplan, de uitvoerder en een factuur indien de werken niet in eigen beheer werden uitgevoerd.

In de komende jaren zal een erfgoedpremie volgens bijzondere procedure moeten worden aangevraagd voor de restauratie van kapel en apotheek. Voor de dossiers waarvoor een restauratiepremie werd aangevraagd moet een restauratieverslag worden ingediend. Na toekenning van de erfgoedpremie moet de bouwheer zich engageren voorgangsrapporten op te stellen over de uitgevoerde werkzaamheden en deze te rapporteren aan het agentschap Onroerend Erfgoed.

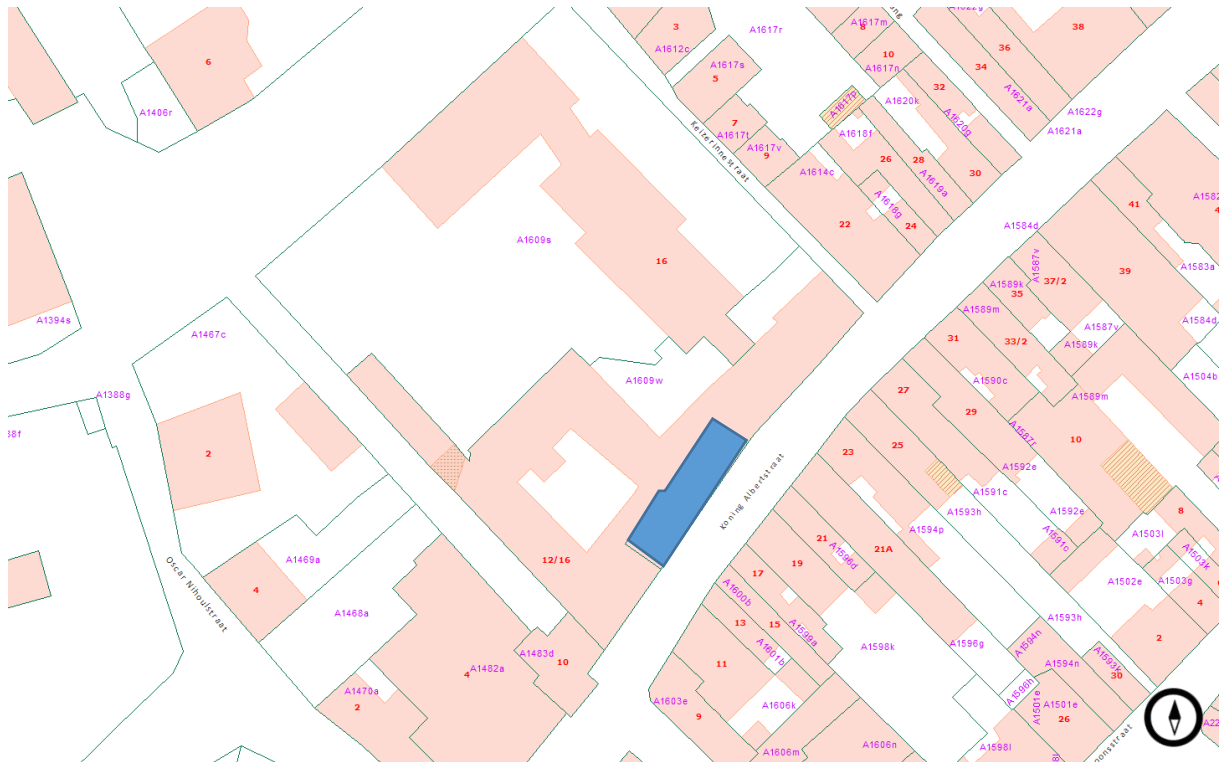
Aangezien er verschillende partijen betrokken zijn bij het beheer van het gebouw is het aan te raden een werkgroep op te richten, die jaarlijks een evaluatieronde voorziet. In deze werkgroep nemen afgevaardigden van de stad Diest en van de Regie der Gebouwen deel. Overleg is namelijk essentieel om erop toe te zien dat de beheersdoelstellingen gecoördineerd worden. Naast de hierboven beschreven redenen blijft de voornaamste reden tot overleg de kalender van de te treffen maatregelen te controleren en bij te sturen. In opvolging van dit beheersplan kan een budgettair meerjarenplan worden opgemaakt, met een raming van de te verwachten kosten.

---

⁴² <https://www.onroenderfgoed.be/het-onderhoudslogboek> (27-01-2019)

	Duid in deze kolom aan: "niet van toepassing" (en dus niet bijgevoegd) of de verwijzing naar het hoofdstuk met pagina's of nummer van de bijlage (indien bijgevoegd)
Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)	Hoofdstuk 8.1
Lijst van geplande werkzaamheden	Hoofdstuk 8.2
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	Hoofdstuk 8.3
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	nvt
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	nvt
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	nvt
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	nvt
Lijst van cultuuroederen	nvt
Lijst van geplande werkzaamheden aan een orgel dat dateert van na de Eerste Wereldoorlog	nvt
Bibliografie (overzicht referenties)	Hoofdstuk 9
Extra bijlage (bvb. foto's, ...)	Hoofdstuk 8.3

08.01 PERIMETER VAN HET GEBIED WAARVOOR HET BEHEERSPLAN WERD OPGEMAAKT

Kadasterkaart met aanduiding van de perimeter van het beheersplan ©FOD Financiën, 2017

08.02

LIJST DER WERKEN

Zie aparte pdf: 333_bijlage-08.02_Lijst-der-werken

D. J. 13/12/83

Felicities voor Diest

Zuinig schenden kost het meest

DIEST — Brandslangen in de kerk, alléén bij brand zou men denken? Mis! Het kan gebeuren dat de kommandant van de spuitgasten opdracht kreeg het kerkinterieur eens kort en goed te wassen. Zijn wij niet op properheid gesteld? En bovendien zuinig Spuiten spaart steigers uit. En het is biezonder efficiënt. Zelfs zó afdoend (af-doend) dat het witsel van de donkere ijzerzandsteen afdruipt en in de riool loopt. Wat als zuinigste oplossing bedoeld was, werd een schending die slechts te verhelpen is met ettelijke miljoenen van de openbare financiën.

Schrijven en wrijven en ruzie maken over dingen die eigenlijk al lang niet meer moeten bepleit worden.

Is het de taak van de klerus om zich bezig te houden met godsdienst en devotie, zijn ijver wordt wat hinderlijk wanneer hij een vroeg 17de-eeuws altaar laat bedelven onder een afschuwelijk retabel gesneden uit piepschuim. En een 16de-eeuws drieluik boven een radiator hangen heeft, zover ik kan oordelen, niets met godsvrucht te maken. Precieuze Ma-

riabeelden op de trappen van het hoogaltaar zetten, was dan wel een soort expositiedevotie want het was toen mei.

Men kan bakkeleien over de functie van de oude cultusvoorwerpen; hun vroegere en hun hedendaagse, maar de klerus weigert nu eenmaal als museumconservator op te treden. Dan houdt hij zich beter op de vlakte wanneer het gaat om het behoud van het kunstbezit. Dan laat hij beter geen aartslelijke tentoonstellingskasten aanrukken om met een volslagen gebrek aan kunstzin te doen alsof men om de kerkschatten begaan is. Dan laat hij beter anderen zorgen voor hoogst belangrijke middeleeuwse handschriften die liggen te rotten.

Het piepschuimen retabel is weg en het drieluik hangt niet meer boven de radiator, maar het heeft allemaal zware ruzie gekost en de spuitschade is niet met ruzie maar met zware uitgaven te verhelpen.

In de Albertstraat was er in het Sint-Elisabethgasthuis een unieke apoteek, zo'n tweehonderdzeventig jaar artsenij in potten, bussen, bokalen, récipienten, flessen en schuiven, tot en met een enorme bronzen mortier, luidens de inscriptie geschonken door *Moeder Bernarda 1811*. Die is er nog. Hij werd gegoten door een Leuvense bronsgieter. Misschien kon Leuven een bod doen. Een groot deel van de apoteek werd eind oktober in Lommel geveild.

In de advertentie, verschenen in *Belang van Limburg*, stond letterlijk „Maandag 24 en dinsdag 25 oktober exclusief kunst en oudheden waaronder: het vervolg van de inboedel van een klooster uit Diest (alles moet weg), grote partij 18de- en 19de-eeuwse apoteekpotten, droogbussen en laboratoriumgerief.“

Inderdaad: alles moet weg.

En dan maar wriemelen, snuffelen, procederen en achternalopen om toch maar een oud beeld dat tijdens de oorlog in Diest gestolen werd, naar Diest terug te brengen.

Er zijn in Diest mensen die felicitaties verdienen: zij die de St-Sulpitius lieten afspuiten, zij die het kunstbezit heel nonchalant behandelen, zij die de boel verkopen en enkelen die, godzijdank, doen wat pas later zal geapprecieerd worden.

R.H. MARIJNISSEN

R.H. Marijnissen in: De Standaard, 13 december 1983

Literatuur

Decreet van 3 maart 1976 tot de bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten

Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014

K. Ennekens, *Goed bewaarde winkelinterieurs*, Antwerpen, 2015

G. Everaert, *Historische uitvoeringstechnieken - interieurafwerking*, onuitg. cursus MLZ, Universiteit Antwerpen, 2013

L.F. Genicot (e.a.), *Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen, Architectuur, Provincie Brabant, Arrondissement Leuven, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 1*, Luik, 1971

E. Koldewey (e.a.), *Stuk - kunst en techniek*, Zwolle, 2010

M. Nuytens, *De keuze van de archivaris – Uitzonderlijke ancien régime stukken uit de Belgische Rijksarchieven*, Brussel, 2010

M. Stappers, Vloerverwarming in monumentale gebouwen, in: E. Koldewey (e.a.), *Over de vloer, met voeten getreden erfgoed*, Zeist, 2008

M. Van der Eycken, *Diest, Het verhaal van een stad, deel 1*, Diest, 2015

Rapporten

D. Wijns, *rapport Archeologische gegevens inzake St-Elisabethgasthuis Diest*, 9 oktober 2002

Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, dossiernummer DB000725, Sint-Elisabeth-gasthuis, historiek in schetsontwerp (1989)

Studiebureau Monumentenzorg, *Materieel technisch onderzoek in de kapel van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest*, 2005

Studiebureau Monumentenzorg, *Materieel technisch onderzoek in de apotheek van het Sint-Elisabethgasthuis te Diest*, 2005

Websites

Apotheekmuseum Maaseik: <http://toerisme.maaseik.be/collectie-2>

Beeldbank Cultureel Erfgoed, <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>

Beeldbank Geheugen van Nederland, <http://www.geheugenvannederland.nl/>

Beeldbank Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, <http://balat.kikirpa.be/>

Beeldbank Rijksmuseum, <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken?v=&s=&q=>

Geokaart Onroerend Erfgoed, <https://geo.onroenderfgoed.be/>

Google Maps, <https://www.google.be/maps>

Inventaris Onroerend Erfgoed, <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/41641>

Onroerend Erfgoed, Beheersplannen, <https://www.onroenderfgoed.be/nl/beheer/beheersplannen>

Kaartmateriaal

Algemeen Rijksarchief, weergegeven in M. Van der Eycken, *Het verhaal van een stad, deel 1*, Diest, 2015

Foto's en afbeeldingen

Alle foto's werden genomen door ARAT tenzij anders vermeld

Pagina 15: zeventiende-eeuwse pentekening, Stadarchief Diest

Pagina 38: afbeelding 65: overgenomen uit: Z. Baltzopoulou (e.a.), *The Sint-Elisabeth hospital, Diest – Integrated Project Work*, (paper KUL), 2000

Pagina 39: afbeelding 66: archief Regie Der Gebouwen

Pagina 40: afbeelding 67: Studiebureau Monumentenzorg

Pagina 43: afbeelding 76: archief zuster A. Bergmans

Pagina 56: afbeelding 10: archief zuster A. Bergmans

Pagina 57: oude foto's altaar: archief zuster A. Bergmans

Pagina 65: oude foto apotheek: archief Regie Der Gebouwen

Pagina 66: oude foto's heiligenbeelden: archief Regie Der Gebouwen

Pagina 68: pentekeningen apotheken: Collectie Rijksmuseum

Pagina 69: afbeelding 18: Beeldbank Cultureel Erfgoed, Adlib priref20014881

Pagina 69: afbeelding 19: Katholiek Documentatie Centrum, TF1A19735

Pagina 70: afbeelding 20: Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché KM11756

Pagina 71: oude foto's apotheek: archief Regie Der Gebouwen

Pagina 75: oude foto altaar: archief zuster A. Bergmans

Pagina 86: afbeelding 2-5: © Evy Raes

Pagina 87: afbeelding 6: Apotheekmuseum Maaseik, <http://toerisme.maaseik.be/apotheekmuseum-en-kruidentuin-3>

Pagina 87: afbeelding 7: © Evy Raes

Pagina 93: afbeelding 1: overgenomen uit: E. Koldewey, *Stuk - kunst en techniek*, Zwolle, 2010

Pagina 93: afbeelding 2: Studiebureau Monumentenzorg

Planmateriaal

Al het planmateriaal werd opgesteld door ARAT tenzij anders vermeld